

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРИВДА ЛЮДМИЛА РУСЛАНІВНА

УДК 343.983:343.61:340.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИКОРИСТАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ
У РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ І КОРИСЛИВО-
НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л. Р. Кривда

Науковий керівник –

Тіщенко Валерій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор, член-
кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням можливостей, шляхів і засобів використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень має суттєву особливість, яка виявляється у тому, що способом їх вчинення є погроза застосування, у більшості випадків – застосування різних форм і видів насильства до особи потерпілого. До таких кримінальних правопорушень, як найбільш розповсюджених, слід віднести: вбивства (ст. ст. 115–119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), тілесні ушкодження (ст. ст. 121–125, 128 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), катування (ст. 127 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), грабіж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України). Саме насильницький спосіб дій становить надважливу обставину, яка входить до переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), і відіграє визначальну роль у кримінально-правовій оцінці події, що зумовлює правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, а у процесі криміналістичного пізнання факту, характеру, тяжкості насильства, що сприяє розробці і перевірці версій щодо особи злочинця, властивостей його особистості, мотивів і мети кримінального правопорушення.

Під час вирішення сформульованих у дослідженні завдань, спираючись на положення міждисциплінарного наукового підходу, сформульовано визначення «спеціальних медичних знань», під якими необхідно розуміти наукові знання з судової медицини, а також практичні вміння і навички осіб, що пройшли спеціальну професійну підготовку у галузі судової медицини, які можна використовувати для збору і дослідження доказів з метою встановлення обставин кримінального провадження. У роботі авторкою обґрунтовано місце та роль спеціальних медичних знань у кримінальному процесуальному та криміналістичному пізнанні кримінально-релевантних подій, які пов'язані із застосування різних форм насильства, з метою з'ясування сутності таких подій, визначення їх криміногенного характеру та систематизації кола обставин, які підлягають встановленню під час розслідування.

Також у дисертації вперше систематизовано наукові положення щодо генезису та розвитку використання судово-медичних знань крізь призму різних історичних періодів становлення системи суб'єктів кримінального переслідування різних держав та виокремлено загальні тенденції поширення застосування спеціальних медичних знань у залежності від конкретних суспільно-правових чинників.

Проведено порівняльний аналіз правових та організаційно-тактичних аспектів використання спеціальних медичних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень в Україні та деяких європейських країнах, а також запропоновано шляхи впровадження передового досвіду проведення судово-медичних досліджень у діяльність органів досудового розслідування та експертних установ України.

На підставі аналізу матеріалів експертної практики, вперше охарактеризовано місце та роль спеціальних медичних знань у кримінальному процесуальному та криміналістичному пізнанні кримінально-релевантних подій, які пов'язані із застосування різних форм насильства, з метою з'ясування сутності таких подій, визначення їх криміногенного характеру та систематизації кола обставин, які підлягають встановленню під час розслідування.

Обґрунтовано, що завдання судового медика під час огляду трупа на місці події перебувають у кореляційних залежностях із завданнями слідчого, до основних з яких віднесено: 1) встановлення особи потерпілого, його ознак зовнішності та прикмет; 2) з'ясування сутності події; 3) з'ясування причин смерті потерпілого; 4) встановлення питання: чи є місце виявлення трупа місцем спричинення тілесних ушкоджень і місцем настання смерті; 5) скільки часу пройшло з моменту настання смерті; 6) як злочинець і потерпілий опинились на місці події; 7) яким способом було вчинено вбивство і за допомогою яких знарядь; 8) скільки осіб перебувало на місці події; 9) які ознаки і дані характеризують злочинців; 10) які мотиви і цілі вбивства; 11) які дії, безпосередньо не пов'язані з вбивством, здійснювалися на місці події її учасниками; 12) які сліди з місця події могли залишитися на тілі і речах злочинця. Аналіз наведених завдань показує, що більшість з них можна вирішити або побудувати щодо них версії лише за допомогою судового медика.

Особливо великого значення набуває допомога судового медика при огляді частин розчленованого трупа, що дозволяє з'ясувати питання про стать і вік потерпілого, які частини трупа відсутні, чи є місце виявлення частин трупа місцем його розчленування, якими знаряддями здійснювалось розчленування трупа тощо.

Удосконалено рекомендації щодо виявлення, фіксації, вилучення та попереднього дослідження слідів тілесних ушкоджень та слідів біологічного (мікрооб'єктів, речовин, залишків) походження з визначенням ймовірності і завдань для їх подальшого експертного дослідження. Сліди біологічного походження можуть бути виявлені візуально, в косопадаючому світлі, з використанням спеціальних техніко-криміналістичних і судово-медичних засобів та реактивів. Рекомендовано слідчому для виявлення слідів крові застосовувати діагностичні способи її визначення із застосуванням гідропериту, реактиву Воскобойникова і люмінолу. Проте застосування таких методів визначення крові досить складне і може призвести до знищення або змін таких слідів, і тому з урахуванням усіх можливих наслідків, повинно доручатися лише судовому медику. Вилучати сліди біологічного походження

рекомендується разом з предметом, на якому вони були виявлені, а якщо це неможливо, судовий медик може запропонувати і здійснити вилучення таким способом, щоб не знищити або пошкодити їх, залишити придатними для подальших експертних досліджень.

У межах удосконалення процесу використання судово-медичних знань, набули подальшого розвитку положення стосовно призначення і проведення судово-медичної експертизи живих осіб з метою встановлення факту, характеру, походження та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, та криміналістичні рекомендації щодо проведення слідчого освідування особи за участю судового медика (лікаря) з врахуванням норм чинного кримінального процесуального законодавства. Освідування потерпілого доцільно проводити у випадках, коли він скаржиться на удари, побої, спричинення фізичного болю, що не утворюють склади тілесних ушкоджень різного ступеня, а більше свідчать про побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) або катування (ст. 127 КК України), заявляє про наявність на його тілі подряпин, синців, слідів крові, блювання тощо, або слідів сперми, слини та інших виділень і залишків біологічного походження від злочинця, чи про термічні, хімічні, механічні сліди знарядь злочину. У цих випадках оглядається не тільки тіло, але й одяг потерпілого, в якому він перебував на момент спричинення тілесних ушкоджень. Освідування підозрюваного слід проводити у випадках: 1) коли потерпілі або свідки вказують на наявність у нього особливих прикмет; 2) якщо є дані про подряпини, укуси, сліди крові та інші сліди біологічного походження потерпілого, поранення на його тілі або ушкодження одягу внаслідок боротьби між ним і потерпілим; 3) коли є дані, що на тілі, взутті та одязі підозрюваного могли залишитися сліди від речовин, матеріалів, що знаходились на місці події. Судово-медична експертиза живої особи включає широкий спектр досліджень, що проводяться медичними експертами, з метою з'ясування наявності, характеру, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, походження, давності, механізму, локалізації, наслідків та обставин їх спричинення.

На підставі опрацювання матеріалів практики, авторкою було надано рекомендації щодо з'ясування кола обставин, пов'язаних з різними видами сексуального насильства, у відповідності до змін Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи, шляхом призначення і проведення судово-медичної експертизи як потерпілої особи, так і підозрюваного. Судово-медична експертиза у випадках сексуального насильства повинна проводитись не тільки щодо потерпілої особи, але й стосовно підозрюваної особи, для встановлення на її тілі тілесних ушкоджень, характеру їх походження, давності, слідів крові на тілі або одязі, сперми та інших виділень, здатності до вчинення статевого акту, наявності венеричних хворіб тощо.

У розслідуванні насильницьких статевих злочинів необхідно використовувати всі можливості судово-медичних експертиз для дослідження речових доказів біологічного походження (крові, сперми, волосся, слини, вагінальних виділень тощо) з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань, встановлення джерел їх походження та групової належності, які проводяться у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, насильницькі і корисливо-насильницькі злочини, спеціальні знання, спеціальні медичні знання, спеціаліст, судово-медична експертиза, взаємодія, слідчі (розшукові) дії, обставини кримінального правопорушення, слідчий, сліди біологічного походження, доказування, висновок експерта, освідування та огляд трупа.

SUMMARY

Kryvda L. R. The Use of Forensic Medical Knowledge in the Investigation of Violent and Acquisitive-Violent Criminal Offenses. – A Qualification Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for a PhD in Law (081). – National University «Odesa Law Academy». Odesa, 2024.

The dissertation is one of the first comprehensive studies in domestic legal science on the possibilities, methods, and means of using forensic medical knowledge in the investigation of violent and acquisitive-violent criminal offenses. The investigation of violent and acquisitive-violent criminal offenses has a significant feature, which is manifested in the fact that the method of their commission is the threat of application, and more often, the application of various forms and types of violence to the victim. Such criminal offenses, as the most widespread, include: murders (Articles 115–119 of the Criminal Code of Ukraine), incitement to suicide (Article 120 of the Criminal Code of Ukraine), bodily harm (Articles 121–125, 128 of the Criminal Code of Ukraine), battery and torture (Article 126 of the Criminal Code of Ukraine), domestic violence (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine), torture (Article 127 of the Criminal Code of Ukraine), rape (Article 152 of the Criminal Code of Ukraine), sexual violence (Article 153 of the Criminal Code of Ukraine), robbery combined with violence (Part 2 of Article 186 of the Criminal Code of Ukraine), robbery (Article 187 of the Criminal Code of Ukraine), extortion (Article 189 of the Criminal Code of Ukraine), and banditry (Article 257 of the Criminal Code of Ukraine). It is the violent method of action that constitutes a crucial circumstance that is included in the list of circumstances subject to proof in criminal proceedings (Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) and plays a decisive role in the criminal-legal assessment of the event, which determines the correct qualification of the criminal offense and in the process of forensic cognition of the fact, nature, and severity of the violence, which contributes to the development and verification of versions regarding the perpetrator, their personality traits, motives, and goals of the criminal offense.

During the resolution of the tasks formulated in the study, based on the provisions of the interdisciplinary scientific approach, the definition of "special medical knowledge" was formulated, which should be understood as scientific knowledge in forensic medicine, as well as practical skills and abilities of individuals who have undergone special professional training in the field of forensic medicine, which can be used to collect and examine evidence to establish the circumstances of criminal proceedings. The author substantiated the place and role of special medical knowledge in the criminal procedural and forensic cognition of criminal-relevant events related to the application of various forms of violence, to determine the essence of such events, their criminogenic nature, and the systematization of the circumstances subject to establishment during the investigation.

The dissertation also systematically presents for the first time scientific provisions regarding the genesis and development of the use of forensic medical knowledge through various historical periods of the formation of the system of subjects of criminal prosecution in different states, highlighting general trends in the spread of the use of special medical knowledge depending on specific socio-legal factors.

In the dissertation, a comparative analysis of the legal and organizational-tactical aspects of the use of special medical knowledge in the investigation of criminal offenses in Ukraine and some European countries was conducted, and ways of implementing advanced forensic research practices into the activities of pre-trial investigation bodies and expert institutions of Ukraine were proposed.

Based on the analysis of expert practice materials, the place and role of special medical knowledge in the criminal procedural and forensic cognition of criminal-relevant events related to the application of various forms of violence, to determine the essence of such events, their criminogenic nature, and the systematization of the circumstances subject to establishment during the investigation, were characterized for the first time.

Moreover, the study substantiates that the tasks of the forensic medical examiner during the examination of the body at the crime scene are correlated with the tasks of the investigator, among which the main ones include: 1) identifying the

victim, their appearance and characteristics; 2) determining the essence of the event; 3) determining the cause of the victim's death; 4) establishing whether the location where the body was found is the place where the bodily injuries were inflicted and where the death occurred; 5) determining the time elapsed since death; 6) determining how the perpetrator and the victim ended up at the crime scene; 7) determining the method used to commit the murder and the tools involved; 8) determining how many people were present at the crime scene; 9) identifying characteristics and data describing the perpetrators; 10) determining the motives and goals of the murder; 11) identifying actions not directly related to the murder that were carried out at the crime scene by the participants; 12) determining which traces from the crime scene could remain on the perpetrator's body and belongings. The analysis of these tasks shows that most of them can be resolved or versions built regarding them only with the help of a forensic medical examiner.

Particularly important is the assistance of the forensic medical examiner in examining parts of a dismembered body, which allows questions about the victim's gender and age, identifying which parts of the body are missing, determining whether the location where parts of the body were found is the place of dismemberment, and identifying the tools used for dismemberment.

The recommendations for the detection, documentation, seizure, and preliminary examination of traces of bodily harm and biological traces (micro-objects, substances, residues) with the determination of the probability and tasks for their further expert examination were also improved. Biological traces can be detected visually, in oblique light, using special technical-forensic and forensic-medical tools and reagents. It is recommended for the investigator to use diagnostic methods for detecting blood with the application of hydrogen peroxide, Voskoboinikov's reagent, and luminol. However, the application of such blood detection methods is quite complex, can lead to the destruction or alteration of such traces, and therefore should be entrusted only to a forensic medical examiner considering all possible consequences. The removal of biological traces is recommended to be performed together with the object on which they were detected, and if this is not possible, the forensic medical examiner may suggest and perform the

removal in such a way as not to destroy or damage them, leaving them suitable for further expert examination.

As part of the improvement of the process of using forensic medical knowledge, the provisions regarding the appointment and conduct of forensic medical examinations of living persons to determine the fact, nature, origin, and degree of severity of bodily injuries, and forensic recommendations for the conduct of investigative examinations of a person with the participation of a forensic medical examiner (doctor) considering the norms of the current criminal procedural law, were further developed. The examination of the victim should be conducted in cases where they complain of blows, beatings, infliction of physical pain that do not constitute bodily harm of various degrees but rather indicate battery and torture (Article 126 of the Criminal Code of Ukraine), domestic violence (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine), or torture (Article 127 of the Criminal Code of Ukraine), report the presence of scratches, bruises, traces of blood, vomiting, etc., or traces of sperm, saliva, and other biological residues from the perpetrator or thermal, chemical, mechanical traces of crime tools. In these cases, not only the body but also the clothing worn by the victim at the time of the injury should be examined. The examination of the suspect should be conducted in cases: 1) where the victim or witnesses indicate the presence of special marks; 2) if there is data on scratches, bites, blood traces, and other biological traces of the victim, injuries on the suspect's body, or damage to clothing due to a struggle between them and the victim; 3) when there is data that substances and materials present at the crime scene could leave traces on the body, shoes, and clothing of the suspect. Forensic medical examination of a living person includes a wide range of studies conducted by medical experts to determine the presence, nature, severity of bodily injuries, their origin, antiquity, mechanism, localization, consequences, and circumstances of their infliction.

Based on the analysis of practical materials, the author provided recommendations for determining the range of circumstances related to various types of sexual violence, in accordance with changes to the Criminal Code of Ukraine regarding criminal offenses against sexual freedom and integrity of the person through the appointment and conduct of forensic medical examinations of both the

victim and the suspect. Forensic medical examination in cases of sexual violence should be conducted not only concerning the victim but also concerning the suspect to identify bodily injuries on their body, their nature, origin, antiquity, traces of blood, sperm, and other secretions on their body or clothing, ability to engage in sexual intercourse, presence of venereal diseases, etc.

In the investigation of violent sexual crimes, it is necessary to use all possibilities of forensic medical examinations to study material evidence of biological origin (blood, sperm, hair, saliva, vaginal secretions, etc.) to resolve identification and diagnostic tasks, establish their sources and group affiliation, which are conducted in the forensic immunology departments of forensic medical examination bureaus.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings, violent and selfish-violent crimes, special knowledge, special medical knowledge, specialist, forensic medical examination, interaction, investigative (search) actions, circumstances of a criminal offense, investigator, traces of biological origin, evidence, expert opinion, examination and examination of the corpse.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Кривда Л. Р., Кривда Р. Г. Генезис судово-медичних знань та напрями їх використання в розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 133–145. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2156>.
2. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань для виявлення характеру та ступені тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 192–199. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.23>.
3. Кривда Л. Р. Огляд трупа та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 93–100. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2307>.
4. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань при проведенні слідчого освідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 369–372. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/89>.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

5. Kryvda L., Kryvda R. Використання допомоги судово-медичного експерта (спеціаліста) шляхом експертного дослідження слідів (речовин біологічного походження). *KELM*. 2022. № 2. С. 242–249. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.37>.
6. Kryvda L. Verfahrens- und organisationsgrundlagen der Gerichtsmedizinischen untersuchung in der Ukraine. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 56, № 1. P. 365–370. DOI: <https://doi.org/10.23856/5650>.

Web of Science Core Collection:

7. The use of special knowledge in the investigation of violent crimes / V. Bondar, K. Gorelkina, L. Kryvda, O. Nazaruk, T. Matiushkova. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, № 76. P. 241–258. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.13>

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

8. Кривда Л. Р. Огляд трупа. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : матеріал Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 січ. 2022 р.) / Східноукр. наук. юрид. організація. Харків, 2022. С. 69–72.

9. Кривда Л. Р. Вилучення слідів біологічного походження на місці події. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 черв. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2022. С. 491–493.

10. Кривда Л. Р. Експертне дослідження трупа. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали Міжнар наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 лют. 2022 р.) / Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив». Львів, 2022. С. 67–70.

11. Кривда Л. Р. Огляд трупа та експертне дослідження трупа. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11–12 берез. 2022 р.) / ГО «Причорномор. фундація права». Одеса, 2022. С. 20–23.

12. Кривда Л. Р. Особливості судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи. *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-педагог. підвищення кваліф. (м. Одеса, 3 трав. – 13 черв. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Центр наук.-педагог. співробітництва. Одеса, 2022. С. 240–243.

13. Кривда Л. Р. Проблеми призначення і проведення судово-медичних експертиз. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [збірник ; статті учасників VIII Всеукр. мультидисцип. конф. «Чорноморські наукові студії» (м. Одеса, 24 черв. 2022 р.)]. 2022. Вип. 36. Одеса, 2022. С. 10–14.

14. Кривда Л. Р. Встановлення факту характеру та ступеня тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 110-річчю від дня народження видат. вченого-криміналіста, д. ю. н., проф. Віктора Павловича Колмакова (м. Одеса, 20 жовт. 2023 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2023. С. 95–97.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ З ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ І КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	14
1.1. Генезис і сучасний стан наукового забезпечення використання судово-медичних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень	14
1.2. Сутність судово-медичних знань: форми та напрями використання у розслідуванні.....	38
1.3. Організаційно-правові і тактико-методичні аспекти використання судово-медичних знань під час розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень	62
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ І КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ У СИТУАЦІЇ ВИЯВЛЕННЯ ТРУПА....	82
2.1. Форми та напрями взаємодії слідчого та спеціаліста під час проведення огляду трупа та збиранні слідів біологічного походження	82
2.2. Судово-медична експертиза трупа і слідів (речовин) біологічного походження: особливості проведення та функціональне призначення	113
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ТА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ.....	126
3.1. Особливості освідчування особи та проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень....	126
3.2. Призначення та проведення судово-медичної експертизи живих осіб у розслідуванні тілесних ушкоджень та насильницьких статевих злочинів	139
ВИСНОВКИ.....	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	171
ДОДАТКИ	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ЗУ	Закон України
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КПК УРСР	Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
МОЗ України	Міністерство охорони здоров'я України
ООБСМЕ	Одеське обласне бюро судово-медичних експертизи
ОМП	огляд місця події
п.	пункт
СПБ	сліди біологічного походження
ст.	стаття
ч.	частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Головна мета кримінального провадження – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а невинувата особа не була безпідставно обвинувачена та притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України).

Нині особливо актуальним є питання ефективного розслідування злочинів з застосуванням міждисциплінарного та інтеграційного підходу, оскільки злочинність здатна не тільки пристосовуватися до різноманітних способів приховування злочинів, а й вдосконалювати засоби здійснення правопорушень за допомогою сучасних знань та завдяки відкритому інформаційному доступу до специфічних ресурсів. Ці обставини призводять до того, що виникає потреба у застосуванні не тільки фахових юридичних знань органів, які здійснюють кримінальне провадження, а й у використанні спеціальних знань різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла: біології, хімії, фізики, медицини, бухгалтерії, екології, інженерної техніки тощо.

Згідно Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю» (ст. 3), і «обов'язок держави – захищати життя людини» (ст. 27). На жаль, посягання на життя і здоров'я особи, її статеву свободу і недоторканість залишаються досить розповсюдженими кримінальними правопорушеннями і за статистичними даними їх кількість перевищує показники ряду європейських країн. Так, у 2019 році в Україні було вчинено 3,4 вбивств на 100 тис. населення, у Польщі такий показник дорівнює 0,7, у Німеччині – 0,9. Останніми роками зареєстровано понад 70 тис. злочинів проти життя і здоров'я, насильницьких статевих і корисливо-насильницьких злочинів, успішне розслідування яких багато в чому залежить від уміння слідчого використовувати спеціальні знання, зокрема з судової медицини, за допомогою обізнаних осіб – судових медиків (спеціалістів) та судово-медичних експертів.

У практичній діяльності правоохоронних органів спостерігається недооцінка можливостей використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень трапляються помилки процесуального і криміналістичного характеру, що призводить до неправильної юридичної оцінки сутності таких кримінальних правопорушень та їх неточної кримінально-правової кваліфікації, до ухилення від справедливого покарання винних осіб, що зумовлює, своєю чергою, незахищеність потерпілих осіб та інші соціальні негативні наслідки. Актуальність даної теми обумовлена також наявністю дискусійних питань, пов'язаних, насамперед, з науковим трактуванням спеціальних знань, з визначенням форм і методів застосування судово-медичних знань у судовій, слідчій та експертній діяльності, оцінкою результатів такого застосування як у теорії, так і на практиці.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять роботи вчених-юристів: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуши, Л. Ю. Ароцкера, В. П. Бахіна, О. П. Ващук, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергєєвої, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Д. М. Цехана, О. М. Цільмак, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Науковим підґрунтям дослідження проблем спеціальних знань та їх використання в судовій і слідчій практиці стали наукові праці І. В. Борисенка, Ю. О. Гресь, О. М. Дуфенюк, А. С. Колодіної, В. О. Комахи, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Малярової, Г. Ю. Нікітіної-Дуднікової, О. В. Римарчук, І. В. Пирога, С. О. Сафронова, В. Л. Синчука, О. В. Таран, Є. В. Ковалевської, М. Г. Щербаковського та вчених-медиків Л. Л. Голубовича, В. В. Коваленка, М. В. Ковальчука, В. М. Козлова, Г. Ф. Кривди, А. С. Лісового, В. Д. Мішалова та ін.

Разом з тим, спеціальні дослідження з проблеми використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких

кримінальних правопорушень майже відсутні. Крім того, актуальність теми представленого дослідження додатково зумовлюється необхідністю наукового аналізу слідчих ситуацій, що зумовлюють необхідність використання допомоги судового медика, як спеціаліста, у проведенні слідчих (розшукових) дій та у наданні рекомендацій щодо з'ясування обставин таких правопорушень шляхом застосування сучасних методів судово-медичної експертизи. Використання судово-медичних знань у розслідуванні цих правопорушень відіграє ключову роль у розкритті насильницьких і корисливо-насильницьких правопорушень та покаранні винних. Підкреслюючи актуальність вказаної тематики, слушно виокремити й такі чинники: по-перше, зростання динаміки та ускладнення структури насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів; по-друге, застосування нових технологій та методів: розвиток сучасних технологій та методів в сфері криміналістики та судової медицини, таких як використання цифрових доказів, ДНК-аналіз, 3-D сканування, форензична антропология та інших, розширює можливості у виявленні, фіксації, вилученні та дослідженні слідів кримінальних правопорушень.

Матеріали слідчої і судової практики показують, що використання судово-медичних знань при розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів необхідне в ході огляду трупа на місці події, виявлення і вилучення слідів біологічного походження на місці події, експертного дослідження трупа і речовин біологічного походження, дослідження і оцінки тілесних ушкоджень, катувань, домашнього і сексуального насильства та інших дій насильницького характеру. Це вимагає впровадження всіх новітніх і дієвих методів досліджень у судово-експертну практику. Разом з тим, наразі лише Київське, Одеське та Дніпровське обласні бюро судово-медичної експертизи використовують такі сучасні системи дослідження як систему АВ (0), яка відображає наявність або відсутність антигенів на поверхні еритроцитів та антитіл у плазмі крові.

Наведене й зумовлює своєчасність та актуальність теми представленого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 року № 454); Плану Південного регіонального центру Національної академії правових наук України № 148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019–2024 роки; є складовою наукових досліджень, виконаних на кафедрі криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» «Пріоритетні напрями криміналістичних досліджень у протидії кримінальним правопорушенням» на 2021–2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі у цифрову еру» на 2021–2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 2 грудня 2020 року (протокол № 3), уточнена 6 березня 2024 року (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у розробленні теоретичних та практичних рекомендацій щодо використання судово-медичних знань під час розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Для досягнення зазначеної мети у дослідженні вирішувались такі **задачі:**

визначити етапи становлення та сучасний стан наукового забезпечення використання судово-медичних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень;

сформулювати сутність судово-медичних знань та окреслити напрями та форми їх використання у розслідуванні;

охарактеризувати організаційно-правові та методичні аспекти використання судово-медичних знань під час розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень;

окреслити форми та напрями взаємодії слідчого та спеціаліста під час огляду трупа та збиранні слідів (речовин) біологічного походження;

визначити особливості проведення та функціональне призначення судово-медичної експертизи трупа і слідів (речовин) біологічного походження;

сформулювати особливості використання судово-медичних знань у проведенні освідчування особи;

окреслити особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи живих осіб під час розслідування тілесних ушкоджень та насильницьких статевих злочинів.

Об'єктом дослідження є діяльність суб'єктів кримінальної юстиції та осіб, які володію спеціальними знаннями, під час розслідування кримінальних правопорушень.

Предметом дослідження є використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Методи дослідження. Для досягнення мети дисертаційного дослідження з урахуванням об'єкта та предмета дослідження були використані такі загальні методи пізнання як діалектико-матеріалістичний, формально-логічні :аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування). За допомогою історико-правового методу було досліджено генезис поняття «спеціальні знання» (підрозділи 1.1, 1.2), порівняльно-правового методу – аналіз норм матеріального і процесуального національного права та законодавства німецькомовних країн, наукових категорій, понять та їх визначень (підрозділ 1.3.). Догматичний метод було використано для тлумачення понятійно-категоріального апарату, що використовується у криміналістиці і судовій медицині (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1); системно-аналітичний метод – для

узагальнення наукових підходів щодо змісту спеціальних знань (підрозділ 1.1.), спеціальних медичних знань; статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для ілюстрації теоретичних висновків з вивчення даних судової, слідчої та експертної практики стосовно призначення і проведення судово-медичної експертизи (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2., 3.1, 3.2); соціологічні (анкетування) – проблемних питань взаємодії практичних працівників органів досудового розслідування та судово-медичних експертів під час проведення слідчих (розшукових) дій (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Крім того, для дослідження проблеми використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень застосовувались такі методи: аналіз наукової літератури, що стосується використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких, корисливо-насильницьких правопорушень; аналіз кримінальних проваджень; опитування судових медів, слідчих, прокурорів, адвокатів та інших фахівців, які беруть участь у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких правопорушень; статистичний аналіз даних про насильницькі, корисливо-насильницькі правопорушення, кількісні і якісні характеристики та результати їх розслідування з використанням судово-медичних знань; кейс-студії – вивчення конкретних кримінальних проваджень насильницьких, корисливо-насильницьких правопорушень, де були використані судово-медичні знання.

Комплекс цих методів дослідження дозволив отримати об'єктивне розуміння проблем з використання судово-медичних знань та напрямів їх вирішення у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких правопорушень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні теоретичних та практичних рекомендацій щодо використання судово-медичних знань під час розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Найвагомішими положеннями дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну є:

уперше:

систематизовано наукові положення щодо генезису та становлення використання судово-медичних знань крізь призму різних історичних періодів становлення системи суб'єктів кримінального переслідування різних держав та виокремлено загальні тенденції поширення застосування спеціальних медичних знань у залежності від конкретних суспільно-правових чинників;

охарактеризовано місце та роль спеціальних медичних знань у кримінальному процесуальному та криміналістичному пізнанні кримінально-релевантних подій, які пов'язані із застосування різних форм насильства, з метою з'ясування сутності таких подій, визначення їх криміногенного характеру та систематизації кола обставин, що підлягають встановленню під час розслідування;

проведено порівняльний аналіз правових та організаційно-тактичних особливостей використання спеціальних медичних знань під час розслідування кримінальних правопорушень в Україні та окремих країнах Європи та запропоновано шляхи апробації передового досвіду проведення судово-медичних досліджень у діяльність органів досудового розслідування та експертних установ України;

сформульовано поняття «спеціальних медичних знань» під якими необхідно розуміти наукові знання з судової медицини, а також практичні вміння і навички осіб, що пройшли спеціальну професійну підготовку у галузі судової медицини, які можна використовувати для збору і дослідження доказів з метою встановлення обставин кримінального провадження;

удосконалено:

положення щодо взаємодії слідчого і судового медика як спеціаліста в огляді трупа на місці події у частині організації такої взаємодії залежно від характеру тілесних ушкоджень та способів спричинення смерті потерпілого;

рекомендації щодо виявлення, фіксації, вилучення та попереднього дослідження слідів тілесних ушкоджень та слідів біологічного (мікрооб'єктів, речовин, залишків) походження з визначенням ймовірності і завдань для їх подальшого експертного дослідження;

криміналістичні рекомендації щодо проведення слідчого освідчування особи за участю судового медика (лікаря) з врахуванням норм чинного кримінального процесуального закону;

набули подальшого розвитку:

положення щодо поняття, значення, видів і об'єктів судово-медичної експертизи у частині конкретизації їх видів та характеристик відповідно до сучасних умов;

положення стосовно призначення і проведення судово-медичної експертизи живих осіб з метою встановлення факту, характеру, походження та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень;

рекомендації щодо з'ясування кола обставин, пов'язаних з різними видами сексуального насильства, у відповідності до змін КК України щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи шляхом призначення і проведення судово-медичної експертизи як потерпілої особи, так і підозрюваного.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено в статті «Генезис судово-медичних знань та напрями їх використання у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень», підготовленій у співавторстві, автором виокремлено генезис дослідження такого об'єкту судової медицини як труп та речові докази з 1903 року і дотепер, у статті «Використання допомоги судово-медичного експерта (спеціаліста) шляхом експертного дослідження слідів (речовин біологічного походження)», підготовленій у співавторстві, автором особисто було розроблено перелік необхідних вимог до слідів біологічного походження та вимоги до пакування об'єктів біологічного походження. У статті «The use of special knowledge in the investigation of violent crimes» автором особисто було розроблено роль судово-медичного експерта та використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких злочинів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри криміналістики, кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», доповідались на: міжнародній науково-практичній конференції «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 18–19 лютого 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 11–12 березня 2022 р.); всеукраїнському науково-педагогічному підвищенні кваліфікації «Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні кваліфікації» (м. Одеса, 3 травня – 13 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 6 червня 2022 р.); VIII Всеукраїнській мультидисциплінарній конференції «Чорноморські наукові студії» (м. Одеса, 24 червня 2022 р.); міжнародній конференції, присвяченій 110-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, д. ю. н., проф. Віктора Павловича Колмакова «Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану» (м. Одеса, 20 жовтня 2023 р.).

Практична значущість одержаних результатів полягає у можливості використання положень і висновків дисертаційного дослідження у:

законодавчій діяльності – шляхом визначення у Кримінальному процесуальному кодексі України поняття «спеціальні знання», до яких належать і судово-медичні знання, запровадження обов’язкової вимоги залучення судового медика до слідчого освідування, а також можливості допиту експерта на досудовому слідстві;

правозастосовній діяльності – для розроблення рекомендацій із використання судово-медичних знань у слідчій і судовій практиці з метою покращення взаємодії слідчого і судового медика у кримінальному провадженні під час проведення огляду трупа на місці події, збирання і дослідження слідів

біологічного походження, підготовки, призначенні і проведенні судово-медичної експертизи трупа, об'єктів біологічного походження, живих осіб для визначення наявності і тяжкості тілесних ушкоджень, а також їх статевих станів й інших питань, пов'язаних з насильницькими статевими злочинами;

науково-дослідній діяльності – при розробці методик розслідування вбивств, спричинення тілесних ушкоджень, мордування і сімейного насильства, зґвалтування, сексуального насильства, корисливо-насильницьких злочинів, а також організаційно-правового і криміналістичного забезпечення використання судово-медичних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень насильницького характеру (акт впровадження у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ від 10 травня 2024 року);

освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальне процесуальне право», «Кримінальне право України. Особлива частина», «Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні», «Судова медицина і психіатрія» (акт впровадження в освітній процес Одеського державного університету внутрішніх справ від 10 травня 2024 року; акт впровадження у освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 6 червня 2024 року).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 14 публікаціях, з них 4 – у наукових журналах і збірниках наукових праць, визначених МОН України як фахові видання з юридичних наук, у 3 статтях, опублікованих у зарубіжних виданнях, а також 7 тезах доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, з яких основний текст – 170 сторінок, список використаних джерел розміщено на 23 сторінках та включає 205 найменувань, додатки розміщено на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ З ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ І КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1.1. Генезис і сучасний стан наукового забезпечення використання судово-медичних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень

Розгляд стану наукових досліджень з питань використання судово-медичних знань в сучасних умовах потребує звернення до факторів, що зумовлюють необхідність застосування спеціальних знань у ході розслідування. На використання такого типу знань, як спеціальні знання, на думку Є. О. Гусаченко, вплинули такі чинники, як вимога кримінально-процесуального закону встановлювати достовірні знання про обставини здійснення кримінального правопорушення; виникнення та розвиток криміналістичних, судово-медичних та інших прикладних спеціальних знань; необхідність залучення обізнаних осіб з метою застосування не загальновідомих і не загальнодоступних, тобто спеціальних знань [1; 2, с. 63].

До висновку щодо можливості і доцільності використання спеціальних медичних знань в ході досудового розслідування і судового розгляду правоохоронні органи підходили поступово, відштовхуючись від зроблених на певний час досягнень медичної науки і практика – з одного боку, та від вимоги, що ставились до процесу отримання доказової інформації – з іншого боку. У цьому аспекті цікаво простежити шлях, який пройшов процес появи і розвитку використання судово-медичних знань у кримінальному провадженні.

Існують різні підходи до періодизації використання спеціальних знань у ході розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких правопорушень з точки зору криміналістів. Одним з можливих підходів є така періодизація:

1. Початковий період: до початку XX століття спостерігалось обмежене застосування спеціальних знань у сфері розслідування злочинів. Відсутність систематичних підходів та організаційних структур у цей час призводила до

того, що криміналісти в основному оперували власним досвідом та загальними принципами.

2. Етап розвитку криміналістики: від початку XX століття до 1960-х років відбувався значний прогрес у сфері криміналістики. Розроблено нові методи та технології, такі як відбитки пальців, балістика, фізична реконструкція та інші, які активно використовувалися для розкриття злочинів. Цей період відзначався стандартизацією та систематизацією підходів до криміналістичного аналізу.

3. Етап модернізації криміналістики: з 1960-х років до сучасності спостерігається стрімкий розвиток технологій та методів у сфері криміналістики. Впровадження комп'ютерних технологій, молекулярно-генетичних аналізів, криміналістичної психології та інновацій значно підвищило ефективність розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких правопорушень. Криміналісти використовують спеціалізоване обладнання та програмне забезпечення для аналізу доказів.

Ця періодизація має приблизний характер і може варіюватися в залежності від конкретної країни та її історичного розвитку. Крім того, з розвитком технологій і з'явленням нових методів, можуть з'являтися нові етапи використання спеціальних знань в криміналістичній практиці.

Періодизація використання спеціальних, а саме судово-медичних знань при розслідуванні насильницьких, корисливо-насильницьких правопорушень, може бути представлена таким чином:

1. *Початковий етап (до XIX століття).* На цьому етапі використання спеціальних знань було обмежене і неструктуроване. Докази медичного походження та висновки експертиз не мали статусу обов'язкових або невід'ємних елементів розслідування. Медицина та право були розділені і не існувало цілісного підходу до використання спеціальних знань у судових процесах.

2. *Формування судової медицини (XIX – початок XX століття).* У цей період судова медицина стає окремою галуззю знань, що поєднала медицину та юриспруденцію. Розвиток судово-медичних методів та знань, включаючи

виявлення слідів насильства, дослідження причин смерті та аналіз травм, робить судову медицину важливою складовою розслідування злочинів.

3. *Розширення сфери застосування (XX століття).* У цей період судово-медичні знання та методи починають застосовуватися в широкому спектрі розслідування різних видів злочинів, включаючи насильницькі і корисливо-насильницькі правопорушення. Розвиток нових технологій, таких як ДНК-аналіз, розширює можливості судово-медичних досліджень та робить їх більш точними та надійними.

4. *Міжнародна співпраця та стандартизація (XXI століття).* У сучасному світі співпраця міжнародних організацій, таких як Інтерпол та Всесвітня організація охорони здоров'я, сприяє стандартизації процедур та методів судово-медичних досліджень. Це дозволяє забезпечити однаковий підхід та високий рівень професійності виконавців судово-медичних експертиз у різних країнах.

Заслуговує на увагу думка Є. В. Ковалевської щодо розвитку та використання спеціальних медичних знань у діяльності із розслідування кримінальних правопорушень, згідно з якою доцільно виокремити такі історичні періоди:

1) період становлення та офіційного визнання судово-медичних знань (3000 рр. до н. е. – VI століття н. е.), що характеризувався початком використання спеціальних медичних знань у судочинстві та першими спробами правової регламентації проведення медичних досліджень та правил огляду трупів, а також зародженням відомих нині слідчих (розшукових) дій – медичного освідування особи та проведення судово-медичної експертизи;

2) період раннього Середньовіччя (VII–XVII століття), який хоча й не характеризувався розвитком самої судової медицини, але відзначився появою пам'яток права, що закріплюють обов'язок проведення судово-медичної експертизи та такої форми використання спеціальних медичних знань, як допомога лікаря;

3) період існування Московської держави (XVI–XVII століття), що характеризувався появою перших наукових праць із судової медицини,

початком складання зразків судово-медичного висновку, проведенням судово-медичного огляду та створенням органів державного управління, що керували усією лікарською й аптечною службою;

4) Царський період (XVII – перша половина XIX століття), який пов'язаний із прийняттям воїнського артикулу Петра I (1715 р.), Зводу законів кримінальних (1832 р.), що передбачали обов'язковий розтин трупів у випадках раптової та насильницької смерті. Удосконалюється правове регулювання проведення досліджень, як способу отримання доказової інформації;

5) науково-експериментальний період або дореволюційний (друга половина XIX століття – 1917 р.), що характеризувався прийняттям Статуту кримінального судочинства (1864 р.), у якому вперше чітко визначені поняття спеціальних знань та такого суб'єкту як фахівець, а також законодавчо врегульовано питання про таку форму використання спеціальних знань, як судова експертиза. Формується система медичних установ, що проводять експертні дослідження;

6) радянський період (1917–1991 рр.), який відзначався подальшим інтенсивним розвитком судової медицини, змінами організаційної структури судово-медичної служби та законодавчою регламентацією правового статусу судово-медичного експерта;

7) період незалежної України (1991 р. – донині), протягом якого з'являються нові законодавчі та відомчі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність носіїв спеціальних медичних знань: спеціалістів – медичних працівників та судово-медичних експертів, а також регулюють процесуальні аспекти залучення таких осіб до розслідування кримінальних правопорушень [3, с. 10].

Щоб дослідити появу, розвиток та спрямованість використання судово-медичних знань, доречно виділити відповідні об'єкти судово-медичних досліджень:

1) потерпілі, підозрювані, обвинувачувані й інші особи, приблизна частка яких становить 24% усіх проведених експертиз;

2) трупи, приблизна частка яких становить 36% усіх проведених експертиз;

3) речові докази, приблизна частка яких становить 30% усіх проведених експертиз;

4) матеріали кримінальних та цивільних справ, приблизна частка яких становить 10% усіх проведених експертиз [4, с. 11].

Таким чином, генезис використання судово-медичних знань у слідчій практичній діяльності може бути структуровано в залежності від об'єктів наступним чином:

1. Дослідження живих осіб і трупів. Завдяки збереженим пам'яткам історії можна зробити висновок, що дослідження живих осіб і трупів у стародавні часи відбувалося одночасно, тому ці два об'єкти можна по'єднати в один період;

2. Дослідження речових доказів;

3. Дослідження матеріалів кримінальних та цивільних справ.

Людей здавна цікавили причини смерті: і передусім насильницька вона чи природня (ненасильницька). У випадку смерті не через природні фактори виникала необхідність шукати винних в ній осіб.

На думку Г. Гросса, початковою формою використання спеціальних знань була допомога так званих «кроях— особлива каста слідопитів в Індії, які займалися розшуком злочинців. «Кхоях» були членами особливої касты слідопитів в індійському суспільстві, які мали навички відслідковування злочинців та розкриття злочинів.

Ці спеціалісти працювали, здебільшого, в сільській місцевості та використовували свої знання про природу, тварин, сліди та інші фізичні ознаки, щоб виявляти та здійснювати пошук злочинців. Вони володіли унікальними вміннями, наприклад, виявлення слідів на землі, визначення напрямку руху, використання слідів запаху та іншими прийомами для розкриття злочинів. «Кхоях» використовували свої спеціальні знання та навички для виявлення ознак злочинців, їхнього переслідування та надання відомостей, що сприяли їх затриманню. Ця початкова форма використання спеціальних знань у

розслідуванні злочинів свідчить про важливість і цінування вмінь та знань, які можуть бути застосовані для виявлення та розкриття злочинів. Вони стали основою для подальшого розвитку криміналістичних методів та досліджень, що сприяли покращенню ефективності розслідування [5, с. 112].

Прототипом сучасних судово-медичних знань можна назвати предполісний період стародавньої Греції, а саме XI–IX століття до н. е.: у гомерівських поемах «Іліаді» та «Одіссеї» було описано пошкодження тулуба і кінцівок (поверхневі і проникаючі ушкодження, забиті рани і нагноєння, що виникають в результаті різного роду пошкоджень та укусів отруйних змій тощо). У епосах «Іліада» та «Одіссея» Гомера згадки про спеціальні медичні знання є обмеженими, оскільки ці поеми більше зосереджені на епічних пригодах та героїчних діях героїв. Однак, деякі пошкодження та хвороби згадуються в контексті сюжету. Наведу деякі приклади:

1. Пошкодження тулуба та кінцівок: в «Іліаді» та «Одіссеї» згадуються битви, в яких герої отримують різні поранення тулуба та кінцівок. Наприклад, описується рана від меча або копа, перелом кістки або інші травми, які отримують герої під час бойових дій.

2. Отруєння: у поемах є згадки про отруєння. Наприклад, в «Одіссеї» описується, як герой Одісей використовував отруйні речовини для заспокоєння циклопа Поліфема.

3. Рана від стріли: в «Іліаді» є описи ран, які отримували герої від ворожих стріл.

Хоча «Іліада» та «Одіссея» не є медичними творами, вони містять окремі згадки щодо характеру травм, хвороб та їх наслідків. Ці згадки вказують на те, що спеціалізовані медичні знання були присутні в суспільстві того часу, хоча вони можуть бути представлені в більш міфологічному або епічному контексті.

Незважаючи на те, що розтин померлих в стародавній Греції не проводився (аж до епохи еллінізму), медична номенклатура «Іліади» та «Одіссеї» стала основою термінології грецьких лікарів і входить до складу сучасної анатомічної мови.

У «Кодексі Гіппократа» висвітлюються найрізноманітніші питання: питання анатомії й ембріології, обов'язки лікаря, 15 книг присвячено внутрішнім хворобам, 8 хірургії, 9 жіночим хворобам. Людське тіло, за Гіппократом, містить у собі чотири основні соки (humores): кров, слиз, чорну і жовту жовч. Окрім того, він вивчав питання проведення абортів та встановлення строку вагітності. У «Кодексі Гіппократа» можна знайти деякі згадки та вказівки щодо спеціальних медичних знань. Ось деякі приклади:

1. Анатомія: у «Кодексі Гіппократа» є згадки про анатомічні структури тіла. Наприклад, у деяких випадках згадуються різні органи, такі як серце, печінка, нирки та інші. Це свідчить про розуміння Гіппократа того, що розуміння анатомії тіла є важливим для діагностики та лікування хвороб.

2. Поверхневі та проникаючі ушкодження: Гіппократ описує різні види травм, такі як ушкодження шкіри, рани, переломи та інші. Він надає вказівки щодо діагностики та лікування таких ушкоджень.

3. Внутрішні хвороби: «Кодекс Гіппократа» містить розділи, присвячені внутрішнім хворобам, де описуються симптоми, лікування та прогнози для різних хвороб. Вказівки стосуються таких станів, як гарячка, головний біль, захворювання шлунку та інші.

4. Хірургія: у «Кодексі Гіппократа» також містяться вказівки щодо хірургічних процедур, наприклад, видалення каменів з сечового міхура, лікування ран та переломів, відновлення ушкоджених кінцівок тощо.

Ці згадки та вказівки свідчать про те, що «Кодекс Гіппократа» містить елементи спеціалізованих медичних знань, які були важливими для розуміння, діагностики та лікування різних хвороб і ушкоджень [2, с. 63].

М. М. Тагаєв вважає, що нариси дослідження живих осіб та трупів наводяться ще у Законах XII таблиць у Римі, а саме у таблиці IV, де міститься інформація про процедуру встановлення батьківства після смерті чоловіка: жінка вважалася вагітною від померлого чоловіка, якщо народжує дитину на дев'ятому або десятому місяці після його смерті. У Законі X згадується про можливі наслідки зловживання владою. Цей закон може бути пов'язаний з практикою медичного спостереження та відповідальності лікарів, які надають

неналежну медичну допомогу або використовують свої знання неправомірно. У Законі XII згадується про права і обов'язки військових лікарів. Цей закон встановлював норми для лікарів, які надавали медичну допомогу воїнам під час військових дій. Ці згадки у Законах XII не надають докладних медичних знань, але вказують на те, що певні аспекти медицини, зокрема медична відповідальність та обов'язки лікарів, були враховані в правовій системі Римської Республіки. Це свідчить про значення існування спеціальних медичних знань та їх впливу на суспільство того часу.

Анатомічна інформація від давньоєгипетських лікарів була важливою в ту епоху завдяки препаруванням людських трупів з часів бальзамування. З папірусу Середнього царства (Папірус Сміта) видно, що лікарі вважали мозок центральним органом і знали, що зміни в мозку впливатимуть на все тіло. Вони розрізняли артерії, вени та нерви. Оскільки добре відомо, що під час розтину крові в артеріях немає, лише у венах, вони, як і лікарі наступних поколінь у всіх країнах протягом тисячоліть, вважали, що повітря транспортується по артеріях, а кров – по венах, створюючи, таким чином, взаємообмін в організмі здорової людини.

Хірурги, які подорожували з армією, збирали інформацію про лікування ран, переломів та інших ушкоджень. Деякі могили все ще зберігають зображення операцій на кінцівках. У хірургічних папірусах Сміта, складених приблизно у III тисячолітті до н. е., розглядаються 48 ушкоджень, за прогнозом вони класифікуються як виліковні, сумнівні та безнадійні. В описах травм голови зазначається, що через пошкодження головного мозку непоправно постраждало все тіло. Існують точні описи паралічу. Рекомендації щодо того, як визначити періоди вагітності та як відрізнити фертильних жінок від безплідних [6, с. 342].

Досягнення судово-медичних знань у стародавній Індії знайшли своє відображення наприкінці X століття н. е. Бхаскаре Бхате, де були спроби описати анатомію тіла людини, плода і диференціювати тілесні ушкодження за ступенем небезпеки для життя.

Протягом всієї історії Греції, Єгипту, Китаю, Месопотамії, Риму та інших країн стародавнього світу медичні знання використовувалися при розгляді справ, проте при ордалях – випробуваннями вогнем, водою тощо – особливої значущості вони не мали. При цьому факт вагітності встановлювали самі жреці або запрошують для цього лікарів, акушерок або інших осіб. У рукописному Талмуді Мойсея (I століття до н. е.) обґрунтувалась необхідність запрошення лікаря для встановлення терміну зачаття та давності тілесних ушкоджень [7, с. 134].

Проте стверджувати, що тоді існувала судово-медична експертиза, було б неправильно, оскільки у той час не було ні судової медицини, ні лікарів, які б займалися цією діяльністю. Знаменитий Кодекс Юстиніана Великого (529–534 рр. н. е.), який був основою римського права, підкреслював особливу роль лікарів у судовому процесі. У Кодексі Юстиніана можна знайти деякі згадки та положення, які стосуються медичних питань. Наведемо деякі приклади:

1. Закони, що стосуються правового забезпечення медичної практики. У кодексі містяться закони, що регулюють індивідуальну медичну практику та відповідальність медичних працівників. Вони встановлюють вимоги щодо кваліфікацій, повноважень та обов'язків лікарів, а також накладають відповідальність за некомпетентність, недбалість або неналежне виконання медичних процедур.

2. Регулювання лікарсько-фармацевтичної практики: Кодекс Юстиніана містить закони, що стосуються використання лікарських препаратів, наркотиків та інших засобів лікування. Вони визначають правила щодо виготовлення, продажу та використання цих засобів, а також встановлюють кримінальну відповідальність за їх недозволене використання.

3. Гігієна та санітарні норми. Кодекс Юстиніана містить положення, що стосуються гігієни та санітарних норм. Вони встановлюють правила щодо догляду за хворими, збереження громадського здоров'я та профілактики захворювань.

Ці згадки та положення в Кодексі Юстиніана свідчать про те, що медицина та медична практика були предметом регулювання та правової

унормованості візантійського суспільства. Це вказує на важливість медичних знань, їх вплив на суспільство того часу та необхідність встановлення норм та правил для забезпечення безпеки та якості медичної практики. 15 березня 44 року до н. е. Цезар помре через це. Обстеження, проведене придворним лікарем Анцистієм показало, що лише одна з ран, знайдених на імператорі, проникала в грудну порожнину, вона й була визнана смертельною. Це є яскравим прикладом судово-експертного мислення лікаря [4, с. 37].

У деяких країнах Азії (Китай, Японія, Корея) криміналістика почала розвиватися ще у XIII столітті. У 1247 році у Китаї була видана монографія Сунь Цзи «Сію Наньлу», в якій відображено судово-медичну діагностику випадків насильницької раптової смерті. У роботі вперше описано плями на трупах, трупне заклякання, сліди смерті від блискавки, прийоми огляду трупів, визначення місця смертельного ушкодження на тілі людини тощо [4, с. 38]. У XIII столітті у цих країнах спеціальні медичні знання розвивалися і використовувалися для лікування та догляду за хворими. Наведу деякі приклади медичних знань, що існували у цей період:

1. Традиційна китайська медицина. У Китаї у XIII столітті розвивалася традиційна китайська медицина, яка має давні традиції та багаторічну історію. Вона містить такі елементи, як акупунктура, трав'яна медицина, дієтотерапія та інші методи. У цей період було розвинено багато теорій, принципів та методів діагностики та лікування, які базувалися на концепціях енергетичного балансу, циркуляції крові та інших принципах традиційної китайської медицини.

2. Японська медицина. У Японії також існувала своя традиційна медицина, відома як Кампо або Канпо. Вона була під впливом традиційною китайською медициною, але мала свої особливості та власні принципи. До Кампо входило використання трав'яних препаратів, акупунктури та інших методів для збереження здоров'я та лікування хвороб.

3. Корейська медицина. У Кореї також розвивалася своя медицина, відома як Корейська традиційна медицина або КТМ. Ця система медицини включає в себе використання трав'яних препаратів, акупунктури, масажу та інших

методів. КТМ базується на концепції енергетичних каналів (меридіанів) та балансу енергій в організмі.

Ці системи медицини були розвинуті і засновані на тисячолітніх традиціях та досвіді. У XIII столітті медичні знання цих країн були передані через учення, практику та письмові трактати, що збереглися до наших днів. Ці знання стали основою для подальшого розвитку медицини в Азії.

Генезис судової медицини у період Середньовіччя характеризується наступними особливостями: до VI століття медики повинні були обов'язково бути присутніми під час судового засідання щодо тілесних ушкоджень, але вже у період раннього середньовіччя розвиток судової медицини загальмовувався через застосування у ході розслідування так званих ордалій – найстаріший тип судочинства у вигляді покладання на вирок Божий чи сил природи, з вірою, що надприродне втручання визначить винного і врятує невинного. Такий суд здійснювався за браком інших доказових засобів, або якщо вони не дали наслідків. До найпоширеніших форм «суду Божого» належали двобій на палицях або мечях, жереб і ордалії у вузькому значенні – випробування водою, окропом, вогнем чи залізом. Людина визнавалася невинною, якщо вона могла без ушкоджень пройти через вогонь, по розпеченому залізу або перенести його в руках; витягнути з окропу якусь річ; після кидання зв'язаним у воду почати тонути (вода – чиста стихія, яка не приймає злочинця) [4, с. 143]. Лише у XIII столітті з виданням «Варварських правд» було запропоновано використовувати досвід лікарів для визначення ступеня тяжкості і характеру тілесних пошкоджень та розв'язання інших питань.

Ухвалення у 1532 році Карлом V «Кароліни» – Кримінально-судового укладення Священної Римської імперії німецької нації, дало поштовх для розвитку судової медицини в Європі. Згідно з кодексом, судді зобов'язані дозволити лікарям оглядати тіла мертвих, оглядати поранених і розглядати справи про дітовбивство, отруєння, недбалість тощо. У «Каролінах» можна знайти деякі згадки та положення, пов'язані з медициною. Наведемо деякі приклади:

1. Регулювання медичної практики: «Кароліни» встановлювали норми та правила, що стосуються медичної практики. Вони визначали правові вимоги до лікарів, які надавали медичну допомогу, включаючи їх кваліфікацію та обов'язки.

2. Запобігання поширенню хвороб: Закони «Каролін» містили положення, спрямовані на запобігання поширенню хвороб і захисту громадського здоров'я. Вони можуть включати норми щодо гігієни, санітарії та інші заходи, спрямовані на забезпечення громадської безпеки.

3. Медична етика та відповідальність: «Кароліни» можуть містити положення, що стосуються медичної етики та відповідальності, зокрема вони можуть накладати обов'язки на лікарів щодо конфіденційності, чесності та професіоналізму у виконанні своїх обов'язків [4, с. 40].

Ці згадки та положення в «Каролінах» свідчать про те, що медицина та медична практика були предметом регулювання та правової унормованості у середньовічній Європі. Це вказує на важливість медичних знань, їх вплив на суспільство того часу та необхідність встановлення норм та правил для забезпечення безпеки та якості медичної практики.

Перша спроба систематизації судово-медичних висновки належить французькому хірургу Паре (1517–1590 рр.). Його праці «Консультанти при розробці судово-медичних висновків» і «Висновки лікарів і бальзамувальників» стали відправною точкою для розвитку судової медицини як науки, оскільки наводили зразки судово-медичних висновків, відомості про ознаки тілесних ушкоджень і насильницької смерті. Трактат «Висновки лікарів і бальзамувальників» розділений на 52 параграфів, 8 з них становлять самостійну частину трактату, присвячену питанням бальзамування трупів. У його праці містяться, зокрема, глави «Про пошкодження», «Повчання до твору судово-медичних думок», «Про невинності», «Про різні види насильницької смерті».

У перших параграфах автор розглядає загальні питання судової експертизи тілесних ушкоджень: а) чому хірургу необхідно бути обережним при складанні (судового) та укладенні судового висновку; б) чому судовий висновок важко обґрунтувати.

Паре запропонував характеризувати тілесні ушкодження за наступними критеріями: заподіяна для організму або його частини шкода, ступінь важливості пошкодженого органу та вплив на його функції, ступінь виліковності поранення. Так, рана вважається тяжкою, якщо вона нанесена рапірою або іншим аналогічним зброєю найважливішого органу, якщо цей орган за своєю функцією необхідний для збереження життя (мозок, серце, печінку, стравохід). Можна вважати, що саме з цього періоду починається розвиток судової медицини як науки [7, с. 135].

У 1621 році вийшов посібник із судової медицини «Судово-медичні питання», написаний італійським лікарем П. Закхіасом, який є актуальним і на даний час.

Свою назву судова медицина отримала у 1690 році завдяки праці «Основи судової медицини» Бонна. Запропонована пізніше назва «державне лікарознавство», була поєднанням двох наук – судової медицини і медичної поліції [7, с. 136]. Термін «судова медицина» вперше ввів Йоганнес Бон (1640–1718 рр.) ще у 1700 році. Його процедури розсічення всіх трьох порожнин тіла були обов'язковими з 1720 року до тепер.

У XVIII–XX столітті судова медицина в європейських країнах розвивалася з розвитком загальної медицини та змінами в судовій реформі, особливо із запровадженням публічного судочинства, яке зобов'язувало лікарів-експертів публічно доводити та захищати свої висновки. Семитомне «*Quaestiones medico-legales*» вченого Паоло Закіасси слугувало основою для експертних досліджень майже до кінця XVIII ст. У цій праці автор досліджує такі питання, як андрогінність, психічні захворювання, розробляє систему феодальної судової медицини. Ще одна праця, опублікована у 1660 році і вважається класикою криміналістики, була написана Готфрідом Вельшем з Лейпцига. Він призначив повний розтин трупа після детального дослідження ран у судово-медичній справі.

У XVIII–XX століттях лікарі-експерти, відповідно правилам гласного судочинства, мали обов'язок прилюдно аргументувати та захищати свої висновки. Це означало, що під час судового процесу вони повинні були

надавати докази, роз'яснювати свої експертні висновки та відповідати на питання, які могли поставити судді або адвокати. Така практика забезпечувала прозорість та підзвітність судово-медичних експертиз у процесі судочинства [8, с. 105].

До початку Першої світової війни відбулося дев'ять засідань Німецького товариства для судової медицини, на яких неухильно зростала і кількість виступів учасників. Лекції включали класичну соматичну судову медицину, судову психіатрію, токсикологію, страхову медицину і або біолого-криміналістичні методи дослідження. Останній пункт знайшов особливе місце в судовій медицині з відкриттям груп крові Ландштейнера. У 1909 році гістохімічні методи також вперше стали предметом розгляду судово-медичних питань [7, с. 134].

У XIX–XX століттях працювало багато видатних вчених, які розробляли окремі питання судової медицини. Серед них Е. Гофман, А. Каспер, Машка, Лакасань, Мартін, Бруардель, Тамасія тощо.

Що стосується розвитку вітчизняної судової медицини, то, на відміну від Є. В. Ковалевської, М. М. Тагаєв вважав, що її історію можна умовно поділити на такі періоди:

1. Допетрівська епоха.
2. Петрівська епоха до реформи 1864 року.
3. Період від 1864 року до Жовтневої революції.
4. Період розвитку судової медицини у складі Радянського Союзу складається з декількох підпунктів, а саме:
 - а) 1917–1939 роки (початок Другої світової війни)
 - б) 1941–1945 роки до 1991 року [9, с. 245].
5. Сучасний період розвитку судової медицини в Україні.

Ми вважаємо доцільним дещо доповнити наведену періодизацію. Як відомо, судово-медичні знання є спеціальними знаннями, тож можна припустити, що перші згадки про схожу діяльність були наведені ще у ранньому законодавстві Київської Русі, який починається зі збірника права з VIII–X століть – «Руська Правда». На той час, згідно з нормами цього кодексу,

існувало два джерела доказів, якими можна було довести вину та визначити суворість покарання: покарання свідків і речові докази. Оскільки використання слідів речовин вимагає спеціальних медичних знань, то можна припустити, що все-таки спеціальні знання були використані під час розслідування кримінальних справ. Пізніші джерела права також містять норми, реалізація яких передбачає використання певних спеціальних знань. У ст. 11 «Смоленської уставної грамоти» (1136 р.) та статті 9 «Устава святого князя Володимира, який охрестив Руську землю, про церковні суди». (1280 р.) було встановлено відповідальність за відомство, чародійство, волхвування, виготовлення чар і зілля [10, с. 640, 643].

Царські статuti і грамоти XVI століття містять перелік випадків, коли присутність або залучення лікарів було обов'язковим для складання медичних висновків і подання їх до суду. Окрім того огляд трупа дружини Івана Грозного лікарем Бомеліусом свідчить про використання спеціальних судово-медичних знань для встановлення причини смерті.

Після об'єднання удільних князівств навколо Москви у XVI столітті були створені нові органи державного управління – Товариство аптекарів, а потім Боярське товариство, яке керувало всією лікарсько-аптекарською службою в Російській імперії. На них покладаються виконавчі та судові функції. Лікарі Товариства аптекарів і Боярського товариства проводили дослідження щодо придатності різних осіб до служби на батьківщині, правильності лікування, з'ясування причини смерті, судово-психіатричну експертизу. Їм часто доводилося висловлювати свою думку щодо кримінальних справ, звинувачень у чаклунстві та шарлатанстві. У 1686 році судово-медичні знання були застосовані у справі лікаря Михайла Тулейщіка, який відпустив в п'яному вигляді з аптеки замість «ракових очей» сулему, наслідком чого стала смерть піддячого Юрія Прокоф'єва.

Наступний період розвитку використання спеціальних судово-медичних знань почався з введення у Військовому Статуті Петра I (1714 р.) пункту про обов'язковість розтину трупів у випадках раптової і насильницької смерті, що мало велике значення для розвитку криміналістики і судочинства. становлення

медичної експертизи в Російській імперії. Це перший законодавчий акт, який вимагає розтину трупів у всіх випадках насильницької смерті, і лікарі повинні подавати свої висновки в письмовій формі до суду. Лікарі також покликані займатися справами про незаконне лікування, травми, визначення віку, різні розслідування щодо наркотичних речовин, сексуальні злочини, дітовбивство тощо. Таким чином, законодавство Петра I поклало початок організації судових експертиз. Хоча за указом Петра судово-медичні експертизи випадків насильницької і раптової смерті стали проводитися частіше, їх якість все ще була низькою, оскільки судових експертів все ще не було [10, с. 644].

Поняття «обізнані особи» вперше зустрічається у Зводі кримінальних законів Російської імперії (1832 р.), показання та свідчення яких набули статусу доказу у судочинстві. «Але у поясненнях Урядового Сенату і циркулярах міністра юстиції Російської імперії, що стосуються діяльності «обізнаних людей», використовуються терміни «експерт» та «експертиза». Були сформульовані основні вимоги до експертів – незацікавленість у результаті справи, об'єктивність думок і суджень, можливість прояву ініціативи під час проведення дослідження з метою виявлення ознак, які можуть привести до відкриття істини. Висновки експертів повинні були перевірятися і оцінюватися судом [11, с. 50].

Можна вважати, що саме цей історичний період є відправною точкою початку дискусій щодо визначення категорії «спеціальні знання».

У роки радянської влади було здійснено чимало заходів щодо регламентації залучення експертів до кримінального судочинства. У Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1922 року термін «обізнана особа» було замінено на «експерт» та наведено випадки їх залучення: коли потрібні спеціальні знання у науці, мистецтві або ремеслі. Також обов'язковим є висновок експерта щодо причин смерті та характеру тілесних ушкоджень і для визначення психічного стану здоров'я особи у випадках, коли у суду чи у слідчого виникають сумніви. Експерт зобов'язаний бути присутнім під час огляду, освідування та судового засідання. У кодексі положення щодо санкцій у випадки неявки свідка та експерта співпадають. Окрім того, обидва мають

право на відшкодування витрат, пов'язаних із судовим засіданням. Для огляду і розтину трупів для огляду потерпілого і обвинуваченого та в інших випадках, де потрібна медична експертиза, слідчий запрошує в якості експертів лікарів. У КПК УРСР 1922 року наведено дві форми використання спеціальних знань: судова експертиза та участь фахівця слідчих діях. КПК УРСР 1922 р. встановлював правила і процедури проведення кримінального процесу, включаючи використання спеціальних знань у розслідуванні. У цьому кодексі було наведено дві форми використання спеціальних знань:

1. Експертиза: Згідно з КПК УРСР 1922 року, була передбачена можливість проведення судово-медичної, судово-технічної та інших видів експертиз для отримання спеціалізованої інформації, що може бути використана у справі. Експерти були призначені судом або слідчим органом для проведення об'єктивного дослідження та висновків у певних аспектах справи, які вимагали спеціалізованих знань.

2. Допит свідків та експертів: Кодекс передбачав можливість допитування свідків та експертів, які мали спеціальні знання у певних областях, що стосуються справи. Це дозволяло суду або слідчому органу отримати додаткову інформацію та експертні висновки від осіб, які мали відповідні знання і досвід у справі [12].

Ці дві форми використання спеціальних знань – експертиза та допит свідків та експертів – допомагали забезпечити об'єктивність та науковість під час розслідування та судового розгляду справ. Вони дозволяли використовувати спеціалізовані знання і експертні висновки для прийняття обґрунтованих рішень у кримінальних справах.

Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (КПК УРСР) 1927 року містив положення, які регламентували залучення лише певних спеціалістів під час проведення слідчих дій [13]. Так, ст. 66 стосувалася питань перекладу, зокрема, передбачала право обвинуваченого або підозрюваного на переклад на його мову заслуховуваних документів, показань та інших матеріалів. Статті 162 та 190 КПК УРСР 1927 року стосувалися залучення лікарів та педагогів у якості експертів під час

слідчих дій, що включало медичні експертизи, огляди та оцінки стану осіб, які брали участь у кримінальних справах, а також педагогічні експертизи для оцінки психічного стану осіб. Ці положення КПК УРСР 1927 року відображали практику того часу та підходи до залучення спеціалістів у кримінальному процесі. Впровадження спеціалістів з відмінними функціями від експертів свідчить про усвідомлення важливості використання спеціалізованих знань у кримінальному процесі. Це покликане забезпечити більш об'єктивні розслідування, забезпечити адекватність доказів та правильне застосування закону [13].

У КПК УРСР 1960 року згадувались дві основні процесуальні форми використання спеціальних знань – експертиза й участь фахівця у слідчих діях. Експертиза згідно із ст. 75 КПК УРСР призначалася у випадках, коли вирішення певних питань у розслідуванні вимагало необхідності застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань. Експертом могла бути будь-яка особа, яка володіє необхідними знаннями для висновку із досліджуваного питання. Таким чином, КПК УРСР 1960 року не висував чітких вимог до того, хто може бути експертом. Окрім того, у кодексі не надано обмежень щодо здійснення експертом експертної діяльності. Недоліком КПК УРСР 1960 року можна вважати також відсутність окремого порядку проведення ексгумації: огляд трупу на місці події та огляд трупу, пов'язаний з ексгумацією здійснюються відповідно до ст. 192 КПК 1960 р. [14].

Вважаємо доцільним перейти до другого об'єкту судової медицини: безпосередньо до речових доказів. За весь час існування судово-медичної експертизи речових доказів біологічного походження питань її формування, становлення і розвитку була присвячена невелика кількість наукових робіт, пов'язаних з окремими науковими досягненнями в області судової медицини та судово-медичними бюро судово-медичної експертизи нашої країни.

Судова медицина давно шукала способи визначення, чи є кров'ю плями і інші сліди, виявлені на місці злочину або на речах, що належать підозрюваному. Було помічено, що висохла або стара кров швидко втрачає свій колір.

З червоної кров перетворюється в коричневу, потім стає жовто-зеленою і ззовні не нагадує кров.

Ще в ранні періоди розвитку судової медицини робилися численні спроби знайти спосіб, який би міг довести, що абсолютно нерозрізнені плями є слідами крові. У кримінальній поліції та юстиції відзначалися випадки, коли у підозрюваних і обвинувачених знаходили свіжі, без сумніву, криваві плями, але їх не могли використати для доказів, оскільки підозрювані стверджували, що це сліди крові тварин.

До другої половини XIX століття розвиток судово-медичної експертизи речових доказів йшов дуже повільно. Проведення судово-хімічних і мікроскопічних досліджень речових доказів з кінця XVIII століття входило до функцій лікарських управ і виконувалося штатними фармацевтами на предмет встановлення на них присутності крові, причому дослідження проводилося за допомогою візуального огляду, а результати таких досліджень були досить суб'єктивні. За кордоном ці питання також вирішували фармацевти і запрошені хіміки, лікарі-судові консультанти [15, с. 449].

Період 1829–1901 рр. був присвячений вирішенню проблеми відмінності крові людини від крові тварини.

У 1853 році анатом Людвіг Тейхман-Ставларський, який працював у Кракові, звернув увагу на те, що якщо розчинити засохлу кров крапелькою солоної води з оцтом і довести до кипіння, то під мікроскопом можна виявити своєрідні кристали. Вони отримали назву гем-кристалів, тому що в них наявна гем, яке є складовою частиною гемоглобіну, що додає крові червоний колір.

У 1859 році ученими був запропонований мікроскопічний метод досліджень вірогідних слідів крові. З огляду на те, що кров складається з червоних і білих кров'яних тілець, дослідники стали розглядати підозрілі плями під мікроскопом в пошуках кров'яних тілець, які представляли собою своєрідні маленькі диски з поглибленням посередині. Для того, щоб можна було побачити в шматочках засохлої крові, потрібно було розвести кров в рідині - тоді засохлі кров'яні тілця розбухали. правда, іноді процес збільшення тривав

кілька днів, і дуже старі сліди неможливо було дослідити під мікроскопом [15, с. 450].

У тому ж році паралельно з мікроскопічним методом виник новий, фізичний метод досліджень в природознавстві, який зіграв надзвичайно велику роль в судовій медицині. Спектральний аналіз, відкритий німцями Кірхофом і Бунзенем ґрунтувався на тому, що світло, пропущене крізь призму, розсіювалось, утворюючи на екрані спектр, схожий на веселку від червоного до фіолетового кольору. Було встановлено, що кожна речовина випромінюючи світло, має свій спектр. При застосуванні спектрального аналізу розчинів, що містять кров, з'ясувалося, що гемоглобін дає в спектрі темні адсорбовані штрихи і смуги.

У 1861 році голландцеві Ван Діну вдалося розробити інший метод визначення крові в давно засохлих, не схожих на кров плямах. Він використовував здатність гемоглобіну зв'язувати кисень і звільняти його. Ван Дін виявив у дослідженнях зі спиртовими витяжками західноіндійської рослини гваяк, що ці витяжки фарбуються в синій колір, якщо їх змішати з насиченим киснем терпентином (скипидаром) і кров'ю. Посиніння не було між ними при відсутності крові [15, с. 450].

Ще через два роки, у 1863 році, німецько-швейцарський хімік Крістіан Фрідріх Шенбейн розробив новий метод вивчення крові, за допомогою якого стало можливим виявити сліди крові навіть там, де її сліди були знищені. Шенбейн звернув увагу на те, що гемоглобін містить фермент, який під дією перекису кисню давав білу піну. Якщо обробити перекисом водню підозрілі предмети або одяг підозрюваного, то на місцях, де була кров, негайно утворюється піна. Але згодом з'ясувалося, що перекис водню реагує не тільки на кров, але і на мокроту, слину і іноді на іржу.

У 1862 році біохімік Ернст Гоппе-Зейлер уперше визначив спектр оксигемоглобіну при встановленні наявності крові.

У 1863 році Палеске запропонував цю «пробу Гоппе-Зейлера» для судово-медичного розпізнавання крові.

У 1866 році в Імператорському Харківському університеті сталася важлива подія – прозектор кафедри анатомії Ф. В. Ган захистив докторську дисертацію на тему «Про судово-медичне дослідження кров'яних слідів.», яка стала першою по дослідженню речових доказів у Харківському університеті, а, можливо, й в Україні [15, с. 451].

У 1866 році на кафедрі судової медицини Московського університету професор І. Ф. Клейн уперше застосував спектроскопічний метод дослідження плям, схожих на кров.

У 1867 році на кафедрі судової медицини Імператорського Харківського університету був створений судово-медичний кабінет. Із цього часу викладачами кафедри стали проводитися мікроскопічні й мікрохімічні дослідження для потреб судово-медичної практики того часу.

У 1871 році вийшло друком оригінальне керівництво вченого (хіміка і судового медика) Г. В. Струве «Повчання по дослідженню підозрілих плям», у якому було надано практичні рекомендації щодо огляду, вилучення та вивчення предметів, на яких є плями, схожі на кров і виділення, а також викладено метод визначення наявності крові за допомогою мікроспектрального дослідження по спектру гематопорфірину з використанням складного мікроскопа, поляризаційного приладу і хімічних реактивів. З 1876 року спосіб визначення наявності крові по спектру гематопорфірину, запропонований Г. В. Струве, увійшов в судово-медичну практику і використовується донині.

У 1886 році доктор медицини М. О. Оболонський також у Харківському університеті захистив дисертацію на тему «Про волосся у судово-медичному відношенні».

Після відкриття у 1899 році Ф. Я. Чистовичем видової специфічності преципітинів, отриманих імунізацією тварин сироватковими білками, реакція преципітації була використана в судовій медицині для визначення видової приналежності в плямах. «Сироваткова проба» відразу ж привернула до себе увагу не тільки вітчизняних судових медиків, але й зарубіжних вчених, внаслідок чого почалося глибоке вивчення реакції, розробка техніки її проведення та використання в практичній експертній діяльності.

Італієць Роберто Магнаніні у 1898 році розробив метод, заснований на спектральному аналізі. Він дослідив, що гемоглобін людини і тварин по-різному веде себе при обробці лужним розчином калію. Але метод був придатний тільки для аналізу свіжої крові, а не її слідів [16, с. 207].

Подальші дослідження щодо виявлення крові на застарілих плямах ґрунтувалися наявності чи відсутності синього кольору або піни внаслідок хімічних реакцій гемоглобіну. Проте майже до кінця XIX століття судова медицина не мала достовірного способу визначення видової приналежності крові. Судова медицина до кінця століття створила собі арсенал засобів і методів для виявлення слідів крові.

У 1901 році журнал «Німецький медичний тижневик» опублікував роботу Пауля Уленгута про новий метод визначення наявності людської крові, яка мала назву «Метод визначення різних видів крові і диференційно-діагностичний доказ наявності людської крові». Завдання було встановити, чи розвиваються в сироватці тварин, оброблених спеціальним способом, специфічні преципітини і чи не можна таким чином розрізняти білки різних птахів. За допомогою сироваток з крові кролика Уленгута міг незабаром визначити, якою твариною належать розчини білка, які він аналізував, не знаючи їх походження.

Після важких дослідів Пауль Уленгута точно знав, що існують принципові відмінності між білком різних видів крові. Він повторював свої досліди з розчинами крові багатьох тварин: коней, овець, свиней. Результати підтвердили висновки. Ці цікаві спостереження були вихідним пунктом розробки біологічної способу для визначення різних видів крові. Тим самим з'явилася можливість відрізнити кров людини від крові тваринного і вирішити одну найголовніших проблем судової медицини. Відкриття Уленгута дало розвитку судово-медичних знань необхідний поштовх. Можливість відрізнити кров людини від крові тваринного сприяла зростанню довіри до тепер уже необмежених можливостей судової медицини [16, с. 205].

А вже у 1901 році Пауль Уленгута успішно застосував свій метод у кримінальній справі про вбивство дітей на острові Рюген у Балтійському морі.

Роль, яку зіграла експертиза Уленгута в процесі над Тессновим, зробила метод відомим далеко за межами Німеччини, і до 1904 року не існувало перешкод до успішного застосування преципітінів в судово-медичних інститутах усього світу [7, с. 134].

У 1901 р. К. Ландштайнер, нарешті, виділив групи крові А, В і С. Четверта група крові, пізніше названа АВ, була ідентифікована у наступному році. Він виявив, що якщо людина з однією групою крові, наприклад, А, отримує кров від людини з іншою групою крові, такий як В, то імунна система господаря не розпізнає антигени В на донорських клітинах крові, і, отже, буде вважати їх чужорідними і небезпечними, як це може ставитися до інфекційного мікроорганізму. щоб захистити організм від цієї передбачуваної загрози, імунна система господаря буде виробляти антитіла проти антигенів В, і буде відбуватися аглютинація, коли антитіла зв'язуються з антигенами [16, с. 205].

У 1903 році М. С. Цвет відкрив метод хроматографії з можливістю встановлення наявності крові.

У 1930-х роках М. А. Ізмайлов і М. С. Шрайбер застосували цей метод для розділення алкалоїдів. Після Другої світової війни хроматографія почала застосовуватись у судово-медичній практиці.

У 1910 році А. Асколі удосконалив реакцію преципітації і запропонував не змішувати розчин антигену і антитіла, а нашаровувати їх один до одного [17, с. 452].

У 1913 році для кафедри судової медицини Імператорського Харківського університету був збудований окремий двоповерховий будинок, на базі якого проф. М. С. Бокаріус створює Інститут судової медицини Імператорського Харківського університету. Він є автором таких фундаментальних наукових праць по дослідженню речових доказів, серед яких «Судово-медичні мікроскопічні та мікрохімічні дослідження речових доказів» (1910 р.), серія методичних рекомендацій для студентів «Відомості до практичних робіт студентів з судової медицини». (1917–1928 рр.), у тому числі по дослідженню речових доказів.

У 1962 році В. Д. Савве та Г. С. Ушаков уперше запропонували метод хроматографії. Принцип методу: антиген і антитіло приводять до взаємодії в рідкому середовищі, поміщеному в градуйовану піпетку. При перенесенні на хроматографічний папір комплекс антиген-антитіло залишається в центральній частині утворюючи круг [15, с. 454].

У 1964 році В. І. Чарний та Г. М. Сулейманов для диференціювання крові філогенетично близьких тварин запропонували використовувати реакцію гальмування преципітації, порівняльну реакцію преципітації і імуноелектрофорезу [16, с. 206].

У 1971 році В. П. Чернов запропонував свою модифікацію, яка застосовується у судово-медичній практиці. У пробірку вносять 0,03 мл преципітуючої сироватки та 0,3 мл витяжки з плями крові. Після струшування пробірок їх ставлять в термостат. Рідину вносять в градуйовані піпетки, які встановлюють горизонтально з таким розрахунком, щоб кінець піпетки торкався до хроматографічного паперу. Після того як вміст перейде на хроматографічний папір, проводять фарбування (бром феноловий синій, етиловий спирт, льодяна оцтова кислота), потім промивають проточною водою. При позитивному результаті в центрі плями виявляють синю ділянку, обумовлену непрореагувавшими білковими компонентами [16, с. 206].

У 1980 році Т. А. Купріна розробила методику отримання анти-Нб сироваток. Вона отримала специфічні сироватки анти-Нб, які по діагностичній цінності перевищують звичайні преципітуючі сироватки. Таким чином, з'явилась можливість отримання препарату багатоцільового значення: для встановлення наявності крові, видової належності крові, виділень, органів і тканин, для відмінності крові плода і дитини перших місяців життя від крові дорослої людини, для визначення видової приналежності слідів крові у випадках змішування крові людини і тварини [16, с. 204].

У 1992 році вперше в Україні Г. Ф. Кривда запровадив сучасний метод ідентифікації різних біологічних об'єктів за допомогою типування ДНК ПЛР, а у 1993 р. наукове обґрунтування цього методу було впроваджено в навчальний процес при підготовці фахівців з судової медицини. У 1998 році на базі кафедри

судової медицини Одеського національного медичного університету і Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи за особистої підтримки Г. Ф. Кривди були організовані єдині в Україні курси спеціалізації та удосконалення експертів та передатестаційний цикл для експертів всієї України по судово-медичній імунології та судово-медичній цитології. Основними напрямками наукової діяльності проф. Г. Ф. Кривди є розробка теоретичних і методичних положень використання молекулярно-генетичного поліморфізму ПЛР у практиці судово-медичної експертизи, наукове обґрунтування підходів до вилучення біологічних об'єктів; оптимізація та застосування системи ПЛР-аналізу з метою підвищення ефективності ідентифікації біологічних слідів на речових доказах для розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів і при проведенні експертизи спірного батьківства [18].

Наведені досягнення судово-медичної експертизи можуть бути з успіхом використані у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

1.2. Сутність судово-медичних знань: форми та напрями використання у розслідуванні

Кримінальне процесуальне законодавство України щодо особи експерта (ч. 1 ст. 69 КПК України) та про особи спеціаліста (ч. 1 ст. 71 КПК України) вказує на те, що вони повинні володіти науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями. Визначаючи підстави проведення експертиз (ч. 1 ст. 242 КПК України), законодавець встановлює, що такими є необхідність використання спеціальних знань для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження [1]. У статті 1 Закону України (далі –ЗУ) «Про судову експертизу» визначається, що судова експертиза являє собою дослідження, що проводиться на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, ремесла тощо [19]. Проте згадані законодавчі акти не роз'яснюють, що необхідно розуміти під «спеціальними знаннями» і на які галузі вони

поширюються, а якими обмежуються. На основі аналізу вказаних норм очевидно можна вважати, що такі знання можуть бути використані із необмеженого кола людських знань, крім випадків судово-експертного з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України), оскільки знання з відповідних галузей права і правових наук є професійними знаннями судді, прокурора, слідчого, дізнавача [1].

Відсутність визначення поняття спеціальних знань в чинному законодавстві зумовлює необхідність його доктринального тлумачення.

В юридичній літературі міститься чимало визначень і коментарів до поняття спеціальних знань. Так, Б. В. Романюк до спеціальних знань відносить «сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіє особа (спеціаліст) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла і, яким до норм кримінально-процесуального законодавства, використовується ним для успішного вирішення завдань кримінального судочинства [20, с. 7]. В. В. Семенов вважає, що під спеціальними знаннями слід розуміти «неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань» [21, с. 15].

Необхідно зазначити, що схожі визначення даються більшістю вчених-криміналістів [22, с. 205–206; 23, с. 454–455; 24 с. 48–49; 25, с. 34]. Втім висловлюється також думка, що вміння і навички не повинні включатися у поняття спеціальних знань, оскільки вони виробляються і розвиваються на основі таких знань у практичній діяльності [26, с. 225; 27, с. 16]. З цим можна погодитись, оскільки вміння і навички, хоча й тісно пов'язані з отриманими знаннями, але з'являються і закріплюються в ході практичного застосування спеціальних знань. Така думка підтверджується і змістом норм кримінального процесуального закону, в яких передбачається, що в кримінальній процесуальній діяльності спеціаліст володіє спеціальними знаннями та навичками (ч. 1 ст. 71 КПК України), а експерт, володіючи такими знаннями,

може провести експертне дослідження та дати відповідний висновок (ч. 1 ст. 69 КПК України). Це говорить про те, що обізнані особи не тільки повинні набути спеціальні знання в ході відповідного навчання, але й володіти вміннями та навичками їх застосування у кримінальному провадженні.

Підсумовуючи погляди науковців щодо сутності спеціальних знань та їх значення у кримінальному провадженні, можна приєднатися до їх визначення, що надає М. Г. Щербаковський: «Спеціальні знання – це систематизована інформація з різних галузей теоретичної та практичної діяльності, крім права, котру набувають в результаті професійного або самостійного навчання й досвіду з певної спеціальності, застосовують на основі умінь і навичок у процесуальній або непроцесуальній формі із метою збирання (формування) дослідження, перевірки доказів, установлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних, організаційних і тактичних рішень у судочинстві» [202, с. 192].

Погоджуючись з тим, що знання у галузі права не є спеціальними в кримінальному провадженні для слідчого, дізнавача, прокурора, суду, то, разом з тим, виникає питання про природу криміналістичних знань. Загально визнаним є віднесення криміналістики правознавцями до спеціальних [28, с. 472] або прикладних [29, с. 16] юридичних наук. Переважна більшість вітчизняних вчених-криміналістів вважають, що за своєю природою криміналістика відноситься до юридичних наук, оскільки її предмет, об'єкти вивчення та пізнання (злочинна діяльність, з одного боку, та кримінально-процесуальна діяльність, з іншого), завдання, мова, методологія, службова функція, адресування особам, які здійснюють правозастосовну діяльність, знаходяться у сфері саме юридичної діяльності і, тим самим, визначають її юридичну сутність [30, с. 92–94; 31, с. 423]. Проте слід визнати й те, що техніко-криміналістичні знання, вміння і навички з пошуку, фіксації, вилучення і дослідження речових доказів слід вважати не юридичними, а спеціальними, оскільки потребують спеціальної підготовки, оволодіння відповідними технологіями і методами, що зумовлює необхідність використання допомоги

спеціаліста-криміналіста і проведення техніко-криміналістичних експертиз [29, с. 18; 32, с. 38; 33, с. 615].

Постає питання про те, які особи можуть володіти і застосовувати спеціальні знання та в якому обсязі у кримінальному провадженні?

Зміст, обсяг та інструментально-технологічне забезпечення застосування спеціальних знань у ході розслідування залежить від суб'єкта процесуальної діяльності та їх предметної спрямованості.

М. Г. Щербаковський слушно відмічає, що «спеціальні знання спеціаліста – це систематизована інформація з різних галузей теоретичної і практичної діяльності, котру отримує спеціаліст у результаті навчання або досвіду з певної спеціальності, застосовує на основі умінь і навичок у процесуальній або непроцесуальній формі з метою збирання (формування), дослідження, оцінки, перевірки доказів, встановлення підстав для прийняття установленими особами процесуальних і тактичних (організаційних) рішень у кримінальному судочинстві» [34, с. 24; 35, с. 353]. Що стосується спеціальних знань експерта, то вони набуваються особою в результаті навчання у вищому навчальному закладі, додаткової базової підготовки і досвіду з певної спеціальності та застосовуються на основі умінь і навичок для проведення експертних досліджень представлених об'єктів та надання письмового висновку з питань, поставлених сторонами й судом [34, с. 24]. На відміну від спеціаліста, експерт за вимогою ст. 9 і ч. 2 та ч. 3 ст. 10 ЗУ «Про судову експертизу» повинен мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку, отримати кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності та бути внесеним до Державного Реєстру атестованих судових експертів [19].

У літературі говориться й про те, що суб'єктом застосування техніко-криміналістичних спеціальних знань може бути слідчий, дізнавач, детектив, якщо в нього вистачає знань, умінь і навичок для виявлення, фіксації, вилучення та попереднього дослідження в ході слідчої дії слідів та інших об'єктів, що мають значення для конкретного кримінального провадження [28, с. 18–19; 36, с. 563; 37, с. 80–82].

Дискусійним є питання щодо поділу використання спеціальних знань у процесуальній і непроцесуальній формах. Так, участь спеціаліста у проведенні слідчої дії визнається процесуальною формою використання спеціальних знань і в той же час, консультації і технічне сприяння спеціалістом збиранню доказів, їх попереднє дослідження у ході слідчої дії відносять до непроцесуальної форми [38, с. 23]. Існують спроби визначити їх відмінності в залежності від значення в доказовій діяльності: якщо при використанні спеціальних знань формується новий доказ, то вони відносяться до процесуальної форми, а якщо вони використовуються для внутрішнього переконання суб'єкта доказування – до непроцесуальної форми [39, с. 122–123]. Вбачається, що ці критерії виглядають некоректними. Так, у результаті застосування спеціальних знань у формі експертизи можуть бути отримані не тільки нові докази, але й перевірятися дані, отримані шляхом проведення слідчих та оперативно-розшукових дій або при повторній експертизі перевірятися дані, отримані раніше проведеною експертизою. Тобто завдання з формування внутрішнього переконання слідчого (судді) і використання для цього спеціальних знань у формі судової експертизи аж ніяк не можна визначати як непроцесуальну форму їх застосування.

Разом з тим, залучення спеціаліста до участі у проведенні слідчої дії і застосування ним спеціальних знань може призводити до отримання слідчим нових доказів (скажімо, в ході огляду місця події і трупа). Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій в ході розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень має велике значення для забезпечення об'єктивності та повноти дослідження. Спеціаліст може надати цінні консультації та методичну підтримку з розкриття особливостей злочину, виявлення слідів, оцінки технічних доказів та аналізу психологічних аспектів злочину. Його участь сприяє збору достовірної інформації і створює передумови для компетентного проведення слідчих дій та досягнення ефективних результатів у розслідуванні [41]. Залучення спеціаліста, як вірно зауважує Н.В. Нестор, забезпечує швидке, повне і неупереджене проведення

процесуальних дій в умовах дефіциту часу і ризику втрати важливих відомостей, їх правильного з'ясування і фіксації [40, с. 32].

Уявляється, що форми використання спеціальних знань доцільно за пропозицією В. В. Тіщенка поділити на дві групи:

а) спеціальні знання, що безпосередньо спрямовані на збирання й отримання доказів: 1) проведення експертиз (ст. ст. 242–245 КПК України, ч. 2 ст. 84 КПК України, ч. 2 ст. 93 КПК України); 2) допит експерта (п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України, ч. 1 і 3 ст. 95 КПК України); 3) отримання висновків ревізій і актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України; п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України); 4) застосування технічних засобів у ході проведення і фіксування слідчих дій (п. 2 ч. 1 ст. 103 КПК України; ч. 2 ст. 104 КПК України; п. п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105 КПК України; ст. 107 КПК України) [1];

б) спеціальні знання, що сприяють збиранню та оцінці доказів: 1) участь спеціаліста для надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, надання консультацій (ст. 71 КПК України); 2) участь у допиті малолітньої або неповнолітньої особи педагога, психолога, лікаря як спеціаліста (ст. ст. 226, 227, 491 КПК України); 3) письмові пояснення спеціалістів (п. 2. ч. 2 ст. 105 КПК України); 4) участь перекладача (ч. 3 ст. 29 КПК України та ін.); 5) консультації обізнаних осіб при підготовці до призначення експертизи, проведення певних слідчих дій, аналізу документів тощо (ч.1 ст.71 КПК України [35, с. 351–353].

Вважаємо, що серед спеціальних знань, що сприяють збиранню та оцінці доказів, слід назвати ще отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), та участь обізнаних осіб у судовому провадженні: допиті експерта в суді (ст. 356 КПК України), дослідженні речових доказів (ч. 3 ст. 357 КПК України), дослідженні документів (ч. 2 і 3 ст. 358 КПК України), дослідженні звуко-і відеозаписів (ч. 3 і 4 ст. 359 КПК України), консультаціях і роз'ясненнях спеціалістів у судовому розгляді (ст. 360 КПК України), в огляді на місці (ч. 1 ст. 361 КПК України). Крім того, у досудовому розслідуванні кримінальних проступків до джерел доказів віднесені результати медичного освідчування, висновки спеціалістів, показання технічних приладів і технічних засобів

(ст. 298-1 КПК України) [1]. Застосування таких видів спеціальних знань передбачено кримінально-процесуальним законодавством, але має різну спрямованість у відповідності до завдань, які ставляться у конкретному випадку слідчим.

Слід підтримати думку Є. Є. Демидової про доповнення КПК України нормами, які б дозволяли і регламентували проведення допиту експерта не тільки в суді, але й під час досудового розслідування, а також допиту спеціаліста як в ході досудового розслідування, так і судового розгляду [42, с. 12–16]. Це б розширило можливості у збиранні та оцінці доказової інформації, сприяло б більш чіткому регулюванню використання спеціальних знань з боку експерта і спеціаліста.

Особливої уваги заслуговують проблеми застосування спеціальних знань у формі судової експертизи. Стаття 3 ЗУ «Про судову експертизу» надає наступне визначення експертизи: це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [19]. Підставою для проведення експертизи вважаються такі випадки у ході розслідування, коли для з'ясування певних обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України) [1]. Тобто слідчий, прокурор на власний розсуд вирішують питання про необхідність проведення експертизи.

Разом з тим, у ч. 2 ст. 242 КПК України наведено обов'язкові випадки призначення судової експертизи слідчим або прокурором. Вони стосуються:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [1].

Крім того, згідно із законодавством, експертиза може бути проведена за клопотанням сторони захисту у разі, якщо для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження необхідні спеціальні знання, а сторона обвинувачення не залучила, або експерти, які були залучені стороною обвинувачення, не могли дати повних і належних висновків щодо питань, що потребують експертизи, або були вагомими підстави вважати, що експерти були залучені через відсутність необхідної обізнаності, упередженість або інші причини (ст. 244 КПК України) [1].

Класифікація судових експертиз має як теоретичне-пізнавальне значення, так і практичне, оскільки впливає на правильний її вибір та умови проведення [43, с. 115].

Класифікація судових експертиз здійснюється у відповідності до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України №53/5 від 08.10.1998 р. Цією Інструкцією визначено такі види (підвиди) експертиз, що проводяться в судово-експертних установах Міністерства юстиції України, в залежності від галузі використовуваних спеціальних знань:

1. Криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (за винятком досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних

речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна.

2. Інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротransпортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів.

3. Економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавча: машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння.

5. Експертиза у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

6. Психологічна.

7. Мистецтвознавча.

8. Екологічна.

9. Військова.

10. Судово-ветеринарна.

11. Гемологічна.

12. Історико-археологічна

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), зокрема й тих, що перебувають у стадії наукової розробки [44, с. 99].

Міністерство охорони здоров'я України визначає два класи судово-медичних експертиз: клас судово-медичних експертиз і клас судово-психіатричних експертиз

За послідовністю законодавець виокремив первинні (дослідження оберту вперше), додаткові (якщо висновок експерта є неповним або неясним), повторні (за наявності сумнівів у правильності висновку експерта за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити повторну експертизу, доручивши її проведення іншим експертам. Досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної [45, с. 18–19]. Крім того, виділяють комісійні, що проводяться у складних дослідженнях групою експертів однієї спеціальності, і комплексні експертизи, що проводяться для з'ясування складного питання, розв'язання якого потребує створення групи експертів з різних спеціальностей [44, с. 35–44; 46, с. 109–163].

За завданнями і методами проведення експертизи поділяються на класифікаційні, що визначають належність об'єкта до певного класу, типу, роду, виду; ідентифікаційні, які встановлюють тотожність конкретного об'єкту; діагностичні, що спрямовані на визначенні сутності якогось явища, події, її обставин, зв'язків та залежностей та ситуаційні, що визначають механізм події, взаємодію її елементів, відповідні можливості у певних ситуаціях [47, с. 67].

У розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів можливим є застосування всіх зазначених форм і видів спеціальних знань, в тому числі і судово-медичних.

Серед численних видів спеціальних знань, що застосовуються у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, особливе місце займають судово-медичні знання. Це пояснюється тим, що визначення наявності, характеру і ступеня тяжкості

спричиненого насильства щодо потерпілої особи зумовлює кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення та ступінь відповідальності винної особи.

Судово-медичні знання використовують, по-перше, в формі обов'язкового залучення судового медика (експерта або лікаря) як спеціаліста у проведенні огляду місця події і трупа (ст. 238 КПК України), огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України), а також, за необхідністю, у проведенні освідування особи (ст. 241 КПК України). Участь судового медика або лікаря у цих слідчих діях носить допоміжний, консультативний характер, сприяє правильному і точному виявленню, фіксації слідів, ознак і обставин медичного характеру та їх відображенню у протоколах зазначених слідчих дій [1].

Судово-медичні знання застосовуються при проведенні судово-медичних експертиз для з'ясування різних обставин протиправної події, пов'язаної з насильницькими діями підозрюваного (обвинуваченого), а висновок такої експертизи розглядається як джерело доказів. Судово-медичну експертизу в такому випадку можна розглядати як застосування знань судової медицини в практиці досудового розслідування і судового провадження. Розгляньмо наукові погляди на визначення поняття судово-медичної експертизи.

На думку С. В. Козлова, судово-медична експертиза – це науково-дослідна діяльність, яка проводиться судово-медичним експертом з метою вивчення обставин, що мають значення для кримінального провадження, та надання висновку про ці обставини [48, с. 26]. М. Ю. Коваленко вважає, що судово-медична експертиза – це науково-дослідна діяльність, яка проводиться судово-медичним експертом за постановою слідчого, прокурора, суду з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [49, с. 51]. М. В. Шкурупій висловлює думку, що судово-медична експертиза – це науково-дослідна діяльність, яка проводиться судово-медичним експертом за постановою слідчого, прокурора, суду з метою надання висновку про обставини, що мають значення для кримінального провадження [50, с. 39]. А. В. Іщенко визначає судово-медичну експертизу як науково-дослідну

діяльність, яка проводиться судово-медичним експертом за постановою слідчого, прокурора, суду з метою встановлення причин смерті, характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [51, с. 13].

У схожих визначеннях, наданих Ю. О. Гресь [52, с. 30], М. В. Ковальчука [53, с. 12], В. В. Гомзи [54, с. 21], А. В. Сідельникова підкреслюється, що судово-медична експертиза – це науково-дослідна діяльність, яка проводиться судово-медичним експертом за постановою слідчого, прокурора, суду з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, шляхом застосування методів судової медицини [55, с. 52].

Ці визначення сходяться в тому, що судово-медична експертиза є дослідженням, яке проводиться судово-медичним експертом за постановою слідчого, прокурора, суду з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Основні відмінності між наведеними визначеннями полягають у наступному.

Відмінність у визначенні мети дослідження. Деякі визначення (М. Ю. Коваленко, А. В. Іщенко, М. В. Ковальчука, В. В. Гомзи, А. В. Сідельникової) мету дослідження судово-медичної експертизи вбачають у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження, інші визначення (С. В. Козлова, М. В. Шкурупія) – у наданні висновку про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Це визначає кінцеву мету дослідження і результат якого повинна бути оформлено згідно кримінального процесуального закону у вигляді висновку. Деякі автори підкреслюють, що судово-медична експертиза проводиться шляхом застосування методів судової медицини. Інші автори не зазначають цього, але з контексту їх визначень випливає, що судово-медична експертиза передбачає застосування таких методів.

Україна може застосувати досвід країн ЄС для вдосконалення судово-медичної експертизи та боротьби з насильством і злочинністю. Європейські країни використовують сучасні технології, такі як 3D-моделювання для точнішого аналізу тілесних ушкоджень. Створення міжрегіональних

лабораторій з передовим обладнанням дозволяє ефективніше розподіляти ресурси і підвищувати якість експертиз. Впровадження таких підходів допоможе Україні покращити функціонування правоохоронних органів та судової системи.

Стандартизація та професійний розвиток. Країни ЄС спільно розробляють та впроваджують стандарти для судово-медичної експертизи. Україна може адаптувати ці стандарти, забезпечуючи високий рівень якості та об'єктивності в експертних дослідженнях.

Інтернаціональна співпраця. Співпраця між країнами ЄС у сфері судово-медичної експертизи сприяє обміну досвідом та найкращими практиками. Україна може встановити механізми для активної участі у міжнародних ініціативах та обміні знаннями.

Сучасні технології. Використання сучасних технологій, таких як молекулярно-генетичні аналізи, може значно підвищити ефективність судово-медичних досліджень. Україна може взяти на озброєння досвід країн ЄС у впровадженні та використанні таких технологій.

Психологічна підтримка жертв. Розвинуті країни ЄС акцентують на психологічній підтримці жертв насильства. Україна може вивчити програми психологічної допомоги та реабілітації, щоб покращити підтримку для своїх громадян.

Законодавча база. Україна може вивчити та адаптувати законодавство щодо судово-медичної експертизи та використання спеціальних медичних знань на основі найкращих практик у ЄС.

Стандарти використання спеціальних знань, включаючи судово-медичні та форензичні знання, в ЄС можуть варіюватися в залежності від конкретної сфери та контексту. Проте, існують загальні принципи та рамки, які сприяють стандартизації та співпраці між країнами ЄС у цій сфері. Ось деякі з них:

1. Європейська співпраця: ЄС сприяє співпраці між країнами-членами у сфері судово-медичної та форензичної експертизи. Це включає обмін інформацією, досвідом та найкращими практиками між країнами.

2. Європейські стандарти і рекомендації: Європейська Комісія, Європейська Агенція з правопорядку та інші відповідні органи можуть розробляти стандарти і рекомендації для судово-медичних та форензичних експертів з метою забезпечення якості та об'єктивності їхніх робіт.

3. Спільні стандарти професійної підготовки: Країни-члени можуть розробляти спільні стандарти професійної підготовки та кваліфікації судово-медичних та форензичних експертів. Це допомагає забезпечити високий рівень компетентності та етичних стандартів в цій сфері.

4. Підтримка досліджень та інновацій: ЄС може фінансово підтримувати дослідження та розвиток нових методів та технологій у судово-медичній та форензичній сфері, що сприяє покращенню роботи експертів та збільшенню об'єктивності досліджень.

5. Співпраця з міжнародними організаціями: Європейський Союз може співпрацювати з міжнародними організаціями, такими як Інтерпол та ООН, щоб забезпечити обмін інформацією та досвідом у сфері форензики та судової медицини.

Ці стандарти та ініціативи допомагають забезпечити високу якість та об'єктивність судово-медичних та форензичних досліджень в Європейському Союзі та сприяють забезпеченню справедливості та правопорядку.

Процесуальні та організаційні основи судово-медичної експертизи в Європейському Союзі регулюються національними законами і відповідними юридичними актами кожної країни-члена ЄС. Однак існують загальні принципи і директиви, які можуть впливати на цей процес в усіх країнах-членах ЄС. Ось кілька важливих нормативних актів і принципів:

1. Резолюція Парламенту ЄС і Ради ЄС про створення Європейської мережі судових лабораторій (2009/905/ЄС): Ця резолюція закликає країни-члени розвивати співпрацю у сфері судово-медичних експертиз і створювати мережу лабораторій для спільних досліджень і обміну досвідом.

2. Директива ЄС 2012/29/ЄС щодо прав потерпілих злочинів: Ця директива закликає країни-члени забезпечити, щоб потерпілі злочинів мали доступ до судово-медичної експертизи та інших медичних послуг.

3. Регламент ЄС 2017/1939 про заборону набуття і використання групових зразків ДНК зі злочинів: Цей регламент має на меті полегшити обмін ДНК-профілями між країнами-членами для ідентифікації злочинців та ідентифікації потерпілих.

4. Норми професійної практики: Країни-члени ЄС можуть мати власні норми професійної практики для судово-медичних експертів, які регулюють їхню діяльність, етику, кваліфікацію та стандарти доказів.

5. Європейський кодекс залізничного транспорту: Цей кодекс може містити вимоги щодо обов'язкового проведення судово-медичної експертизи у випадках залізничних нещасних випадків.

6. Міжнародні угоди: Деякі міжнародні угоди, такі як Європейська конвенція про права людини і Європейська конвенція про запобігання підтримання та міжнародної боротьби з підтриманням, можуть встановлювати стандарти та вимоги щодо судово-медичної експертизи у країнах-членах ЄС.

Стандарти судово-медичної експертизи можуть варіюватися в різних країнах Європейського Союзу, і назвати конкретну країну з найвищими стандартами є досить складним завданням, оскільки кожна країна може мати свої власні сильні сторони та практики. Проте кілька країн ЄС відомі своєю високою якістю судово-медичних експертиз та досліджень. Нижче наведено приклади країн та нормативних актів, які вказують на високі стандарти судово-медичної експертизи:

Нідерланди: Нідерланди мають добре розвинуту систему судово-медичних експертиз. Вони також співпрацюють з іншими країнами та організаціями у сфері форензіки. Прикладом є «Декларація про міжнародну співпрацю у сфері форензичної генетики», підписана у 1997 році.

Швеція: У Швеції існує висока професійна якість судово-медичних експертів та дослідників. Судово-медичні експерти працюють в рамках Шведського Національного бюро судово-медичних експертиз (Swedish National Board of Forensic Medicine).

Фінляндія: Фінляндія славиться своєю високою професійною якістю судово-медичних експертів та дослідників. Діяльність судово-медичної служби регулюється законом про судово-медичну службу (Forensic Medicine Act).

Норвегія: Норвегія володіє високими стандартами в галузі судово-медичних досліджень. Вони також мають національну судово-медичну службу (Norwegian Institute of Public Health), яка забезпечує судово-медичну експертизу та дослідження.

Ці країни активно працюють над покращенням стандартів судово-медичної експертизи та співпрацюють з іншими країнами та міжнародними організаціями, щоб забезпечити якісні та надійні дослідження у сфері форензіки. Однак слід зауважити, що інші країни також можуть мати високі стандарти судово-медичної експертизи і продовжувати розвивати цю галузь.

Ці нормативні акти і принципи сприяють створенню загальних стандартів і норм у сфері судово-медичної експертизи в Європейському Союзі, але конкретні деталі та вимоги можуть відрізнятися від країни до країни відповідно до їхнього національного законодавства.

Судово-медична експертиза в Європейському Союзі призначається у різних випадках згідно з національними законами кожної країни-члена. Національні закони та нормативні акти країн-членів ЄС регулюють процедури та умови призначення судово-медичної експертизи. До основних випадків, коли за стандартами ЄС призначається судово-медична експертиза, відносять:

- смерть особи без явних медичних причин: якщо особа померла без зрозумілих медичних причин, може бути призначена судово-медична експертиза для встановлення причини смерті;

- злочини проти життя та тілесної недоторканності: судово-медична експертиза призначається у справах про вбивство, побиття та інші злочини, де необхідно визначити причину смерті або тілесні ушкодження потерпілих;

- дорожні аварії: при серйозних дорожніх аваріях, де є загроза життю або тілесним ушкодженням, може бути призначена судово-медична експертиза для визначення обставин події та ступеня ушкоджень;

– медичні помилки та недоліки в лікуванні: у випадках підозри на медичні помилки, недоліки в лікуванні або професійну недіяльність медичних працівників, судово-медична експертиза може бути призначена для визначення причини та наслідків таких подій»

– юридичні справи: судово-медична експертиза може бути призначена у цивільних і адміністративних справах, де медичні факти є важливими доказами;

– ідентифікація осіб: у випадках невідомих або невпізнаних тіл, судово-медична експертиза може використовуватися для ідентифікації осіб.

Стандарти судово-медичної експертизи в німецькомовних країнах, таких як Німеччина, Австрія і Швейцарія, вважаються вельми значними і високо оцінюються міжнародною спільнотою. Однак слід мати на увазі, що ці стандарти можуть відрізнятися в різних регіонах і в залежності від конкретних судово-медичних інститутів або установ. Наприклад, Федеральний інститут судової медицини (Bundesinstitut für Rechtsmedizin) у Німеччині має добре розвинену і високо кваліфіковану судово-медичну службу і вважається однією з передових організацій у світі в цій галузі. Цей інститут відомий своєю науковою та дослідницькою діяльністю, а також застосуванням сучасних методів у судовій медицині. Австрія і Швейцарія також мають висококваліфіковані судово-медичні служби зі своїми власними стандартами та практиками. Важливо враховувати, що найвищі стандарти в судово-медичній експертизі зазвичай вимагають постійного оновлення та адаптації до нових вимог та технологій. Тому країни можуть вдосконалювати свої підходи та стандарти, щоб забезпечити найкращу можливу якість судово-медичних досліджень.

Вивчення особливостей процесуальних та організаційних аспектів судово-медичної експертизи саме в німецькомовних країнах Європи може бути корисним з декількох причин:

1. Високий стандарт якості: німецькомовні країни, такі як Німеччина, Австрія і Швейцарія, відомі своєю високою якістю та надійністю судово-медичних експертиз. Вивчення їхніх практик та стандартів може надати цінний досвід для покращення якості судово-медичних досліджень в інших країнах.

2. Міжнародна співпраця: розуміння системи судово-медичної експертизи в німецькомовних країнах може полегшити співпрацю та обмін інформацією між країнами. Особливо в справах з транскордонними аспектами, злочинами та подіями, які відбуваються на території різних країн.

3. Покращення професійної підготовки: вивчення практик і нормативів судово-медичних експертиз в німецькомовних країнах може вдосконалити професійну підготовку експертів і дослідників у сфері судової медицини в інших країнах.

4. Інноваційні підходи: німецькомовні країни можуть бути інноваційними в розробці нових методів та технологій у галузі судово-медичної експертизи. Вивчення їхніх досягнень може сприяти впровадженню нових підходів у своїй країні.

5. Порівняльний аналіз: вивчення судово-медичних систем в німецькомовних країнах дозволяє проводити порівняльний аналіз з іншими країнами і визначити, які практики та рішення можуть бути корисними або адаптованими для інших європейських країн.

Схема підпорядкування органів судово-медичної експертизи в німецькомовних країнах, таких як Німеччина, Австрія і Швейцарія, може виглядати наступним чином:

1. Федеральні та регіональні рівні:

а) федеральний рівень (Німеччина): у Німеччині існують судово-медичні інститути на рівні федеральних земель (Bundesländer). Кожна федеральна земля має свій власний інститут судової медицини, наприклад, інститут в Гессені, Баварії, Берліні тощо;

б) регіональний рівень (Австрія та Швейцарія): в Австрії та Швейцарії судово-медична служба організована на рівні федеральних земель або кантонів, кожен з яких має власний судово-медичний інститут.

2. Судово-медичні інститути: у кожному регіоні або федеральній землі можуть існувати судово-медичні інститути (судово-медичні установи), які виконують судово-медичні експертизи та дослідження. Ці інститути зазвичай

відповідають за проведення судово-медичних експертиз та досліджень на своїй території.

3. Лабораторії та дослідницькі центри: у складі судово-медичних інститутів можуть функціонувати лабораторії та дослідницькі центри, які спеціалізуються на певних аспектах судової медицини, таких як токсикологія, патологія або антропологія.

4. Суди та правоохоронні органи: судово-медичні експерти співпрацюють з правоохоронними органами та судами для надання експертних висновків у судових справах.

Усе це сприяє покращенню якості та ефективності судово-медичних досліджень та визначенню причини смерті, що є важливим для розслідування злочинів та забезпечення справедливості в правосудді.

Має сенс прокоментувати наукові терміни щодо судово-медичних досліджень, що вживаються у німецькомовних країнах. У німецькій мові розрізняють терміни: **Gerichtsmedizin** та **Rechtsmedizin**. Обидва українською перекладаються як «судова медицина». Ми погоджуємося з дослідниками Burkhard, Mußhoff und Tag, які пропонують розрізняти ці два поняття, оскільки Gericht перекладається як суд і одразу надає таке визначення, що судова медицина пов'язана тільки з судом. Своєю чергою, Recht перекладається як «право», тому визначення Rechtsmedizin або «правова медицина» є більш прийнятним [56; 57].

Gerichtsmedizin: Термін «Gerichtsmedizin» в буквальному перекладі означає «судова медицина». Він використовується для позначення медичної науки та практики, пов'язаної з виконанням судово-медичних експертиз, проведенням досліджень та складанням висновків на основі медичних даних у судових процесах. Gerichtsmedizin більше фокусується на медичних аспектах судових процедур та вирішенні судових справ, включаючи смертельні випадки, травми та інші медичні питання, що мають значення для судових розглядів.

Rechtsmedizin: Термін «Rechtsmedizin» можна перекласти як «юридична медицина». Він використовується для позначення галузі медицини, яка поєднує медичні знання та правові аспекти. Rechtsmedizin включає в себе не лише

судово-медичну експертизу, але і інші аспекти, пов'язані з медичним правом та етикою, медичною статистикою, медичною документацією, медичним свідоцтвом тощо. Ця галузь більше орієнтована на вивчення правових норм та медичних аспектів, які впливають на практику медицини в юридичному контексті [56; 57, с. 12].

У загальному розумінні обидва терміни відносяться до галузей, які поєднують медичні та юридичні аспекти і займаються використанням медичних знань у судових процесах та правових аспектах медичної практики. Робочі галузі судової медицини в німецькомовних країнах включають наступні аспекти:

1. Судово-медичні експертизи: Судово-медичні експертизи є ключовою частиною судової медицини. Експерти в цій галузі проводять медичні дослідження, щоб встановити причину смерті, визначити вид та характер травм або інші медичні питання, які мають значення для судових процесів. Це може включати огляд трупа, аналіз медичних записів, проведення лабораторних та інструментальних досліджень.

2. Токсикологія: Судово-медична токсикологія вивчає вплив отруйних речовин на організм людини та їхнє значення у судових справах. Це включає виявлення та аналіз отруйних речовин у тканинах та рідинах організму, оцінку їхнього впливу на здоров'я та визначення їхнього відношення до смертельного випадку або іншого правопорушення.

3. Антропологія: Судова антропологія займається ідентифікацією скелетних решток, встановленням віку, статі, раси та інших біологічних характеристик особи на основі анатомічних досліджень. Це може бути важливою інформацією для розслідування злочинів, виявлення невідомих осіб та встановлення їхнього ідентифікаційного матеріалу.

4. Сексологія: Судова сексологія вивчає медичні аспекти сексуальних злочинів та випадків сексуального насильства. Експерти в цій області проводять огляди, дослідження та аналіз медичних доказів, що стосуються сексуальних злочинів та проблем, пов'язаних з сексуальною поведінкою.

5. Психіатрія: Судова психіатрія займається оцінкою психічного стану осіб, що вступають у судові процеси. Експерти в цій області проводять психіатричні оцінки, щоб визначити здатність осіб до відповідальності за свої дії, оцінити стан розумової недостатності або визначити психічні фактори, що впливають на здійснення злочину.

6. Кримінальна генетика: Судова генетика використовує генетичні методи для ідентифікації осіб та доказів у кримінальних справах. Це включає визначення ДНК-профілю, аналіз генетичного матеріалу та порівняння зразків для встановлення походження або ідентифікації осіб.

Цікавим є те, що у навчальному курсі для правоохоронців середнього рівня університету прикладних наук поліції штату Бранденбург робочі області судової медицини Rechtsmedizin, forensische Medizin або Gerichtsmedizin визначено таким чином:

- Rechtsmedizinische Forschung (судово-медичне дослідження);
- Gerichtliche Obduktionen bei nicht-natürlichen und bei unklaren Todesfällen (судові розтини у випадку неприродних та неясних смертей);
- Tat- und Fundortbesichtigungen bei bedenklichen Todesfällen (огляд місця смерті та події);
- Körperliche Untersuchungen von überlebenden Gewaltopfern (фізичні огляди жертв насильства);
- Erstattung mündlicher Gutachten vor Gericht im Zusammenhang mit der Begutachtung von Tötungsdelikten, Körperverletzungen, der Fahrtauglichkeit und der Schuldfähigkeit bei Berausungen (повідомлення усних доповідей у суді у зв'язку з вбивствами, тілесними ушкодженнями, здатністю керувати автомобілем та відповідальністю за інтоксикацію) [57, с. 9].

Проте водночас у книзі «Praxis Rechtsmedizin: Befunderhebung, Rekonstruktion, Begutachtung» ми знаходимо діаграму, на якій зображено області завдань судової медицини. До них належать:

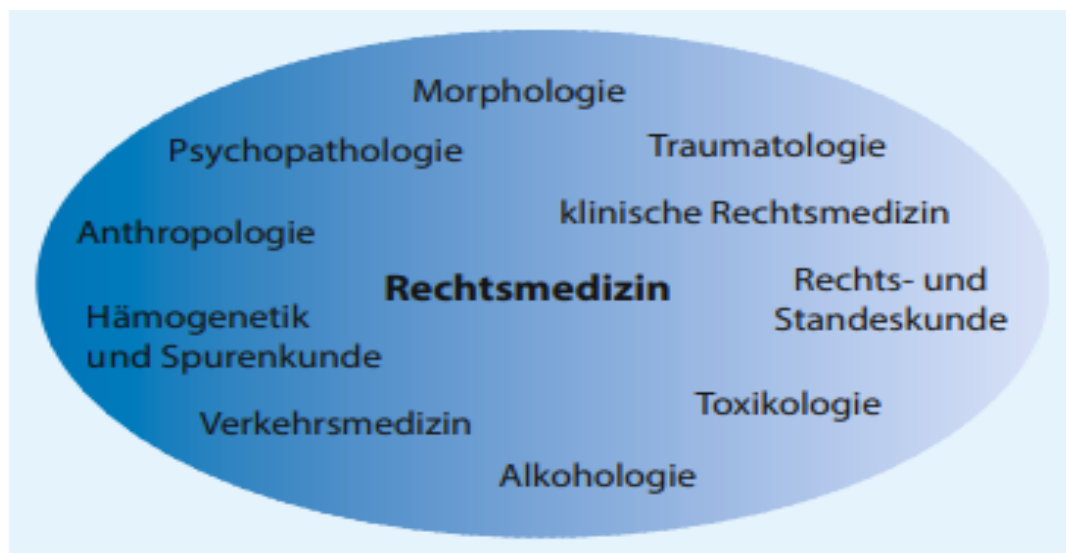

Рис. 1. Области судовой медицины

- I. Морфологія
- II. Гематологія
- III. Клінічна судова медицина
- IV. Юридичні та класичні дослідження
- V. Токсикологія
- VI. Алкогологія
- VII. Психопатологія
- VIII. Антропологія
- IX. Гемогенетика та трасологія [57, с. 5].

Tab. 1.2 Kompetenzfelder für Rechtsmediziner	
Alleinstellungsmerkmal durch die Rechtsmedizin	Untersuchungen in der Rechtsmedizin konzentriert
Leichenfundortbesichtigung	Hämogenetik (Spurenkunde; Paternitätsdiagnostik)
Todeszeitbestimmung	Kremationsleichenschau
Identifikation	Forensische Anthropologie
(Gerichtliche) Obduktionen	Verletzungsbegutachtung bei Lebenden
Forensische Toxikologie	Alkohol-, Medikamenten-, Drogenanalytik
Begutachtung der Fahrtüchtigkeit	Klinische Toxikologie
Begutachtung der Schuldfähigkeit	Begutachtung der Fahreignung
Rechtsmedizinische Leichenschau	Verwaltungssektionen
	Begutachtung in foro

Табл. 1. Відповідність завдань, які вирішуються за допомогою судової медицини та галуззю знань, яка вирішує ці завдання

У табл. 1 наведено відповідність завдань, які вирішуються за допомогою судової медицини та галуззю знань, яка вирішує ці завдання.

Аналіз наведених положень вітчизняної і зарубіжної судово-медичної науки дає змогу дати таке визначення судово-медичної експертизи: судово-медична експертиза – це регламентоване законом і проведене лікарем судово-медичним експертом науково-практичне дослідження, в ході якого вивчаються конкретні об'єкти для вирішення конкретних медичних питань, які виникають при розслідуванні злочинів або при підозрі на вчинення злочину.

У процесі проведення судово-медичних експертиз виявляються, крім того, фактичні дані, які можуть бути використані органами охорони здоров'я при розробці профілактичних заходів різного виду травматизму, отруєнь, раптової смерті, а також причин дефектів надання медичної допомоги.

Особи, які виконують ці дії, — лікарі-судово-медичні експерти, а не лікарі-експерти: судовий токсиколог, судовий імунолог, судовий цитолог.

Об'єктами судово-медичної експертизи можуть бути:

1. Потерпілі, обвинувачувані й інші особи (живі особи). Значну частину роботи судово-медичного експерта становить експертиза живих людей (близько 75%). Такі експертизи здійснюються з метою встановлення наявності, характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; визначення статевих станів, виявлення ознак злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи тощо.

2. Труп. Дещо у меншій кількості (15–20%) проводяться експертизи трупів. Зазначені експертизи здійснюються у випадках раптової та за наявності ознак насильницької смерті.

3. Речові докази становлять близько 5-6% усіх експертиз [4, с. 119].

Останнім часом збільшилась кількість експертиз речових доказів і значення їх результатів для вирішення справ. Речові докази – це предмети чи сліди, які можуть служити для виявлення обставин справи, встановлення чи спростування кримінальної дії, виявлення суті того, що відбулося. Процесуальне визначення речових доказів надане у КПК України. Речовими доказами можуть бути найрізноманітніші об'єкти. Найчастіше в судово-

медичній практиці досліджуються об'єкти зі слідами крові, волосся, сперма, слина, молозиво, частини кісток, внутрішніх органів, тобто речові докази біологічного походження;

4. Матеріали кримінальних і цивільних проваджень, частка яких становить близько 1% усіх експертиз.

Суттєвим об'єктом експертизи можуть бути матеріали проваджень, коли слідчий суддя чи суд надсилає експерту всю справу для вивчення і надання відповідей на поставлені запитання. Це застосовується в тих випадках, коли у справі зібрано багато різних медичних документів, чи є кілька, що суперечать один одному, експертних висновків, або експертиза розходиться з даними слідства та ін.

На практиці найчастіше досліджуються кілька об'єктів. Наприклад, якщо потерпілий помер в стаціонарі від колото-різаного поранення, необхідно досліджувати труп, історію хвороби, пошкодження на одязі загиблого і знаряддя злочину – ніж, тобто речові докази.

Дослідження кожного об'єкта проводиться відповідно до спеціальних інструкцій, методичних рекомендацій, правил, затверджених МОЗ України. При проведенні судово-медичних експертиз має бути єдина організаційна основа, яка забезпечує, з одного боку, дотримання експертами вимог законодавства, а з іншого – проведення експертизи із застосуванням науково обґрунтованих методів дослідження. Отже у системі судово-медичної експертизи чинні інструктивно-методичні матеріали відіграють значну роль в дотриманні принципу законності та оптимальній організації її діяльності [4, с. 121].

1.3. Організаційно-правові і тактико-методичні аспекти використання судово-медичних знань під час розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень

Судово-медична експертиза в нашій державі здійснюється відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. зі змінами від 2005 р., ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (Закон від 03.10.2017 р. №2147-VIII), «Основ законодавства України про охорону здоров'я», кримінально-процесуального, кримінального, цивільного, цивільно-процесуального та адміністративного законодавства, наказів та інших нормативних актів МОЗ України, яке в цілому є відповідальним за стан судово-медичної експертизи в державі.

У 1995 році наказом від 17 січня № 6 МОЗ України «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» було затверджено низку таких основоположних для організації судово-медичної експертизи нормативних актів:

1. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи.
2. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я державних обласних адміністрацій та республіканського бюро (Автономної Республіки Крим).
3. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.
4. Правила проведення судово-медичної експертизи (дослідження) трупів в бюро судово-медичної експертизи.
5. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи.
6. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи.

7. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи.

8. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи.

9. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи.

10. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи.

11. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи.

12. Положення про начальника бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я державних обласних адміністрацій та республіканського бюро (Автономної Республіки Крим).

13. Положення про завідуючого відділом бюро судово-медичної експертизи.

14. Положення про завідуючого відділенням бюро судово-медичної експертизи.

15. Положення про судово-медичного експерта.

16. Положення про методичну (консультативну) раду бюро судово-медичної експертизи.

17. Положення про Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України – змінене у відповідності до наказу МОЗ від 05.12.2008 р. № 294-0 «Про затвердження статуту Державної установи Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України».

18. Згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21.07.2017 р. № 834 був затверджений склад групи експертів МОЗ України за напрямками «Патологічна анатомія, судово-медична експертиза, дитяча патологічна анатомія». Наказ МОЗ України від 10 грудня 2012 року № 526-к (зі змінами) «Про затвердження персонального складу позаштатних спеціалістів МОЗ України» втратив чинність.

19. Положення про заступника начальника Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України.

20. Положення про організаційно-методичний відділ Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України.

Безсумнівно, що затвердження Міністерством охорони здоров'я України зазначених нормативних актів позитивно вплинуло на підвищення якості роботи бюро судово-медичної експертизи

Основним нормативним актом, що визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності в нашій державі з метою забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, є ЗУ від 25 лютого 1994 року № 4038-XII «Про судову експертизу» (із змінами від 2005 р.), ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (Закон від 03.10.2017 р. № 2147-VIII).

Відповідно до ЗУ 03.10.2017 р. № 2147-VIII, судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі – експертизи та дослідження) судовим експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (далі – експертні установи) та атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (далі – експерти), їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному , Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Митним кодексом України, законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», іншими нормативно-

правовими актами з питань судово-експертної діяльності та цією Інструкцією [4, с. 133].

Цікавим і корисним є порівняння законодавчого регулювання призначення і проведення судово-медичних експертиз в Україні та в деяких європейських країнах.

Так, призначення і проведення судово-медичної експертизи в Німеччині законодавчо регулюється :

1. Кодексом кримінальної процедури (Strafprozessordnung, StPO): ст. ст. 81–89 StPO визначають процедуру проведення судово-медичної експертизи. Згідно цих статей, суд може вимагати проведення судово-медичної експертизи для встановлення фактів, які мають значення для судового процесу [58].

2. Законом про судово-медичну діяльність (Gesetz über die Sachverständigen des Landes Nordrhein-Westfalen): Цей закон регулює професійну діяльність судово-медичних експертів в землі Північний Рейн-Вестфалія. Він встановлює вимоги до кваліфікації, обов'язки експертів та процедуру засвідчення судово-медичних експертів [59].

3. Деякими регіональними законами: Кожна федеральна земля в Німеччині може мати власне законодавство щодо судово-медичної експертизи, яке встановлює конкретні вимоги та процедури, що діють на території даної землі.

Судово-медична експертиза в Німеччині зазвичай проводиться під наглядом державних судових органів, а результати експертизи використовуються в судових процесах для вирішення кримінальних справ та у розслідуванні злочинів [58; 59].

Судово-медична експертиза в Австрії регулюється такими законодавчими актами:

1. Кодексом кримінальної процедури (Strafprozessordnung, StPO): ст. ст. 78–93 StPO визначається процедура проведення судово-медичної експертизи в Австрії, відповідно до якої суд може призначити судово-медичну

експертизу для встановлення фактів, які мають значення для кримінального процесу [60].

2. Законом про судово-медичну службу (Gesetz über das gerichtliche Sachverständigenwesen), який встановлює правила та процедури, що стосуються судово-медичної служби в Австрії, визначає обов'язки та відповідальність судово-медичних експертів, процедури засвідчення та реєстрації експертів, а також забезпечує їхню незалежність та об'єктивність [61].

3. Деякими регіональними законами: кожна федеральна провінція в Австрії може мати власне законодавство щодо судово-медичної експертизи, яке встановлює конкретні вимоги та процедури для даної провінції.

Судово-медична експертиза в Австрії проводиться під наглядом державних судових органів, а результати експертизи використовуються в судових процесах для вирішення кримінальних справ та розслідування злочинів. Судово-медичні експерти зобов'язані дотримуватися принципів незалежності, об'єктивності та наукової обґрунтованості у своїх висновках.

У Швейцарії судово-медична експертиза регулюється:

1. Швейцарським цивільним кодексом (Swiss Civil Code): ст. ст. 159–171 Швейцарського цивільного кодексу встановлюють загальні положення щодо доказування фактів у цивільних справах. Судово-медична експертиза може бути використана як доказовий матеріал у цивільних процесах [62].

2. Швейцарським кодексом кримінальної процедури (Swiss Code of Criminal Procedure): законодавство про кримінальний процес у Швейцарії визначає процедуру проведення судово-медичної експертизи в кримінальних справах. Він встановлює вимоги до кваліфікації експертів, процедури призначення експертизи, проведення експертного дослідження та подання висновків [63].

3. Законами окремих кантонів: кожен кантон у Швейцарії може мати свої власні закони, що регулюють судово-медичну експертизу на місцевому рівні, які можуть встановлювати додаткові вимоги та процедури, що застосовуються в даному кантоні.

У Швейцарії судово-медична експертиза проводиться з метою встановлення фактів, пов'язаних з кримінальними справами, а також у цивільних процесах, де медична експертиза має значення для вирішення спорів щодо шкоди, травм або інших медичних питань. Експерти в судово-медичній експертизі зобов'язані діяти незалежно та об'єктивно та дотримуватися наукової методології при проведенні досліджень та складанні висновків [62; 63].

Проведення судово-медичної експертизи в Ліхтенштейні регулюється таким законодавством:

1. Законом про кримінальний процес (Strafprozessordnung, StPO), який встановлює процедуру проведення судово-медичної експертизи у кримінальних справах, встановлює вимоги до кваліфікації експертів, процедуру проведення експертизи, складання висновків та їх подання до суду [64].

2. Законом про експертну діяльність (Gesetz über die Sachverständigen, SV-G), який встановлює загальні правила щодо експертної діяльності, включаючи судово-медичну експертизу, врегульовує питання кваліфікації експертів, процедури засвідчення та обов'язки експертів [65].

3. Іншими відповідними законами: Законодавство Ліхтенштейну також може містити інші нормативні акти, що регулюють судово-медичну експертизу або конкретні аспекти експертної діяльності в країні.

У Ліхтенштейні судово-медична експертиза проводиться з метою встановлення обставин, пов'язаних з кримінальними справами. Експерти зобов'язані діяти незалежно та об'єктивно, дотримуватися наукових методів дослідження та подавати свої висновки до суду [64; 65].

Судово-медична експертиза у Люксембурзі регулюється:

1. Кримінальним процесуальним кодексом (Code de procédure pénale, CPP), який встановлює процедуру проведення судово-медичної експертизи в кримінальних справах, визначає правила, що стосуються призначення експертизи, процедури дослідження, складання висновків та їх подання до суду [66];

2. Законом про судово-медичні дослідженням (Loi relative aux expertises médico-légales), який регулює організацію та функціонування судово-медичної служби в Люксембурзі, встановлює вимоги до кваліфікації судових медиків, процедуру проведення судово-медичних досліджень, взаємодію зі судами та інші аспекти експертної діяльності [67];

3. Іншими нормативними актами: Додаткові вимоги та процедури, що стосуються судово-медичної експертизи, можуть бути визначені в інших законодавчих актах, які регулюють медичну практику та експертну діяльність в Люксембурзі.

У Люксембурзі судово-медична експертиза проводиться з метою встановлення обставин, пов'язаних з кримінальними справами. Експерти зобов'язані діяти незалежно та об'єктивно, дотримуватися наукових методів дослідження та подавати свої висновки до суду. Законодавство Люксембурзі також може встановлювати вимоги до кваліфікації експертів та процедури їхнього [66; 67].

Таким чином, правильне і своєчасне використання спеціалізованих знань під час розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів є надзвичайно важливим завданням, оскільки від його успішного використання залежить успіх у розкритті таких злочинів. Слід звернути увагу на ключові аспекти використання спеціалізованих знань у розслідуванні цих злочинів:

1. Медичні експертизи: Спеціалізовані медичні експерти можуть досліджувати травми та порушення здоров'я жертв, визначати причини смерті, оцінювати ступінь тяжкості та тривалість травм, що допомагає встановити фактичний стан справи.

2. Психологічні та психіатричні експертизи: важливо мати спеціалізовані психологічні та психіатричні оцінки для розуміння психологічного стану жертв та підозрюваних. Це може допомогти встановити мотивацію злочинців, а також оцінити можливу небезпеку для суспільства та потреби у психологічній підтримці жертв.

3. Форензика: експерти з форензики досліджують фізичні сліди на місцях злочинів, збирають та аналізують фізичні докази, які можуть вказувати на причетність підозрюваних до злочину.

4. Сексологічні експертизи: у деяких випадках, зокрема у справах про сексуальні насильства, сексологи допомагають встановити фактичні обставини та мотивацію злочинців.

5. Комп'ютерна форензика: у випадках, коли насильство або корисливо-насильницькі злочини пов'язані з використанням комп'ютерів або інтернету, експерти з комп'ютерної форензики можуть відновлювати цифрові докази та відслідковувати сліди злочинців в онлайн-середовищі.

6. Психосоціальна підтримка для жертв: спеціалізовані працівники соціальних служб можуть надавати психологічну та юридичну підтримку жертвам насильства, сприяючи відновленню та відшкодуванню шкоди.

7. Координація і співпраця: важливо, щоб різні спеціалізовані експерти співпрацювали і обмінювалися інформацією для комплексного аналізу ситуації та розслідування.

Теоретико-методологічні засади дослідження використання спеціальних знань у розслідуванні насильницьких, корисливо-насильницьких злочинів є важливою складовою сучасної правоохоронної діяльності. Ці засади визначають підходи, методи та інструменти, які застосовуються правоохоронцями та дослідниками для ефективного розкриття та обліку таких злочинів. Нижче наведено основні висновки з цього питання:

1. Знання та кваліфікація: важливим аспектом є володіння правоохоронцями спеціалізованими знаннями та кваліфікацією у сфері психології, медицини, сексології, соціології тощо. Це дозволяє їм краще розуміти мотивацію та психологію злочинців, а також допомагає в обліку та розкритті злочинів.

2. Міждисциплінарний підхід: дослідження насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів вимагає залучення експертів з різних галузей науки та практики, щоб забезпечити комплексний підхід до розслідування.

3. Використання сучасних технологій: інформаційні технології, включаючи аналіз даних, великі дані, відеоспостереження та інші технології, грають важливу роль у зборі та аналізі доказів під час розслідування.

4. Перспективний підхід до жертв: при розслідуванні насильницьких злочинів необхідно враховувати потреби та права жертв та забезпечувати їм підтримку та захист.

5. Співпраця з іншими установами: розслідування таких злочинів часто вимагає співпраці з іншими установами, такими як слідчі органи, медичні установи, соціальні служби тощо.

6. Постійне вдосконалення: спеціалізовані знання та методи розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів постійно розвиваються, тому правоохоронці та дослідники повинні постійно вдосконалювати свої навички та підходи.

Отже, вивчення та використання спеціальних знань у розслідуванні насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів є важливим елементом ефективної правоохоронної діяльності. Правильне застосування теоретико-методологічних засад сприяє покращенню якості розслідування та підвищенню рівня захисту суспільства від подібних злочинів. Судово-медична експертиза – це галузь судової експертизи, яка займається дослідженням та встановленням медичних питань, пов'язаних зі злочинами, травмами, смертями та іншими подіями, які можуть мати юридичне значення. Головною метою судово-медичної експертизи є надання судам та правоохоронним органам об'єктивних та науково обґрунтованих висновків щодо медичних питань у кримінальних справах та інших правових процесах.

Судово-медична експертиза є важливою складовою правоохоронного та судового процесу, оскільки вона надає об'єктивну інформацію та науково обґрунтовані докази для прийняття рішень в кримінальних справах, цивільних судових процесах та інших судових справах.

Удосконалення судово-медичної експертизи на прикладі її проведення у німецькомовних країнах може включати декілька суттєвих аспектів:

1. Спеціалізація та незалежність: у німецькомовних країнах судово-медична експертиза проводиться спеціалізованими організаціями, які мають великий досвід та високу кваліфікацію. Забезпечення незалежності цих експертних організацій від правоохоронних органів допомагає зберегти об'єктивність інтерпретації медичних даних.

2. Співпраця судових медиків з фахівцями інших галузей науки: такими як психологія, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність, судова психіатрія та інші. Це сприяє комплексному підходу до розслідування кримінальних правопорушень.

3. Використання сучасних технологій: сучасні технології, такі як молекулярна біологія, обробка зображень та комп'ютерна томографія, можуть покращити точність інтерпретації медичних даних та допомогти у встановленні обставин смерті або інших травматичних подій.

4. Освіта та навчання: надання спеціалізованої освіти та підвищення кваліфікації судовим медикам і експертам допомагає підтримувати високий стандарт професійної практики.

5. Забезпечення прав та інтересів осіб, які піддаються експертизі: важливим аспектом є забезпечення справедливості та захисту прав осіб, які піддаються судово-медичній експертизі, зокрема, забезпечення права на другу думку та надання доступу до всіх відповідних документів та інформації.

6. Співпраця з міжнародними організаціями: співпраця з міжнародними організаціями та обмін досвідом з іншими країнами може сприяти вдосконаленню судово-медичної експертизи та впровадженню найкращих практик.

Отже, вдосконалення проведення судово-медичної експертизи в Україні по аналогії з німецькомовними країнами може покращити точність та надійність цього виду експертизи, що, в свою чергу, сприятиме справедливому розгляду судових справ і забезпеченню правосуддя.

Щоб з'ясувати особливості використання і застосування судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів, необхідно звернутись до розуміння того, які саме злочини слід включити у дану

категорію кримінальних правопорушень, дати їх класифікацію і надати їм криміналістичну характеристику.

Вказана категорія кримінальних правопорушень, яка включається у наше дослідження, охоплює ті з них, що незалежно від їхніх мотивів і цілей, характеризується застосуванням фізичного насильства до особи потерпілого. В даному дослідженні характеризують лише ті з них, що з урахуванням їх тяжкості і поширеності, викликають труднощі в розслідуванні і зумовлюють необхідність використання судово-медичних знань. Це різні види вбивств (ст. ст. 115–119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), спричинення тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), катування (ст. 127 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), злочини проти власності, що супроводжуються застосуванням насильства, так звані корисливо-насильницькі злочини: грабежі, розбої, вимагання, бандитські напади (ст. ст. 186, 187, 189, 257 КК України).

Для з'ясування особливостей використання судово-медичних знань у розслідування таких кримінальних правопорушень необхідно здійснити криміналістичний аналіз насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів, який включає розробку криміналістичної класифікації зазначених злочинів та надання їм криміналістичної характеристики.

На значення криміналістичної класифікації злочинів для формування і удосконалення методик розслідування окремих видів (груп) злочинів та криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності вказувалось у багатьох спеціальних літературних джерелах з криміналістики [68, с. 55–71; 69, с. 366–367; 70, с. 140–142; 71, с. 109–111; 72, с. 333–334; та ін.]. Зокрема, В. В. Тіщенко відмічає: «Криміналістична класифікація злочинів дозволяє провести багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значимі властивості і дати відповідні криміналістичні характеристики таким категоріям злочинів» [73, с. 44].

Слід зауважити, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проводиться не тільки за криміналістичними критеріями (ознаки способу, обстановки, наслідків, деяких особливостей винної і потерпілої осіб та ін.), але й за кримінально-правовими, якщо це позначається на процесуальних і тактико-методичних засадах розслідування.

Так, доцільно поділити кримінальні правопорушення насильницького і корисливо-насильницького характеру у відповідності до ст. 12 КК України на дві великі групи: злочини і кримінальні проступки. До останніх відносяться ті з них, де в санкціях не передбачається покарання у вигляді позбавлення волі або штраф у розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів. Це умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України) та побої, які не спричинили тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 126 КК України). Більшість зазначених правопорушень відноситься до злочинів, але у всіх випадках виникає необхідність встановлення факту насильницьких дій, їх характеру та ступеня тяжкості. Це означає, що без застосування судово-медичних знань не можна встановити сутність і дати правильну кваліфікацію конкретному кримінальному правопорушенню.

Крім того, для побудови криміналістичної класифікації насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень дуже важливо використати такі їх критерії, як спосіб їх вчинення і спричиненні ними наслідки щодо життя і здоров'я потерпілої особи. Взагалі насильство при вчиненні таких злочинів поділяється на фізичне і психічне.

З урахуванням напрямку нашого дослідження, розглянемо особливості фізичного насильства і наслідки його застосування.

Фізичне насильство характеризується протиправним впливом не лише на зовнішні частини тіла (механічне травмування) потерпілого, але й на його внутрішні органи (отруєння), а також іншими діями насильницького характеру, які створюють небезпеку для життя і здоров'я особи (удушення тощо) [74, с. 855]. Так, Пленум Верховного Суду України визнав, що застосування винною особою з метою вилучення його майна наркотичних або психотропних

речовин, що призвели до несвідомого стану потерпілого, слід кваліфікувати як розбій [75, с. 37–42].

За способом фізичне насильство можна поділити на таке, що здійснюється: а) без застосування якихось знарядь або засобів (за допомогою рук, ніг); б) із застосуванням таких (вогнепальної або холодної зброї, вибухових речовин і пристроїв, спеціально виготовлених знарядь, побутових знарядь, отруйних або сильнодіючих речовин тощо).

За інтенсивністю насильства можна класифікувати на такі, що вчиняються: а) шляхом одноразового або кількаразового акту насильства (завдання одного або кількох ударів, здушування ший тощо); б) шляхом багаторазових актів насильства (численні тілесні ушкодження, кілька ножових чи вогнепальних поранень тощо); в) з особливою жорстокістю (наявні комбіновані тілесні ушкодження, що спричиняються на протязі тривалого часу і завдають особливо тяжкі страждання) [27, с.29]. Цю класифікацію можна доповнити таким видом насильства, яке призвело до повного або часткового руйнування тіла потерпілої особи (внаслідок застосування вибухових пристроїв, розчленування або спалювання тіла тощо).

Криміналістична методика розслідування формується з урахуванням криміналістичної характеристики відповідної категорії кримінальних правопорушень в цілому та їх груп, що виділені шляхом їх класифікації. При цьому під криміналістичною характеристикою розуміють інформаційну модель типових і криміналістично значущих ознак і зв'язків між ними певної категорії (виду, групи) кримінальних правопорушень, систему таких даних про них, які сприяють розкриттю і розслідуванню таких кримінальних правопорушень [76, с. 418–419; 77, с. 546; 78, с. 423; 79, с. 265].

Криміналістична характеристика має теоретичне значення, оскільки є основою наукової розробки окремих методик розслідування, містить системний опис її елементів та зв'язків між ними, і разом з тим – практичне значення, тому що відображає відомості, що сприяють побудові версій стосовно обставин правопорушення та винну особу, а також вказує на характер і вірогідне місце знаходження слідів даного виду правопорушення [80, с. 353]. До елементів

криміналістичної характеристики зазвичай відносять дані щодо способу, обстановки і наслідків кримінального правопорушення, особи правопорушника, особи потерпілого [17, с. 580; 33, с. 855; 81, с. 343–345]. Криміналістична характеристика деяких категорій, видів злочинів може доповнюватися й іншими елементами, які відіграють суттєву роль у побудові інформаційно-пошукової моделі розслідування. Так, у криміналістичній характеристиці вбивств важливо включати дані щодо типових мотивів їх вчинення [82, с. 50–56].

Необхідно звернути увагу, що у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень такі елементи їх криміналістичної характеристики, як інформація щодо способу, наслідків та особи потерпілого, повинні містити чіткий опис тих обставин, які зумовлюють доцільність використання судово-медичних знань.

Важливим елементом криміналістичної методики розслідування є обставини кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню [81, с. 360; 83, с. 492; 84, с. 251 та ін.]. Визначення таких обставин при розслідуванні різних форм кримінальних правопорушень (як злочинів, так і кримінальних проступків) здійснюється у відповідності до вказівок на предмет доказування, що містяться у ст. 91 КПК України, а також з урахуванням ознак складу конкретного виду кримінального правопорушення. З'ясування таких обставин, як вказує В. А. Журавель, «спрямовано на забезпечення формування належної доказової бази для притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб» [68, с. 175]. Встановлення таких обставин є стратегічним завданням розслідування, оскільки зумовлює вибір напрямку розслідування і досягнення його кінцевої мети [31, с. 163]. Тому не можна погодитися з думкою, що коло обставин, які підлягають встановленню, «залежить від типової слідчої ситуації, яка складається на початковому етапі розслідування» [85, с. 22]. Від типової слідчої ситуації залежать тактичні завдання, про що буде сказано далі.

При цьому в окремих методиках розслідування вказується і на ті проміжні й допоміжні обставини, без встановлення яких не можна досягти стратегічної мети розслідування – розкриття кримінального

правопорушення [86, с. 85–86; 87, с. 76–79]. Так, при розслідуванні вбивств вказується на необхідність встановлення таких обставин, що виходять за межі предмету доказування:

- причина настання смерті;
- наявність причинного зв'язку між діями особи і настанням смерті потерпілого;
- якими знаряддями і в які частини тіла наносилися тілесні ушкодження;
- як підшукувались знаряддя злочину і створювались умови для реалізації вбивства;
- які дії злочинця спрямовувались на приховання вбивства;
- емоційний і психічний стан винної особи;
- хто потерпілий, його характеристика, відносини і зв'язки з винною особою [88, с. 114–119].

Дійсно, це дуже важливі факти і обставини, що вказують на шляхи і напрями розслідування, необхідність використання у ряді з них судово-медичних знань, створення повної картини злочинної діяльності. Проте більш точно їх назвати обставинами, що підлягають з'ясовуванню, а не доказуванню.

Вивчення слідчої і судово-експертної практики показує, що необхідність використання судово-медичних знань виникає вже на початковому етапі розслідування. Форми і зміст їх застосування залежать від виду кримінального правопорушення і слідчої ситуації, яка склалася на початку розслідування. Тому слід проаналізувати вихідні слідчі ситуації, зумовлені ними тактичні завдання і засоби їх вирішення в залежності від видів і груп кримінальних правопорушень.

Передусім потрібно зазначити, що ситуаційний принцип побудови методики розслідування відіграє одну з вирішальних ролей [89, с. 19–20; 90, с. 999; 91, с. 903; 92, с. 821; 93, с. 100–101]. Теоретичні положення щодо окремого вчення про слідчу ситуацію та її значення у криміналістиці детально обґрунтовуються у сучасній літературі [30, с. 283–306]. У криміналістичних методиках розслідування окремих видів і груп злочинів особливого значення набуває виокремлення відповідних типових слідчих ситуацій на початковому та

подальшому етапах розслідування. При цьому під типовою слідчою ситуацією розуміють інформаційно-пізнавальну модель, яка сформована на основі аналізу та узагальнення однорідних конкретних ситуацій у розслідуванні певного виду кримінальних правопорушень і дозволяє здійснити слідчому розробку програми розслідування у кримінальному провадженні [94, с. 12; 95, с. 181; 96, с. 149–150; 97, с. 488–489; 98, с. 277–279; 99, с. 211–212].

У такій програмі значне місце посідає визначення слідчих завдань, які впливають з відповідної типової слідчої ситуації. Такі завдання, як зауважує Л. І. Аркуша, повинні зокрема забезпечувати цілеспрямованість і методичність розслідування; зміну слідчої ситуації в сприятливому для слідства напрямку; подолання інформаційної неповноти ситуації; розробку і проведення криміналістичних операцій; вибір шляхів і засобів швидкого досягнення цілей слідчих дій [100, с. 216]. В. М. Шевчук вказує на пряму обумовленість формування тактичних операцій слідчими ситуаціями і тактичними завданнями, що постають на кожному етапі розслідування [101, с. 254–297].

Тому у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень слід виділити типові вихідні слідчі ситуації, щоб проаналізувати обумовлені ними тактичні завдання і засоби їх вирішення в тих випадках, коли для цього слід застосувати судово-медичні знання.

У розслідуванні вбивств виникають дві найбільш загальні вихідні типові ситуації: 1) виявлено труп з ознаками насильницької смерті; 2) є інформація про зникнення конкретної людини, яка могла бути вбита.

У першій ситуації постає завдання щодо встановлення причин смерті, часу та місця її настання, а також виявлення тілесних ушкоджень та їх характеру на тілі потерпілої особи. Це завдання починає вирішуватись вже в ході огляду місця події і трупа за допомогою застосування спеціальних знань судовим медиком – учасником огляду. За результатами огляду трупа він може висловити припущення або попередній висновок щодо причин і обставин смерті потерпілого, що дає підставу слідчому для побудови версій щодо обставин злочину: способу його підготовки, вчинення, приховування, ознак

інсценування, часу і місця та інших умов вчинення, кількості та певних властивостей злочинців та ін.

Суттєвою є допомога судового медика при висунені і перевірці версії щодо різних способів інсценування при вчиненні умисного вбивства. У літературі вказується на низку негативних обставин, що свідчать про різні види інсценування, і які можуть бути виявлені і проаналізовані слідчим, зокрема, за допомогою судового медика [102, с. 13–15; 103, с. 22; 104, с. 160]. Найбільш типовими випадками маскування умисних вбивств шляхом інсценування є:

- інсценування самогубства через самоповішання, самопоранення вогнепальною зброєю, утоплення, отруєння газом, падіння з висоти, кидання під поїзд тощо;

- інсценування раптової природної (ненасильницької) смерті через хворобу або старість;

- інсценування нещасного випадку побутового характеру, на транспорті, на виробництві, порушення потерпілим правил поведінки зі зброєю, падіння з висоти, при пожежі;

- інсценування вбивства з необережності або при необхідній обороні;

- інсценування вбивства при розбійному нападі або в результаті іншого злочину невідомою особою, що призвело до смерті потерпілого;

- інсценування вбивства під раптове, непередбачене зникнення конкретної людини [105, с. 30–38].

Всі зазначені випадки інсценування можуть бути викриті в більшій чи меншій мірі за допомогою судово-медичних знань судового медика як спеціаліста в ході слідчого огляду або експерта під час проведення судово-медичної експертизи.

Особливо значущою може бути використання судово-медичних знань у розслідуванні вбивств, пов'язаних з виявленням частин розчленованого трупа, а також його кісткових останків. Вирішення питань щодо наявності всіх чи окремих частини трупа, (які є, а яких не вистачає), належності їх одній або різним особам, встановлення особи потерпілого, причин смерті, способу,

засобів, часу, місця вбивства, способу і місця розчленування і місця приховування, мотивів і мети розчленування успішно вирішуються лише за допомогою участі спеціаліста-судового медика в огляді місця виявлення частин трупа та завдяки судово-медичній експертизи [106, с. 205–210; 107, с. 3; 108, с. 29–33].

Низка завдань, що постає при розслідуванні спричинення тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 КК України), побоїв і мордування (ст. 126 КК України), домашнього насильства (ст. 126-1 КК України), катування (ст. 127 КК України) для свого вирішення потребує різних форм використання судово-медичних знань: при проведенні освідчування особи (ст. 241 КПК України) для виявлення на його тілі слідів кримінального правопорушення з боку спеціаліста – судового медика чи лікаря, а також для встановлення факту, характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень – проведення судово-медичної експертизи в обов'язковому порядку (ч. 2 ст. 242 КПК України) [1].

Схожі завдання постають і в розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів: грабежів, поєднаних з насильством (ч. 2 ст. 186 КК України), розбоїв (ст. 187 КК України), бандитських нападів (ст. 257 КК України), вимагання (ч. ч. 3 і 4 ст. 189 КК України), в тому числі поєднане з незаконним позбавленням волі або викраденням людини (ч. ч. 2 і 3 ст. 146 КК України). Правильна кримінально-правова оцінка і точна кваліфікація цих злочинів в багатьох випадках залежить від наявності, характеру і ступеня тяжкості спричинених тілесних ушкоджень, а тому потребує застосування судово-медичних знань в їх розслідуванні [109, с. 314, 342, 389 та ін.; 110, с. 300].

Необхідність у застосуванні судово-медичних знань виникає і в розслідуванні насильницьких статевих злочинів: зґвалтування (ст. 152 КК України) і сексуального насильства (ст. 153 КК України). Розслідування таких злочинів передбачає доказування низки обставин, що можуть бути з'ясовані тільки шляхом проведення судово-медичної експертизи [108, с. 317–319; 111, с. 100–129]. Це стосується встановлення:

– наявності і характеру застосування фізичного насильства до потерпілої особи;

- факту вагінального, анального або орального проникнення в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета;
- факту попереднього введення в організм потерпілої особи наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин з метою викликання у неї безпорадного стану;
- наявності фізичної безпорадності;
- наявності вагітності;
- наявності сперми та інших слідів біологічного походження насильника в статевих органах чи на тілі, одязі потерпілої особи;
- наявності тілесних ушкоджень та їх характеру на тілі винуватця внаслідок фізичного спротиву з боку потерпілої особи (зокрема, подряпин, синців, слідів укусів тощо);
- наявності певних обставин, які у відповідності до роз'яснень ППВСУ від 30 травня 2008 року № 5 відносяться до особливо тяжких, зокрема смерть потерпілої особи, самогубство, тяжкі тілесні ушкодження, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності та інші.

Як показує вивчення літератури і слідчої практики вибір напряму розслідування, правильність постановки тактичних завдань і засобів їх вирішення залежить від вміння слідчого аналізувати і синтезувати отриману інформацію різного обсягу і ступеню достовірності, побудувати вірогідну модель події, що розслідується і в такий спосіб визначити програму подальшої діяльності з розкриття кримінальної події. І в цьому суттєве значення набуває метод фактологічного аналізу матеріалів розслідування. О. М. Цільмак так визначає його сутність: «Під фактологічним аналізом слід розуміти спосіб виділення з масиву даних кримінального правопорушення фактів (або окремих елементів, сегментів, частин фактичних даних) для їх подальшого агрегування (цілісного об'єднання) та встановлення ступеню доказового значення» [203, с. 209]. Гадаємо, що дані, отримані за допомогою судово-медичних знань відіграють значну роль в успішному здійсненні фактологічного аналізу при розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Таким чином, у розробці криміналістичних методик розслідування злочинів насильницького і корисливо-насильницького характеру чітко прослідковується необхідність висвітлення проблем, пов'язаних з використанням судово-медичних знань, напрямів і форм їх застосування в залежності від слідчих ситуацій та обставин кримінального провадження. Розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів може бути проведено успішно за умови правильного використання не тільки правових знань і криміналістичних рекомендацій, але й спеціальних знань, зокрема почерпнутих з судової медицини [112, с. 473–475]. Адже з'ясування сутності кримінально-релевантної події і тих її обставин, що впливають на кваліфікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням насильства, неможливо здійснити без судово-медичної оцінки таких обставин з боку фахівців цієї галузі знань - судових медиків, які у кримінальному провадженні мають статус спеціалістів або судових експертів, в залежності від завдань і функцій, які вони виконують.

РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ НАСИЛЬНИЦЬКИХ І КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ У СИТУАЦІЇ ВИЯВЛЕННЯ ТРУПА

2.1. Форми та напрями взаємодії слідчого та спеціаліста під час проведення огляду трупа та збиранні слідів біологічного походження

Огляд трупа на місці події здійснюється одночасно з оглядом місця події слідчим, прокурором за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря (ст. 238 КПК України), які виконують функцію спеціаліста [1].

Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Судово-медичний експерт і лікар - це обидва медичні працівники, які мають спеціальні знання та навички в галузі медицини. Однак між ними існує ряд ключових відмінностей. *Судово-медичний експерт* – це лікар, який має спеціалізацію з судової медицини. Судово-медичні експерти проводять судово-медичні експертизи, які є видом судової експертизи, що проводяться з метою встановлення медичних фактів, що мають значення для кримінального провадження. *Лікар* – це особа, яка має вищу медичну освіту і отримала кваліфікацію лікаря. Лікарі можуть спеціалізуватися в різних галузях медицини, таких як загальна практика, педіатрія, хірургія, тощо.

Основні відмінності між судово-медичним експертом і лікарем такі:

Спеціалізація. Судово-медичний експерт має спеціалізацію з судової медицини, тоді як лікар може спеціалізуватися в будь-якій галузі медицини.

Функції. Судово-медичні експерти проводять судово-медичні експертизи, тоді як лікарі можуть виконувати різні медичні функції, такі як надання медичної допомоги, проведення діагностики, лікування, тощо.

Освіта та підготовка. Лікарі проходять загальну медичну підготовку, тоді як судово-медичні експерти додатково проходять спеціальну підготовку з судової медицини.

Під час проведення огляду місця події та трупа на місці виявлення, як і ряду інших слідчих дій (слідчі експерименти, допити, обшуки тощо), лікар бере участь не як експерт, а як спеціаліст (фахівець) у галузі судової медицини. Діяльність його регламентується Правилами роботи лікаря – спеціаліста в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення (події) та ст. 128 КПК України. Відмова або ухилення спеціаліста від участі у слідчих діях тягне за собою кримінальну відповідальність (ст. 385 КПК України) [1].

Наведені підвиди вбивств зумовлюють для з'ясування їх суттєвих обставин необхідність використання судово-медичних знань як в ході огляду трупа на місці події, так і шляхом судово-медичної експертизи. Актуальність таблиці з точки зору використання допомоги судово-медичного експерта (спеціаліста) в огляді трупа на місці події є дуже високою, оскільки вона надає детальний огляд різних видів вбивств, для розслідування яких необхідна спеціалізована експертиза. Ось кілька ключових моментів, що підкреслюють цю актуальність:

Різноманітність обставин вбивств. Таблиця демонструє різні категорії умисних вбивств з урахуванням обставин та мотивів, що вимагає від судово-медичних експертів різних підходів і спеціалізованих знань для належного розслідування кожного випадку. Наприклад, вбивства, вчинені з особливою жорстокістю, потребують ретельного аналізу характеру травм та інструментів, які були використані [113, с. 609-610].

Особливі обставини. Випадки, такі як вбивства малолітніх дітей або вагітних жінок, вимагають особливої уваги судово-медичних експертів для встановлення точних обставин смерті та потенційних попередніх травм. Це допомагає виявити додаткові кримінальні дії, пов'язані з випадком.

Визначення мотивів і контексту. Судово-медичні експерти грають ключову роль у визначенні мотивів вбивства, таких як корисливі або хуліганські мотиви, а також у розслідуванні випадків, пов'язаних зі зґвалтуванням чи сексуальним насильством. Їхній аналіз допомагає встановити зв'язок між фізичними доказами і психічним станом нападника.

Складні випадки та серійні злочини. Випадки, вчинені особами, які раніше вчинили умисне вбивство, або ті, що здійснені групою осіб, потребують детальної судово-медичної експертизи для встановлення схожості з попередніми злочинами та ідентифікації нових підозрюваних.

Необхідність в розслідуванні. У кожному випадку, незалежно від обставин, судово-медичні експерти забезпечують точність та наукову обґрунтованість розслідування. Вони визначають причину смерті, механізми травм та інші ключові аспекти, що є критичними для судових процесів.

Відповідно до єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року в Україні було обліковано 3783 вбивств, з яких:

за видами правопо рушень	Умисне вбивство, ст. 115 КПК України		<u>3 783</u>
	з них	двох або більше осіб	<u>71</u>
		малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності	<u>74</u>
		заручника або викраденої людини	<u>0</u>
		вчинене з особливою жорстокістю	<u>23</u>
		вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб	<u>21</u>
		з корисливих мотивів	<u>59</u>
		з хуліганських мотивів	<u>24</u>
		особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку	<u>0</u>
		з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення	<u>6</u>
		поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством	<u>8</u>

		вчинене на замовлення	<u>18</u>
		вчинене за попередньою змовою групою осіб	<u>76</u>
		вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство (крім передбаченого ст.ст. 116–118 КК України)	<u>58</u>
		з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	<u>1</u>
	Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, ст. 116 КК України		<u>7</u>
	Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, ст. 117 КК України		<u>10</u>
	Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, ст. 118 України		<u>17</u>
	у т. ч.	очевидних умисних вбивств	<u>1 355</u>
Вбивство через необережність, ст. 119 КК України			<u>135</u>

Табл. 2. Кількість вбивств, скоєних в Україні за січень-грудень 2020 року [114].

Огляд трупа на місці події, виявлення та вилучення доказів зі слідами біологічного походження, знайдених на місці події, є обов'язковою та невідкладною слідчою дією, яка регламентується ст. ст. 84–86, 98, 100, 237–238 КПК України. Цим кодексом встановлено два види огляду трупа: огляд трупа і огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією [1].

Помилки, які виникають під час недбалого огляду чи некомпетентності, халатного ставлення судового медика чи слідчого можуть негативно вплинути

на подальше розслідування злочину. Неправильне оформлення протоколу огляду місця події становить одну з поширених недоліків.

Важливо враховувати різницю між місцем події та місцем вчинення злочину, оскільки ці терміни не завжди є взаємозамінними. Місце події, як правило, охоплює територію чи місцевість, на якій виявлені сліди, пов'язані із здійсненням злочином, і може не збігатися з фактичним місцем вчинення злочину. Сам злочин може бути вчинено не там, де виявлено труп або сліди злочину, а в іншому місці. Місце вчинення злочину, натомість, визначається як конкретне приміщення чи ділянка території, де відбулося безпосереднє вчинення злочину, хоча сліди цього злочину можуть бути виявлені і в інших місцях або на кількох ділянках території.

Таким чином, «під місцем події слід розуміти ділянку місцевості чи приміщення, де відбулася подія, що має ознаки злочину, або де виявлені її сліди, залишені в результаті дій злочинця або жертви к процесі вчинення злочину, готування до нього або приховання його наслідків» [115, с. 13].

Виїзд на місце події здійснюється негайно і вдень, і вночі, оскільки перші години для огляду трупа і виявлення речових доказів та розкриття злочину найефективніші. Це пов'язано з тим, що сліди злочину, як правило, найбільш чітко виражені в перші години після його вчинення.

Вважаємо доцільним виокремити також організаційні дії, які повинні передувати виїзду для огляду трупа на місці події..

1. Отримання повідомлення органами Національної поліції про факт виявлення трупа людини.

2. Виїзд на місце події бригади Патрульної поліції України.

Виїзд слідчого.

3. Виїзд спеціаліста з судової медицини.

Після повідомлення про подію слідчий повинен негайно дати розпорядження працівникам поліції про охорону місця події. У тактиці огляду необхідно дотримуватися таких положень:

1. До огляду трупа він залишається в недоторканому вигляді (як і предмети навколо нього), якщо нема сумнівів у тому, що людина померла і не

потребує негайної медичної допомоги. До трупа нікого не допускають, крім слідчого і судового медика. Це важливо для того, щоб не знищити або спотворити сліди злочину, які можуть бути виявлені на трупі або предметах навколо нього.

2. Вжити заходів щодо збереження трупа і слідів різного характеру. Це включає в себе такі заходи, як:

- захистити труп від впливу погодних умов (наприклад, за допомогою брезенту або іншого покривала).
- здійснити маркування слідів, які можуть бути виявлені на трупі або предметах навколо нього.
- здійснити попередню фото- і відеофіксацію трупа і прилеглої обстановки для можливості подальшого візуального сприйняття місця події.

3. Не можна змінювати позу трупа й розташування оточуючих предметів до опису в протоколі огляду. Якщо труп засипано ґрунтом, листям, гілками, відходами тощо, їх обережно прибирають, усуваючи перепони підходу до трупа і його детального огляду [115, с. 39].

Слідчий організовує та проводить огляд місця події і трупа на місці виявлення; всі учасники огляду діють відповідно до його вказівок та дозволу.

Слід погодитися з В. О. Яремчуком щодо визначення тактики залучення спеціаліста в залежності від його таких функцій: 1) пізнавальна при пошуку і збиранні доказів і слідів; 2) роз'яснювальна – консультації, пояснення; 3) попереджувальна (охоронна) – для недопущення знищення або пошкодження виявлених доказів, слідів; 4) ретроспективна – під час висунення версій; 5) організаційна – у випадках звернення до експерта для подальшого проведення експертизи; 6) методологічна – допомога у визначенні найбільш ефективних прийомів і методів збирання доказів; 7) координаційна – під час взаємодії зі слідчим та іншими учасниками огляду; 8) посвідчувальна – при наданні письмових пояснень спеціаліста, які є додатком до протоколу [116, с. 117–118].

Наведені функції властиві і судовому медику, хоча їх зміст набуває відповідних до медичних знань особливостей. На жаль, у деяких посібниках для

слідчих роль судового медика як специфічного спеціаліста при огляді місця події і трупа не виокремлюється і тому не зрозуміло, що саме належить виконувати судовому медику, що спеціалісту-криміналісту, що спеціалістам з інших галузей знань [117, с. 96].

Для того, щоб виділити завдання судового медика в огляді місця події, необхідно правильно уявляти весь обсяг завдань, які повинні вирішуватися слідчим в ході проведення огляду.

До таких завдань необхідно віднести: 1) встановлення особи потерпілого, його ознак зовнішності і прикмет; 2) з'ясування сутності події; 3) з'ясування причин смерті потерпілого; 4) встановлення питання: чи є місце виявлення трупа місцем спричинення тілесних ушкоджень і місцем настання смерті; 5) скільки часу пройшло з моменту настання смерті; 6) як злочинець і потерпілий опинились на місці події; 7) яким способом було вчинено вбивство і за допомогою яких знарядь; 8) скільки осіб перебувало на місці події; 9) які ознаки і дані характеризують злочинців; 10) які мотиви і цілі вбивства; 11) які дії, безпосередньо не пов'язані з вбивством, чинилися на місці події її учасниками; 12) які сліди з місця події могли залишитися на тілі і речах злочинця [118, с. 382]. Аналіз наведених завдань показує, що більшість з них можна вирішити лише за допомогою судового медика.

Вельми специфічними набувають завдання при виявленні частин трупа, а саме:

- яка давність настання смерті і розчленування тіла;
- яка імовірна причина смерті;
- чи є місце виявлення частин трупа місцем вчинення вбивства та розчленування трупа;
- які ушкодження є на частинах трупа та якими знаряддями вони спричинені;
- якими знаряддями здійснювалось розчленування трупа;
- чи є на частинах трупа або на пакувальному матеріалі сліди-нашарування [119, с. 409].

Таким чином, судовий медик допомагає слідчому здійснити огляд трупа і опис його ознак, а також огляд навколишньої обстановки з метою виявлення, фіксації і вилучення матеріальних доказів (сліди тілесних ушкоджень, самооборони, крові, волосся, відбитків рук, ніг і тощо) та різних предметів (знаряддя травми, одягу і взуття потерпілого тощо). Судовий медик здійснює порівняння виявлених слідів із змінами та ушкодженнями на трупі для повного встановлення обставин події.

Для ефективного проведення огляду трупа на місці події на сучасному рівні, судовий медик повинен мати необхідне обладнання, таке як різноманітні медичні прилади, реактиви та інші засоби. Розроблена спеціальна валіза для виїзду судово-медичного експерта на місце події, що включає всі необхідні інструменти, у тому числі оригінально сконструйовані прилади з блоком живлення (ЕРМ-1, ЕРМ-2), а також гідравлічний динамометр та інше.

Вважаємо необхідним виокремити завдання, які вирішує спеціаліст із судової медицини під час вищевказаної процесуальної дії:

- 1) встановлює факт смерті та виокремлює ознаки, які допомагають орієнтовно встановити час настання смерті;
- 2) допомагає слідчому провести повний та послідовний огляд і опис трупа в цілому та окремих частин тіла, анатомічних особливостей та прикмет;
- 3) допомагає слідчому при виявленні та вилученні слідів крові, сперми та інших виділень людини, волосся, а також різноманітних речовин, предметів, які знаходяться на трупі;
- 4) допомагає скласти опис у протоколі результатів огляду трупа на місці події та речовин біологічного походження;
- 5) висловлює попереднє судження щодо характеру, механізму та давності знайдених пошкоджень, знарядді травми і іншим травмам медичного характеру;
- 6) консультує слідчого при оформленні постанови про призначення судово-медичної експертизи та питання для її проведення СМЕ [120, с. 70].

Первинним завданням судового медика на місці огляду трупа є встановлення факту смерті потерпілого. Можна вважати, що смерть настає у

випадку припинення діяльності «вітального триніжника»: серця, легень, головного мозку [121, с. 261].

Ознаки смерті поділяють на орієнтовні (відносні) та абсолютні (достовірні). До орієнтовних ознак смерті належать:

1. Пасивне, нерухоме положення тіла.
2. Блідість шкіри.
3. Відсутність свідомості.
4. Зупинка дихання.

5. Відсутність пульсу та серцебиття спостерігають навіть при збереженні дихання, коли серце настільки слабшає, що пульсова хвиля не відчувається на периферійних артеріях. Однак, це не доводить факт настання смерті. Серце може ще працювати, але його робота не фіксується звичайними фізикальними методами дослідження (пальпацією, вислуховуванням).

6. Втрата чутливості до больових, термічних і нюхових подразників.

7. Відсутність рефлексів, у тому числі зіничного і рогівки. Це більш переконлива ознака смерті, проте інколи її виявляють у живих осіб при перерахованих вище станах, під час агонії.

8. Охолодження кінцівок.

До абсолютних ознак смерті належать: наявність несумісних з життям тілесних ушкоджень, трупні плями, трупне залякнення, пляма Ляріше, зниження температури тіла до $+20^{\circ}\text{C}$, ознака Белоглазова («феномен котячої зіниці»). Форма зіниці в людини визначається двома параметрами, а саме: тонусом м'язів, що звужують зіницю, і внутрішньоочним тиском [121, с. 261].

При наявності лише відносних ознак смерті та відсутності явно несумісних з життям травм судовий медик (лікар) проводить усі необхідні заходи для надання допомоги потерпілому. Лише після появи трупних плям – абсолютної ознаки смерті, реанімаційні заходи припиняються.

Аналіз архівних матеріалів Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи дозволяє зробити висновок, що кількість виїздів судово-медичного експерта при огляді трупа на місці події значно менше, ніж в інших областях України. У м. Одеса та Одеській області кількість виїздів не перевищує 1000 в

рік; у Дніпровському, Вінницькому бюро кількість виїздів досягає декількох тисяч при меншій кількості розтинів в обласних бюро судово-медичної експертизи.

Види огляду трупа можна поділити на первинний, повторний (вторинний) та додатковий. У порівняльній таблиці наведено особливості кожного з них.

Первинний	Повторний	Додатковий
безпосередньо на місці події	у випадку виникнення сумнівів щодо повноти чи достовірності(несприятливі погодні умови, низька кваліфікація або недостатня ретельність слідчого тощо). Особливістю такого огляду є дослідження всієї території місця події.	виникає необхідність оглянути певний об'єкт або ділянку місця події, які або взагалі не були оглянуті під час первинного огляду, або були оглянуті недостатньо старанно і поверхово. В таких випадках огляду підлягає не все місце події, а тільки окремі його об'єкти або ділянки.

Табл. 3. Порівняння видів огляду трупа.

Слід зауважити, що зовнішній огляд трупа на місці події та експертиза, що виконується при розтині трупа, не замінюють одне одного. Точні результати дослідження трупа досягаються тільки шляхом розтину трупа і його експертизи.

Незважаючи на те, що огляд місця події являє собою єдиний процес, виділяють кілька етапів його огляду: підготовчий, дослідницький та заключний. У літературі можна знайти рекомендації про такі методи огляду: *концентричний, ексцентричний і фронтальний, секторний і вузловий* [122, с. 280].

Концентричний (мал. 2) метод передбачає огляд по спіралі від периферії до центра місця події, ексцентричний (мал. 1) – по спіралі від центра місця події

до його периферії. *Фронтальний метод* (мал. 3) Лярше – це лінійний огляд площ від одного з кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого.

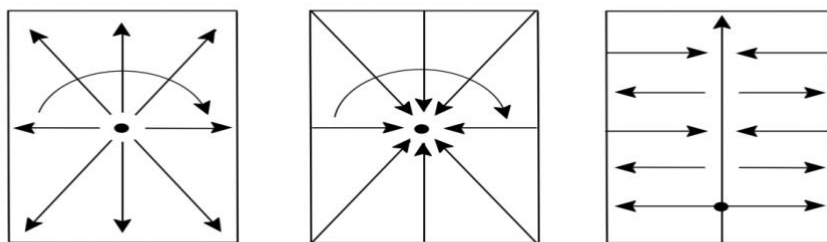

Рис. 2. Методи огляду

Постійного правила застосування того або іншого методу (способу) огляду не існує, і питання вирішується виходячи з конкретних обставин провадження. Так, огляд приміщення, в якому розкидані речі, у безладі спостерігаються предмети обстановки, ускладнено прохід до трупа, рекомендується проводити концентричним методом; огляд відкритої місцевості звичайно проводять від центра до периферії, тому що іноді важко на початку огляду визначити межі місця події, або методом фронтального огляду, коли територія велика і її можна розбити на смуги, сектори, квадрати, щоб забезпечити послідовність і повноту огляду.

При огляді місця події судовий медик разом зі слідчим може застосовувати такі способи огляду:

– *суцільний чи об'єктивний методи* дослідження використовуються для вивчення території місця події, його матеріальної обстановки, взаємного розташування предметів обстановки і трупа, але без акцентування уваги на окремих об'єктах;

– *вибірковий чи суб'єктивний методи* базуються на вивченні окремих об'єктів та ділянок у взаємозв'язку. Застосування цього методу багато в чому залежить від кваліфікації і досвіду слідчого і спеціаліста із судової медицини, оскільки огляд проводиться за їх суб'єктивними уявленнями та власними

міркуваннями щодо механізму злочину і значення певних об'єктів і ділянок місця огляду;

– *вузловий метод* застосовується для детального вивчення окремих об'єктів, а також слідів і предметів, які знаходяться на місці події, зокрема у безпосередній близькості до трупу. Наприклад, сейф, зброя, сліди ніг, плями крові тощо.

На даний час розроблено такі рекомендації зі змісту і послідовності огляду трупа на місці події:

1) з'ясування і опис місцезнаходження трупа на місці події з прив'язкою до статичних орієнтирів та об'єктів обстановки;

2) вказівка щодо пози трупа та її опис;

3) наявність і стан одягу на трупі;

4) опис тіла трупа: загальні ознаки - стать, зріст приблизний вік, статура, вродованість, колір шкіри, наявність або відсутність трупних змін; окремі ознаки – вигляд голови і обличчя, особливі прикмети, шрами, татуювання тощо;

5) труп по частинам тіла описується у такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги;

6) предмети і сліди, в точу числі тілесні ушкодження, на трупі та безпосередньо близько від нього;

7) вміст кишень одягу, мікрооб'єкти на тілі, одязі, на взутті;

8) опис поверхні, на якій знайдений труп, так зване ложе трупа, слідів і предметів, що там знаходяться [123, с. 50].

Під час проведення опису трупа потрібно вказати точну назву місця огляду та тієї його частини, де знаходиться труп. Місцезнаходження трупа визначається по відношенню до оточуючих предметів – стабільних орієнтирів у приміщенні. При фіксації положення трупа обов'язковими є заміри відстані від частин його тіла (від голови та кінцівок) до обраних орієнтирів. У випадках знаходження трупа на відкритій місцевості визначають і фіксують розташування тіла стосовно сторін світу.

Поза трупа – це взаємне розташування частин його тіла по відношенню одне до одного [124, с. 18]. Аналіз ознак пози тіла може дати уявлення про певні обставини спричинення і настання смерті потерпілої особи: в якому положенні знаходилась особа під час пострілу або інших способів нанесення тілесних ушкоджень – лежала, сиділа, стояла обличчям або спиною до нападника; чи відбувся напад зненацька; чи намагалась захищатися або втекти тощо.

При огляді трупа можуть виникати ситуації, які у подальшому впливатимуть на правильну оцінку обставин події. Вважаємо доцільним виокремити їх на види: об'єктивні, тобто такі, які залежать від зовнішніх обставин, та суб'єктивні, на які здійснює вплив безпосередньо людина.

До об'єктивних належать:

1. Природні умови, які ускладнюють огляд трупа. До них належить негода, неможливість своєчасно дістатися до місця події, щоб зробити огляд.

2. Знаходження трупа в певних середовищах (під час пожежі, вибуху, витоку побутового газу та інших отруйних речовин, у їдких речовинах тощо). Такі умови вимагають застосування при огляді засобів безпеки.

3. Знаходження на місці події сторонніх людей, які можуть зашкодити в огляді та порушити обстановку місця події.

До суб'єктивних належать:

1. Недостатня кваліфікація суб'єктів досудового розслідування, внаслідок чого порушується процесуальна і тактична складові огляду трупа.

2. Психологічний стан і неадекватні дії родичів загиблого до і під час огляду місця події і трупа.

Під час аналізу архівних документів Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи (далі – ООБСМЕ) виявлено кілька випадків неефективності діяльності органів досудового розслідування при огляді місця події з трупами. Наприклад, у Саратському районі Одеської області у листопаді-грудні 90-х років виявлено чотири трупи різних часів смерті у колодязі. Огляд місця події та трупів був проведений некваліфіковано: тіла загиблих оглянуті поверхово, виявлені сліди під час вилучення пошкоджені, а

одяг на трупах лише частково або взагалі не був оглянутий. Трупі були направлені в морг Саратського району ООБСМЕ.

У зв'язку зі значним резонансом справи начальником ООБСМЕ було організовано виїзд трьох судово-медичних експертів для участі в повторному огляді місця події та допомоги в експертному дослідженні трупів. Під час ретельного повторного огляду одягу трупів експертами ООБСМЕ виявлено документи, за якими вдалось ідентифікувати одну особу з числа потерпілих. Протягом 30 хвилин було встановлено особи усіх потерпілих, і через декілька днів органи досудового розслідування визначили причетність місцевої організованої злочинної групи до 78 вбивств [124, с. 204].

Кримінальний процесуальний кодекс України виокремлює два випадки огляду трупа: огляд трупа на місці події (ст. 238 КПК України) та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України) [1].

Ексгумація (exhumatio); ex – із, humus – земля) у буквальному значенні – вилучення трупа з місця поховання. Різняться погляди на підстави і цілі ексгумації. Так, визначається, що ексгумація проводиться для огляду трупа та його судово-медичної експертизи. Але найбільш точно її цілі визначають В. Ю. Шепітько і М. В. Шепітько: ексгумація здійснюється з метою огляду трупа, його судово-медичного дослідження і впізнання [125, с. 153–154]. Ю. П. Аленін вважає, що ст. 239 КПК України необхідно перейменувати на «Ексгумація», а її мету уточнити. Замість «огляду трупа» слід зазначити «проведення додаткової, повторної або комісійної експертизи, впізнання трупа». Таке перейменування та уточнення мети ексгумації, на думку вченого, є обґрунтованими, оскільки ексгумація є складною слідчою дією, яка має на меті не лише огляд трупа, а й його дослідження з метою встановлення причин смерті особи, особи трупа або обставин злочину [126, с. 530]. Висловлюється також думка, що ексгумація трупа – це слідча (розшукова) дія, яка включає в себе і виймання урни з попелом спаленого (кремованого) трупа з місця в колумбарії [127, с. 533]. Існує також думка, що ексгумація трупа не є слідчою дією, а являє собою лише засіб забезпечення наступного огляду трупа [128, с. 610].

На основі аналізу літератури можна підтримати думку В. І. Галагана і М. Й. Кулик про таке визначення ексгумації трупа у кримінальному провадженні: це процесуальна дія організаційно-технічного характеру, яка полягає у вийманні трупа людини з могили з метою створення належних умов для подальшого проведення огляду трупа, пред'явлення його для впізнання, експертного дослідження та/або інших процесуальних дій [128, с. 164].

У більш широкому розумінні виділяють офіційну, випадкову та злочинну ексгумацію [129, с. 105].

Кожному з видів ексгумації відповідають такі підвиди:

1. Офіційно дозволені (правомірні) ексгумації трупів:

1. Ексгумація трупа за постановою прокурора для встановлення чи перевірки обставин кримінального провадження.
2. Ексгумація трупа у зв'язку з перепохованням трупа
3. Ексгумація трупа з метою упізнання особи похованого (випадки, не пов'язані з оперативним та кримінально-процесуальним розшуком особи).
4. Ексгумація трупа у зв'язку з науково-історичними цілями.

2. Випадкові ексгумації трупів:

1. Випадкове виявлення похованого трупа при землерийних роботах, при розбиранні старих будівель та ін.

3. Злочинні ексгумації трупів:

1. Ексгумація трупа з метою мародерства.
2. Ексгумація трупа з метою вчинення статевого акту з ним (некрофілія).
3. Ексгумація з метою наруги над трупом.
4. Ексгумація трупа з метою приховування вбивства потерпілого.

У літературі вказується, що приводами для ексгумації трупа можуть бути:

- 1) поховання померлої особи без судово-медичного або патолого-анатомічного дослідження при виникненні версії про можливість насильницької смерті;
- 2) істотні дефекти первинного судово-медичного дослідження трупа;
- 3) нововиявлені обставини, які потребують з'ясування, уточнення, перевірки шляхом огляду трупа, пред'явлення його для впізнання або додаткової

експертизи; 4) виявлення трупа, таємно похованого злочинцем або виявлення «похованого» трупа під час виконання будівельно-земляних робіт [130, с. 216].

Таким чином, потреба у проведенні ексгумації трупа виникає у випадках, що пов'язані з такими обставинами:

1) необхідність отримання відповідей на питання, що виникли у слідчого у зв'язку з нововиявленими обставинами, які не можна встановити іншим шляхом;

2) неналежний попередній (до поховання потерпілого) огляд трупа;

3) відсутність первинного судово-медичного експертного дослідження трупа;

4) наявність недоліків і помилок у первинному судово-медичному експертному дослідженні трупа;

5) необхідність перевірки і уточнення окремих констатуючих положень акту розтину трупа (якщо судово-медична експертиза не проводилась) у зв'язку із наявністю принципових суперечностей з матеріалами розслідування і підозрою на насильницьку смерть;

6) необхідність пред'явлення ексгумованого трупа (його частин чи останків) для впізнання.

При вивченні ст. 239 КПК України можна виокремити основні процесуальні особливості проведення. Так, ексгумація здійснюється за постановою прокурора, а її виконання покладається на службових осіб місцевого самоврядування відповідно до порядку, передбаченому ст. КПК України. Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення слідчої (розшукової) дії [1].

КПК України передбачає перелік осіб, присутність яких є обов'язковою під час ексгумації. Відповідно до ст. 223 КПК України «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» та ст. 239 КПК України – це слідчий або прокурор, службові особи органів місцевого самоврядування, на яких покладається виконання постанови прокурора та два понятих. Понятими не можуть бути

потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. У зв'язку з психологічними складнощами проведення ексгумації як понятих можна запросити технічних працівників кладовища. Обов'язковою є також присутність судово-медичного експерта, який може вилучити зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень (ч. 3 ст. 239 КПК України). Якщо виникає необхідність дослідження трупа в цілому, його слід доставити до відповідного експертного закладу для проведення експертизи (ч. 4 ст. 239 КПК України).

У протоколі обов'язково зазначається:

- дата, місце, підстави проведення;
- відомості про учасників;
- причини ексгумації;
- опис місця захоронення;
- стан самої могили, могильного пагорбу і його особливості, стан могильної плити, поверхні ґрунту і рослинності на могили і навколо неї;
- глибина могили та наявність а ній труни та інших предметів;
- фотозйомка [1].

При ексгумації пропонується такий орієнтовний опис труни:

- матеріал, з якого виготовлена труна (якщо дерево, то яке; якщо метал, який; оббитий матерією, обклеєний шпалерами, пофарбований, вказати по можливості якою фарбою; прикраси, якщо металеві, то з якого метала);
- стан труни (без пошкоджень, є пошкодження, які є);
- як було закрито труну під час поховання (забивався цвяхами, загвинчувався гвинтами, за допомогою болтів і гайок, був запаяний);
- стан внутрішньої поверхні віка труни;
- ложе, на якому розташовується труп (подушка, простирадло, стружки) та його стан (колір, просочений продуктами розпаду трупа, покритий цвіллю тощо);
- стан днища труни [128, с. 152–153].

У випадку, якщо під час ексгумації було встановлено, що зберіглися лише окремі частини труни, вони оглядаються, робиться їх опис, про що вказується в протоколі.

Окремо слід зазначити, що вилучення судово-медичним експертом частин тіла, одягу чи інших предметів залежить від того, що саме потрібно встановити. Наприклад:

- шматочки внутрішніх органів та тканин для гістологічного (гістохімічного) дослідження – у всіх випадках з'ясування причин смерті;

- мазки-відбитки з дихальних шляхів (гортані, трахеї, бронхів), легких головного мозку для бактеріологічного та вірусологічного досліджень – у всіх випадках раптової (ненасильницької) смерті дітей та відповідних випадках раптової смерті дорослих;

- кров, частини внутрішніх органів, мазки-відбитки органів для мікробіологічного та вірусологічного дослідження – при підозрі на смерть від інфекційних захворювань чи бактеріальних харчових отруєнь;

- рідина з пазухи основної кістки, невикрита нирка або кістковий мозковий стегновий або плечовий кістки для дослідження на діатомовий планктон при утопленні;

- шматочки матки, труб, яєчників та судин навколоматкової клітковини для гістологічного дослідження; вміст порожнини та частина стінки матки для судово-хімічного дослідження; тампони та мазки виділень із піхви та молочних залоз для цитологічного дослідження – при підозрі на смерть внаслідок позалікарняного аборту; при аборті, ускладненому сепсисом, беруть додатково матеріал для бактеріологічного дослідження;

- кров та сеча для визначення наявності та кількісного вмісту етанолу – при насильницькій смерті та підозрі на неї, за винятком випадків смерті дорослих осіб, які тривало (більше 36 годин) перебували у стаціонарі, та малолітніх дітей;

- органи та тканини трупа для визначення наявності та кількісного вмісту отруйних речовин – при підозрі на отруєння хімічними та лікарськими

речовинами, грибами, отруйними рослинами та при харчових отруєннях [131, с. 97].

Окремо слід зазначити, що існує також Тимчасовий порядок здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання, затверджений Наказом міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 09.06.2006 р. № 193. Порядок дає визначення терміну «ексгумація останків полеглих осіб» – комплексний технологічних заходів, який використовується для вилучення останків померлого з незареєстрованих поховань для ідентифікації та наступного перепоховання. При цьому обов’язковою підставою є Акт про встановлення місця поховання та письмове клопотання до Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам’яті жертв війни та політичних репресій при Кабінеті Міністрів України, а також інформація щодо відомостей про джерела фінансування ексгумації та перепоховання останків померлих. Ексгумація такого типу виконується у холодну пору року. Під час проведення процедури особою, уповноваженою підприємством, що є виконавцем перепоховання згідно з вимогами цього Порядку, за участю осіб, уповноважених відповідним органом виконавчої влади або за згодою органу місцевого самоврядування, складається протокол. Протокол перепоховання останків полеглих осіб підписується особою, відповідальною за здійснення перепоховання, уповноваженим представником органу виконавчої влади або за згодою органу місцевого самоврядування та затверджується відповідальним секретарем Державної комісії [132].

Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан.

При проведенні аналізу архівних матеріалів Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи було знайдено декілька прикладів необхідності проведення ексгумації через відсутність належного огляду або розтину трупа. Так, дотепер у віддалених селах Одеської області відбувається випадки поховання на сільських кладовищах осіб з ознаками насильницької смерті без

судово-медичного дослідження, лише за дозволом місцевої адміністрації, що є губим порушенням наказу МОЗ України від 12.05.1992 р. № 81. Одним з прикладів можна назвати ексгумацію чоловіка, який займався підприємницькою діяльністю, а потім помер за нез'ясованими обставинами. Звернення його родичів з заявою про можливе вбивство потерпілого призвело до початку кримінального провадження і до проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією через 6 місяців після поховання, в ході якого були виявлені ознаки насильницької смерті [124, с. 200].

Слід мати на увазі, що зустрічаються випадки, коли зацікавлені особи, пов'язані з оформленням нерухомості, намагалися найшвидше оформити свідоцтво про смерть без розтину і піддати тіло кремації. У такому випадку ексгумація неможлива. Одним з таких випадків стала смерть відносно здорового літнього чоловіка у місті Одеса, син якого мешкав закордоном. Співмешканка потерпілого піддала тіло небіжчика кремації і поховала, не повідомивши про його смерть родичів загиблого та слідчі органи з метою привласнення його житла. У ході розслідування з'ясувалося, що хазяїн квартири був напоєний горілкою, а потім задушений його співмешканкою [124, с. 200]. Поспішне поховання і кремація тіла померлого без дозволу органів досудового розслідування є підозрілою і потребує розслідування. Це може бути ознакою того, що родичі або близькі людини, яка померла, мають на меті незаконно заволодіти майном померлого, або приховати обставини, що можуть мати значення для розслідування. Так, вони можуть намагатися приховати причину смерті, щоб уникнути кримінального переслідування.

Отже, порівняння завдань огляду трупа на місці події і огляду, пов'язаного з ексгумацією трупа, можна показати у такій таблиці:

Завдання	Огляд трупа на місці події	Ексгумація
Визначення стану трупа	Проводиться негайно після виявлення трупа на місці події	Проводиться після поховання трупа

Завдання	Огляд трупа на місці події	Ексгумація
Фіксація	Здійснюється фото- та відеозйомка та складання протоколу з описом виявлених ознак та ушкоджень	Здійснюється детальна фото- та відеозйомка, а також ведеться письмова фіксація всіх ознак та результатів
Збирання доказів	Збирання фізичних доказів, таких як відбитки пальців, зразки ДНК тощо	Збирання фізичних доказів, таких як зразки ДНК, тканин, органів трупа
Виконання аналізів	Можливість проведення простих лабораторних аналізів на місці події	Можливість проведення більш складних лабораторних аналізів після ексгумації в спеціалізованій лабораторії
Визначення причин смерті	Первинна оцінка можливих причин смерті на основі зовнішніх ознак та ушкоджень трупа	Детальне вивчення тіла для виявлення причини смерті, включаючи трупохімічний, гістологічний та інші види аналізів

Табл. 4. Порівняння завдань огляду трупа на місці події і огляду, пов'язаного з ексгумацією трупа.

Необхідно звернути увагу на тактику проведення огляду одягу трупа на місці його виявлення за участю судового медика, що може дати цінні дані для з'ясування обставин події. У той же час недоліки при огляді одягу нерідко надалі виявляються непоправними і можуть зробити значно важчою і навіть унеможливити відповідь на низку питань, що цікавлять органи слідства. Це пояснюється зокрема тим, що при подальшому дослідженні одягу в морзі та лабораторії експерту нерідко представляється вже змінена в порівнянні з первісною картина наявних на ній ушкоджень. Умови, за яких відбувається огляд трупа та його одягу на місці події, як правило, не дозволяють виявляти всі

деталі ушкоджень. Завданням судового медика є отримання загальної картини щодо розташування та характеру пошкоджень одягу, його вилучення і подальшого спрямування його на детальне лабораторне дослідження.

Перш ніж знімати предмети одягу з трупа, необхідно встановити відповідність пошкоджень одягу пошкодженням на напрямок волокон у краях пошкоджень на одязі. Огляд предметів одягу проводиться в тому порядку, в якому вона надіта на трупі. При цьому вживаються заходи до того, щоб не втратити цінні речові докази: стріляні кулі та їх уламки, дробини, кісткові уламки, уламки скла та ін. У першу чергу це має значення при вогнепальних ушкодженнях, де дані предмети можуть бути виявлені як в колі вхідних, так і вихідних отворів, причому найчастіше предметах одягу. Одяг до моменту його дослідження в лабораторії піддається механічним впливам, особливо якщо він не знятий з трупа. Це буває при огляді трупа на місці події, перенесенні трупа з місця події у транспортний засіб, механічною взаємодією з матеріалом, в який загорнуто труп, при перенесенні трупа в морг і роздяганні його перед судово-медичним дослідженням. Різні сліди – відбитки, які мають велику цінність при експертизах ушкоджень тупими знаряддями, і навіть при транспортних травмах, у результаті забруднень можуть втратити своє значення, повністю чи частково змащуючись. При огляді вогнепальних пошкоджень особливу увагу слід приділяти відкладенням порохових зерен та їх частинок, оскільки тільки на місці події судовий медик бачить повну картину розташування частинок пороху та інших мікрочастинок навколо вхідного отвору. Більша їх частина утримується на одязі неміцно і легко надалі втрачається, що призводить до зміни виду області вхідного вогнепального отвору. Зважаючи на відсутність надійних методів запобігання обсіпання порохових зерен та їх частинок з поверхні одягу при огляді її на місці події необхідно ретельно дослідити коло вхідних отворів і у разі виявлення порохових відкладень виміряти діаметр таких відкладень та сфотографувати загальний вигляд кола вхідного отвору. Доцільно вилучити, помістивши в пробірку, кілька зерен пороху, але тільки в тому випадку, якщо вони тримаються неміцно на поверхні одягу. Таке вилучення залишків пороху відповідно відображається слідчим у протоколі

огляду місця події, а самі вилучені збіжжя порошу направляються на лабораторне дослідження разом з предметами одягу. Відкладення кіптяви пострілу міцніше утримуються на одязі, ніж залишки порохових зерен. Часткову зміну, змашування може піддаватися зазвичай тільки кіптяву димного порошу, яка має вигляд шару пухких накладень. У протоколі огляду вказують діаметр відкладень кіптяви, її колір.

Опис на місці події характеру пошкоджень одягу: їх форми, розмірів, характеру країв тощо. Неправильне складання одягу, що направляється на судово-медичну експертизу, полягає в тому, що лінія складання проходить через пошкодження або ж волі його через зону, що містить сліди діючого зброї або пострілу. Складка одягу, що утворюється при цьому, значно ускладнює в подальшому дослідження і фотографування пошкоджень. У процесі експертизи позбавитися складки, що заважає дослідженню, більш-менш просто вдається тільки на предметах одягу, виготовленого з тонкого матеріалу. З цією метою ділянку одягу зі складкою зволожують за допомогою, наприклад, пульверизатора, потім натягують так, щоб розправилася складка і залишають до висихання. Для цієї мети зручно застосовувати звичайні п'яльці відповідних невеликих розмірів. Відомо, що застосовувати пропрасування одягу праскою для видалення складок є неприпустимим, оскільки на одязі та, особливо на краях ушкоджень, можуть бути виявлені сліди.

Вологий одяг, особливо просочений кров'ю, є чутливим до псування. У теплу пору року він швидко покривається пліснявою, а в деяких випадках навіть загниває. Це може призвести до повної втрати одягу як речового доказу або ускладнити його дослідження. У результаті експерт у поси́лці замість речового доказу виявляє смердючі, що розповзаються при розгортанні, уривки клаптів одягу. Упаковка в холодну пору року вологого одягу, що промерзла, нерідко веде до утворення на ній розривів по лінії складання. Неправильне просушування вологим, наприклад просоченим кров'ю, одягу полягає в тому, що його виробляють при високій температурі, поблизу вогню, біля багаття, жарко нагрітої печі тощо. У результаті впливу високої температури білки крові згортаються і потім їх вже не вдається видалити з матеріалу одягу без

механічних і хімічних впливів, тобто тривалого прання із застосуванням, наприклад, каустичної соди для бавовняних тканин або оцтової кислоти для вовняних тканин. Така процедура зазвичай веде до псування одягу як речового доказу. Деякі матеріали одягу і самі дуже чутливі до високої температури. Так, якщо бавовняні тканини допустимо просувати при температурі до 100°, то вовняні, напіввовняні та хутряні матеріали одягу – лише за температури не вище 60°. Найбільш чутливі до високої температури шкіряні предмети одягу. Предмети одягу з дубленої шкіри повинні просуватися при температурі не понад 40°, так як висока температура призводить до жолоблення їх і безповоротного псування.

Хоча при пересиланні одягу на експертизу і допустима м'яка упаковка, остання досягає своєї мети, якщо вона досить щільна. Використання для пакування старої та недостатньо щільної тканини призводить до забруднення одягу під час пересилання і тим самим нерідко до її псування як речового доказу. Пересилання одягу на експертизу на великі відстані найдоцільніше проводити в жорсткій упаковці, яка дозволяє пересилати предмети одягу їх стиснення. У процесі упаковки та пересилання область пошкоджень та слідів на одязі стикається з іншими, часто забрудненими ділянками одягу. Тертя ділянок одягу між собою змінюються. Змінюється також напрямок крайових волокон у вхідних отворах. Нерідко при цьому область пошкодження виявляється забрудненою випадковими забрудненнями, що переходять із сусідніх ділянок одягу в процесі її складання для пересилання. Все це змушує вживати спеціальних заходів для захисту області пошкоджень, особливо вогнепальних отворів, і різних слідів накладень на одязі. Для цієї мети доцільно прикривати їх досить щільною білою чистою тканиною, наприклад бязі (цілком непридатною для цього є марля). Шматки потім досить міцно пришиваються по краях до матеріалу одягу. Розміри клаптів повинні бути такими, щоб повністю перешкодити контакту вхідного отвору з іншими ділянками одягу чи упаковки. Не можна використовувати замість тканини папір, оскільки він вбирає мастило, яке може знаходитися на поверхні одягу при транспортних травмах і в області вогнепального вхідного отвору і, тим самим, ускладнити або спотворити

результати подальшої експертизи. Вилучення та направлення на експертизу одягу живих осіб мають свої особливості. У більшості випадків постраждалі негайно направляються до лікувального закладу для надання їм медичної допомоги. При цьому вони зазвичай прямують разом з тим одягом, який був на них у момент події. У таких випадках є реальна можливість, коли це не суперечить медичним показанням (останнє може бути встановлено лікарем, який надає постраждалому першу допомогу), вилучати хоча б предмети верхнього одягу, які, зазвичай, мають найбільшу цінність для вирішення питань, що можуть бути поставлені перед судово-медичною експертизою. Тим часом практика показує, що далеко не завжди у таких випадках вживаються заходи щодо негайного вилучення одягу, що призводить до небажаних наслідків. Одяг постраждалого, що поступив до лікувального закладу, зазвичай направляється на дезінфекційну обробку. З погляду інтересів судово-медичної експертизи, небажаними є практично всі види дезінфекційної обробки такого одягу, оскільки вони тою чи іншою мірою ускладнюють дослідження пошкоджень одягу. Будь-які маніпуляції з одягом, у тому числі і при проведенні дезінфекції, ведуть до псування слідів-накладень, до осипання залишків порохових зерен [128, с. 24–29].

Слід звернути увагу на те, що огляд трупа, особливо розчленованого, такого, що перебуває в стані гнилісного розкладання та інших умовах його перебування, а також під час ексгумації, нерідко викликає стресову реакцію з боку понятих, родичів та інших учасників, що потребує надання психологічної допомоги з боку досвідченого спеціаліста – психолога [119, с. 358–359; 204, с. 17–23], а з боку слідчого – стійкості до стресових станів, витримки, самовладання, готовності чітко діяти у стресових ситуаціях [205, с. 81, 99].

У розслідуванні насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів суттєвого значення набуває вміння виявляти, фіксувати, вилучати та досліджувати так звані субстанціональні сліди, які не мають сталої форми й ідентифікаційними ознаками яких є властивості їх складу, та являють собою залишкові явища і утворюються речовинами, що відокремлюються від певної маси або виділяються з якого-небудь джерела [69, с. 310]. Це можуть бути

1) сліди у вигляді виділень і відокремлень живих істот, зазвичай людини, і
2) сліди у вигляді речовин органічного або неорганічного походження, так звані мікрооб'єкти (частини волокон одягу, лакофарбових матеріалів тощо) [133, с. 6–8]. Сліди першої групи – це сліди біологічного походження, одним із джерел яких є людина. Вони утворюються в результаті автономної фізіологічної діяльності людського організму, а також в результаті взаємодії осіб, що взаємодіють в ході події між собою або з предметами матеріальної обстановки. Тож такі сліди залишаються на предметах обстановки місця події і трупі, на знаряддях злочину, на одязі, взутті та тілі потерпілого і злочинця. Використання судово-медичних знань у зборі біологічних слідів є важливим засобом у розслідуванні злочинів, оскільки воно допомагає ідентифікувати особу, з'ясувати обставини злочину та надати об'єктивну доказову інформацію у кримінальному провадженні. Отже, виявлення та дослідження слідів біологічного походження сприяє з'ясуванню важливих обставин злочинної події. До таких слідів відносяться:

Кров: це рідина, що циркулює в організмі людини і тварин. Вона має важливе значення для життя організму, оскільки забезпечує транспортування кисню, поживних речовин і продуктів обміну речовин.

Слина: це прозора рідина, що виробляється слинними залозами. Вона містить ферменти, які допомагають перетравлювати їжу, а також антимікробні речовини, які захищають організм від інфекцій.

Сперма: це рідина, що виробляється сім'яниками чоловіка. Вона містить сперматозоїди, які необхідні для запліднення яйцеклітини.

Волосся: це волокна, що утворюються на шкірі голови, тіла, обличчя та інших ділянках тіла.

Нігті: це пластини, що утворюються на кінчиках пальців рук і ніг. Нігті складаються з білка кератину і мають важливе значення для судово-медичної експертизи, оскільки вони містять інформацію про особу, від якої вони походять.

Епітеліальні клітини: це клітини, що вистилають поверхню шкіри, слизових оболонок і інших органів.

Кістки – цілі та їх частини в різному стані: подрібнені, опалені тощо.

Потожирові речовини, виділені з потожирових залоз особи.

Сеча і кал – рештки перетравленої їжі і напоїв, що споживає особа.

Блювотні маси, виділення з носової порожнини, виділення під час менструації тощо.

Сліди біологічного походження можуть бути виявлені візуально, в косопадаючому світлі, з використанням спеціальних техніко-криміналістичних і судово-медичних засобів та реактивів. У літературі іноді рекомендують слідчому для виявлення слідів крові застосовувати діагностичні способи визначення крові із застосуванням гідропериту, реактиву Воскобойникова і люмінолу [134, с. 33–34]. Проте застосування таких методів визначення крові досить складне, може призвести до знищення або змін таких слідів, а тому з урахуванням всіх можливих наслідків може доручатися лише судовому медику.

Фіксувати сліди біологічного походження рекомендується за допомогою фотозйомки і опису в протоколі з урахуванням таких ознак:

Колір: сліди крові, як правило, мають червоний або рожевий колір, але можуть бути і темнішими, чорними, зеленуватими, сірими якщо вони засохли або окислилися, тобто колір крові змінюється під впливом інших речовин, зовнішніх умов і часу. Сліди слини, як правило, мають прозорий або білястий колір. Сліди сперми, як правило, мають білий або жовтуватий колір. Волосся може мати будь-який колір, який властивий волоссю людини або тварини. Нігті, як правило, мають білий колір. Епітеліальні клітини можуть бути будь-якого кольору, який властивий шкірі людини або тварини.

Форма: сліди крові, як правило, мають округлу або краплинну форму, але вона може змінюватися в залежності від сили удару і кута падіння, рухів і способу пересування потерпілого, утворюючи бризки, потьоки або калюжі крові [135, с. 365–366]. Судовий медик по слідам крові може змодельовати механізм події, місце і час нанесення тілесних ушкоджень, дії і положення злочинця і потерпілого тощо.

Сліди слини і сперми на тілі, одязі та предметах, як правило, мають лінійну або краплину форму. Волосся може мати будь-яку форму, яка властива

волосся людини або тварини. Нігті, як правило, мають плоску форму. Епітеліальні клітини можуть мати будь-яку форму, яка властива шкірі людини або тварини.

Розмір: сліди крові, як правило, мають розмір від кількох міліметрів до декількох сантиметрів, але в залежності від пози трупа, його волочіння, способу спричинення тілесних ушкоджень вони можуть мати значні розміри. Сліди слини і сперми, як правило, мають розмір від кількох міліметрів до декількох сантиметрів. Волосся може мати будь-який розмір, який властивий волосся людини або тварини. Нігті мають розмір від декількох міліметрів до декількох сантиметрів. Епітеліальні клітини, мають розмір від декількох мікрометрів до декількох сотень мікрометрів.

Консистенція: сліди крові, як правило, мають рідку або желеподібну консистенцію, але під впливом зовнішніх умов і часу можуть утворювати напівтверду корочку. Сліди слини і сперми мають рідку або в'язку консистенцію. Волосся може мати будь-яку ступінь щільності, яка властива волосся людини або тварини. Нігті та епітеліальні клітини, як правило, мають тверду консистенцію.

Вилучення слідів біологічного походження здійснюється на місці події відповідно до Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду [136]. Огляд трупа на місці події завжди сполучається з виявленням та вилученням речових доказів зі слідами біологічного походження, виявлених на місці події кримінального правопорушення (ст. 98 КПК України) [1]. Вилучати сліди біологічного походження рекомендується разом з предметом, на якому вони були виявлені, а якщо це неможливо, судовий медик може запропонувати і здійснити таким способом, щоб не знищити або пошкодити їх, залишити придатними для подальших експертних досліджень. Вилучення і зберігання речових доказів здійснюється у відповідності до ст. 100 КПК України [1].

Судово-медичні знання використовуються для виявлення, фіксації, вилучення і попереднього дослідження слідів біологічного походження, для

отримання зразків речовин біологічного характеру для подальшого їх експертного дослідження Основні аспекти використання судово-медичних знань при цьому включають:

Збір біологічних проб: судові медики можуть брати зразки крові, слини, сім'ї, волосся, шкіри і інших біологічних матеріалів на місці події або під час обстеження потерпілих. Ці проби можуть бути використані для подальших досліджень.

Проведення досліджень ДНК: судово-медичні експерти проводять аналіз ДНК, щоб визначити генетичний профіль ідентифікованих біологічних матеріалів. Порівняння ДНК-профілів може встановити спільне походження матеріалів і підозрюваних осіб.

Експертиза крові та інших рідин: Судово-медичні експерти можуть проводити аналіз крові та інших рідин для визначення наявності специфічних речовин, таких як наркотики або алкоголь, які можуть бути важливими для розслідування злочину.

Визначення часу і місця події: судово-медичні експерти можуть використовувати знання про розклад біологічних матеріалів, щоб визначити час і місце події, а також можливу послідовність подій.

Оцінка тілесних ушкоджень: якщо на біологічних матеріалах виявлені тілесні ушкодження, судово-медичні експерти можуть визначити їхню природу і можливий механізм завдання.

При вилученні слідів біологічного походження (далі – СПБ) на місці події є перелік необхідних вимог:

До вилучення необхідно приступати в мінімально короткі строки з моменту утворення СБП.

Вилучення СБП та об'єктів-носіїв проводити тільки після їх фотофіксації та опису в протоколі огляду місця події.

Невеликі об'єкти-носії – вилучати СБП разом із предметом. Великогабаритні об'єкти-носії – робити змиви, зішкряби СБП.

Усі процедури по вилученню СБП проводяться експертом-спеціалістом, який обов'язково застосовує засоби індивідуального захисту (ЗІЗ) – одноразові

гумові рукавички, маску, бахіли, лабораторні окуляри, захисний комбінезон, які потрібно змінювати після вилучення кожного СБП або об'єкта-носія, безпосередньо вилучення СБП проводиться за допомогою стерильного лабораторного устаткування – одноразові скальпелі, ножиці, пінцети, спеціальні комерційні криміналістичні набори для вилучення СБП.

При вилученні СБП завжди необхідно мати контроль предмета-носія (його частину без СБП: зіскоб або змив), необхідний для проведення лабораторного дослідження.

Усі СБП (або об'єкти-носії) повинні бути упаковані таким чином, щоб їх не можна було вилучити без порушення упаковки.

Вилучення СБП проводять на завершальній стадії ОМП, що дозволяє, виходячи із загальної картини місця злочину, правильно оцінити механізм утворення слідів – та обґрунтувати слідчу версію, для подальшого призначення судово-медичних експертиз.

Однією із особливостей вилучення слідів зі слідами біологічного походження є також вимоги їх пакування для збереження речового доказу.

Перед пакуванням	Вимоги до упаковки	Пакувальні матеріали	Інформація, яка зазначається на упаковках (бирках)
Вогкі предмети необхідно висушити в умовах кімнатної температури без впливу нагрівальних пристроїв, сонячних променів і лише після цього	На упаковці не повинно бути отворів, конверти повинні бути заклеєні (для недопущення контамінації та вільного доступу до об'єкта). Упаковка повинна забезпечувати	Паперові конверти, пакети та коробки повинні бути новими, які не були у використанні. Предмети та знаряддя, якими були заподіяна травма зі СБП,	1) вміст (перелік наданих предметів); 2) номер кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 3) де, коли, при

опечатувати упаковку.	цілісність, зберігання та аутентичність речового доказу та об'єкта.	повинні бути щільно зафіксовані на одній з поверхонь коробки, найкраще на дні коробці, за допомогою нових пластикових хомутів, для запобігання струшування біологічного матеріалу (слідів крові) в місця можливого контакту з шкірою підозрюваного	яких обставинах проводилось вилучення; 4) прізвища та підписи понятих; 5) прізвище та підпис особи, у якої здійснено вилучення (в разі відмови це має бути документально зафіксовано); 6) прізвище та підпис особи, яка вилучала об'єкт.
--------------------------	---	---	---

Таб. 5. Вилучення слідів зі слідами біологічного походження та вимоги їх пакування.

Висловлені рекомендації з виявлення, фіксації, вилучення і зберігання слідів біологічного походження сприятимуть їх використанню як джерел доказової інформації щодо ідентифікаційних та діагностичних ознак підозрюваних і потерпілих, їхньої взаємодії і механізму події, що розслідується, в цілому.

2.2. Судово-медична експертиза трупа і слідів (речовин) біологічного походження: особливості проведення та функціональне призначення

Важливою особливістю, яка виникає після огляду трупа є доставка трупа з місця його виявлення до моргу. У статті 238 КПК України регламентовано, що після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. Проте зі змісту статті не зрозуміло, який суб'єкт є відповідальним за збереження трупу та одягу, предметів тощо. З цього приводу слід звернутися до Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи № 6 від 17.01.1995 р., які конкретизують положення ст. 238 КПК України. Так, особа, яка призначила експертизу, несе відповідальність за доставку трупа, його одягу та інших предметів, пов'язаних з трупом, до моргу. Для цього формуються бригади, які складаються з працівників органів Міністерства внутрішніх справ або інших служб, що спеціалізуються на цьому, враховуючи місцеві умови.

У випадках смерті в лікувально-профілактичних установах керівник даної установи несе відповідальність за організацію доставки трупа до моргу.

Якщо бригада швидкої медичної допомоги встановила смерть особи на вулиці або в іншому громадському місці, то саме ця бригада здійснює доставку трупа до моргу. Лікар або фельдшер бригади повинен передати заповнений відривний талон до «Супровідного листа» черговому санітару моргу. Випадки смерті у лікувально-профілактичних установах осіб, які померли внаслідок насильства або при підозрі на нього, вимагають від керівника даної установи надіслати разом з трупом до моргу оригінал історії хвороби та одяг померлого, якщо органи дізнання не вилучили їх або не видали родичам померлого. Відповідальність за своєчасне надання історії хвороби до моргу покладається на особу, яка призначила експертизу [137].

Таким чином, суб'єктом відповідальності згідно з цим документом та Порядком взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при

встановленні факту смерті людини від 24 жовтня 2017 р. за № 1299/31167 після огляду трупа стає слідчий і доставка трупа на експертизу здійснюється місцевими органами Міністерства внутрішніх справ [138].

На практиці транспортування трупу до моргу для проведення судово-медичної експертизи, як правило, здійснюється спецтранспортом ритуальних служб на місцях. Так, рішенням виконавчого комітету міської ради міста Кропивницького було затверджено «Порядок транспортування та доставки померлих у морги лікарень, а також трупів з місць пригод та одиноких громадян у морг комунального закладу «Кіровоградське обласне бюро судово-медичної експертизи» у місті Кропивницькому». Документ, як зазначається, спрямований на «врегулювання та упорядкування відносин між органами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я, бюро судово-медичної експертизи та виконавцем послуг з транспортування трупів громадян до експертних установ міста Кропивницького. Суб'єктом транспортування померлих в морги лікарень, а також трупів з місць пригод та одиноких громадян у морг комунального закладу «Кіровоградське обласне бюро судово-медичної експертизи» у місті Кропивницькому забезпечується цілодобово (включаючи вихідні та святкові дні) власним спецтранспортом комунального підприємства «Ритуальна служба – спеціалізований комбінат комунально-побутового обслуговування» (далі – Підприємство) відповідно до цього Порядку, а у разі відсутності такої можливості у Підприємства – іншим, передбаченим чинним законодавством способом» [139]. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертиз № 6 від 17.01.1995 р. (далі – Правила) встановлюють суб'єктів, об'єкти, порядок проведення, та вилучення і надсилання об'єктів на лабораторні дослідження. Тривалість експертного дослідження не повинна перевищувати одного місяця. Відповідно до Правил суб'єктами проведення експертного дослідження можуть бути: працівники бюро, які мають вищу медичну освіту, пройшли підготовку з судово-медичної експертизи та професорсько-викладацький склад кафедр (курсів) судової медицини інститутів удосконалення лікарів, медичних інститутів та університетів. Об'єкти – трупи,

частини трупа осіб, що вмерли насильницькою смертю, раптово або при нез'ясованих обставинах, а також кістні останки і цілі трупи невстановлених осіб. Місцем проведення експертного дослідження може бути морг бюро судово-медичної експертизи або морг лікувально-профілактичних установ. Правила передбачають проведення експертного дослідження у пристосованих під морг приміщеннях лікувально-профілактичної установи (при наявності в них необхідних умов) і на відкритому повітрі (ексгумація трупа). У випадку, коли під час проведення патологоанатомічного дослідження, помічаються ознаки насильницької смерті, розтин припиняється та головний лікар повідомляє органи дізнання про них. Органи дізнання забезпечують призначення експертизи, доставку трупа і всіх необхідних медичних документів (історію хвороби, протокол розтину тощо) до моргу [137].

Експертне дослідження трупа проводиться у приміщенні моргу (фр. morgue) – спеціальному приміщенні при лікарнях, установах судово-медичної експертизи для упізнання, розтину, дослідження, зберігання, та подальшої видачі трупів для поховання.

Порядком Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я та Генеральної прокуратури України від 28.11.2012 р. № 1095/955/119 було визначено випадки, коли не направляються для проведення судово-медичної експертизи трупи людей:

1) які померли за місцем їх проживання, за наявності диспансерного спостереження за хворим, при відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку;

2) виявлення трупів людей віком понад 60 років, які померли за місцем їх проживання, за відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку [140].

До насильницької смерті належить смерть від механічних ушкоджень (дія тупих предметів, у тому числі транспортна травма, падіння з висоти, дія гострих предметів, вогнепальної зброї), асфіксії, дії крайніх температур, електричного струму, променевої енергії, низького та високого атмосферного тиску, отруєнь тощо. Місцем проживання визначено приміщення, яке

знаходиться у власності або користуванні особи (за винятком санаторно-курортних закладів та готелів), та пристосованому для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, усіх складових частинах такого приміщення, а також на присадибній земельній ділянці, прилеглій до приватного будинку.

Відповідно до Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини від 29.09.2017 р., до бюро судово-медичної експертизи направляються для проведення судово-медичної експертизи трупи (частини трупів) людей:

- 1) з ознаками насильницької смерті або підозри на таку смерть;
- 2) смерть яких настала раптово або при нез'ясованих обставинах;
- 3) смерть яких настала поза місцем їхнього проживання;
- 4) особу яких не встановлено [138].

У зв'язку з воєнними діями на території України дію вищезазначеного Порядку було призупинено до завершення воєнного стану в Україні і прийнято Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України від 09.03.2022 р. У ньому, зокрема, зазначається, що труп не направляється на судово-медичну експертизу за умови огляду трупа працівником закладу охорони здоров'я на місці перебування трупа зі встановленням факту відсутності ознак насильницької смерті або на підставі наявної медичної документації із закладів охорони здоров'я. Трупи або частини трупів підлягають обов'язковому направленню на судово-медичну експертизу (розтин) у випадках ознак насильницької смерті або достатньо обґрунтованої підозри на таку смерть та якщо особу яких не встановлено. Якщо особу потерпілого не встановлено, необхідно провести дактилоскопіювання [141]. Вважаємо, що у таких випадках доцільно відібрати зразки крові або інші об'єкти біологічного походження для їх зберігання і подальшого використання для проведення

молекулярно-генетичної експертизи з метою ідентифікації невідомої потерпілої особи.

У відповідності до п. 1.2 Правил проведення судово-медичної експертизи трупів у бюро судово-медичної експертизи така експертиза проводиться для визначення причини смерті, наявності, характеру і механізму виникнення тілесних ушкоджень, часу настання смерті. Окрім того, вона вирішує й інші питання, які були поставлені органами дізнання, слідчим, прокурором та судом, які належать до компетенції даного виду судово-медичної експертизи. Юридичною підставою проведення експертного дослідження є постанова або письмове відношення особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, а також за ухвалою суду [137].

Як показало вивчення слідчої і судової практики, найбільш частими є такі питання, що ставляться перед судово-медичною експертизою (дослідженням) трупа:

- 1) коли й від чого настала смерть;
- 2) чи наявна насильницька смерть;
- 3) який механізм спричинення ушкоджень;
- 4) чи є ознаки, за допомогою яких можна встановити характер та особливості зброї або інших знарядь травми;
- 5) чи дає змогу характер травм мотивовано стверджувати про наявність дії певних (фізичних, хімічних, біологічних тощо) факторів зовнішнього середовища;
- 6) чи можна, враховуючи характер ушкоджень, довести факт спричинення чи неспричинення їх власноручно;
- 7) якщо смерть ненасильна, то чи не є причиною її гостра інфекційна хвороба;

У літературі пропонується і більш широкий типовий перелік питань:

- 1) яка безпосередня причина смерті потерпілого;
- 2) який час настання смерті;
- 3) які характер та локалізація ушкоджень на тілі потерпілого;
- 4) які ушкодження заподіяні прижиттєво, а які посмертно;

- 5) яка давність заподіяних ушкоджень;
- 6) у результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли утворитися виявлені ушкодження;
- 7) якими були місце та напрямок дії травмуючої сили на тіло потерпілого;
- 8) якою є кількість травмуючих дій та послідовність заподіяння ушкоджень;
- 9) чи можливо заподіяння ушкоджень власною рукою потерпілого;
- 10) чи збігаються характер та локалізація ушкоджень на тілі потерпілого та на його одязі;
- 11) чи могли тілесні ушкодження утворитися за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи;
- 12) чи залишилась у потерпілого здатність до активних дій після заподіяння йому ушкоджень;
- 13) чи є ознаки активного або пасивного переміщення потерпілого після заподіяння йому ушкоджень (бігти, ходити, повзти);
- 14) чи є на трупі ознаки зміни його розташування та пози після настання смерті;
- 15) у якому середовищі знаходився труп, якою була тривалість перебування в ньому [94, с. 184–185].

Звичайно, це не вичерпний перелік питань, що можуть ставитися перед судово-медичним експертом. Їх зміст і обсяг залежать від конкретних обставин кримінального провадження, наявності встановлених даних чи відсутності на момент призначення експертизи певної криміналістично значимої інформації. Так, якщо виявлено труп невідомої особи, розчленований труп або його частини, додатково підлягають експертному вирішенні такі питання:

- 1) який вік, стать, ознаки зовнішності та особливі ознаки потерпілого;
- 2) чи належать частини трупа людині чи тварині;
- 3) розчленування вчинено за життя чи після смерті загиблого;
- 4) чи належать представлені фрагменти тіла одній людині чи різним;
- 5) чи всі частини тіла представлені на експертизу (якщо не всі, то які відсутні;

- 6) чи належать частини трупа конкретній особі;
- 7) якими знаряддями і способами здійснювалося розчленування;
- 8) чи мала особа злочинця медичні знання та навички розчленування трупів;
- 9) чи піддавалися частини трупа якого-небудь впливу (термічного, хімічного) з метою їх подальшого знищення злочинцем;
- 10) за який час міг бути розчленований труп. Можуть бути поставлені й інші питання [119, с. 425–437].

Кожен конкретний випадок судово-медичного дослідження трупа підлягає аналізу з приводу можливості встановлення певних обставин саме експертним шляхом. З цього приводу можна навести приклад з матеріалів досудового розслідування, згідно з якими 16 листопада 2018 року близько 13:04 отримано повідомлення від лінії «102» щодо виявлення частини тіла невідомої особи у річці Десна, поблизу села Хотянівка, Вишгородського району, Київської області. Після прибуття слідчо-оперативної групи на місце події та його огляду встановлено, що це тіло чоловіка середньої статури, віком приблизно 35–45 років, без одягу. Під час огляду за участю судового медика зафіксовано наявність різноманітних ушкоджень, у тому числі різані рани на тулубі та грудях, відсутність обох рук та голови, а також прив'язаний до ніг камінь. Інформація щодо цього інциденту внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками ч. 1 ст. 115 КК України. З метою вивчення обставин смерті та надання об'єктивної експертної оцінки обставинам події, слідчий поставив такі питання на судово-медичну експертизу:

- 1) яка причина смерті невстановленої особи потерпілого;
- 2) який вік потерпілого, його зріст, розмір ступні;
- 3) чи страждав потерпілий на хронічні захворювання за життя;
- 4) чи наявні будь-які патологічні зміни та / або аномалії внутрішніх органів у потерпілого;
- 5) чи наявні на трупі потерпілого сліди прижиттєвих медичних операцій;
- 6) коли настала смерть потерпілого;

7) які тілесні ушкодження виявлені на невстановленому трупі, який їх характер та локалізація;

8) які тілесні ушкодження виявлені на невстановленому трупі заподіяні прижиттєво, які посмертно; якщо тілесні ушкодження нанесенні при житті то чи могли вони спричинити особливі страждання потерпілому;

9) які тілесні ушкодження знаходяться в прямому причинному зв'язку зі смертю, а які ні;

10) яка давність та механізм заподіяння тілесних ушкоджень виявлених на невстановленому трупі;

11) ознаки якого ступеня тяжкості мають тілесні ушкодження виявленні на невстановленому трупі і, кожного окремо та всіх у сукупності? Їх причинний зв'язок з настанням смерті;

12) у результаті якого виду травмуючої дії (предмета) могли утворитися виявлені на невстановленому трупі чоловічої статі тілесні ушкодження;

13) які властивості мав травмуючий чинник (предмет) (форма та розміри поперечного зрізу, число лез, особливості обушка, довжина зануреної в тіло частини, форма кінцевої частини, рельєф поверхні);

14) з якого матеріалу виготовлено предмет злочину; яка його маса;

15) чи відобразились на тілі потерпілого особливості знаряддя злочину;

16) яким був безпосередній механізм дії предмета (удар, стиснення, розтягнення, тертя);

17) з якою силою нанесені ушкодження;

18) якою є кількість травмуючих дій та послідовність заподіяння тілесних ушкоджень виявлених на невстановленому трупі чоловічої статі;

19) чи були небезпечними для життя в момент заподіяння тілесні ушкодження виявлені на невстановленому трупі чоловічої статі;

20) протягом якого часу, наносились тілесні ушкодження виявленні на невстановленому трупі чоловічої статі;

21) який проміжок часу між моментом нанесення тілесних ушкоджень та настанням смерті невстановленого трупа чоловічої статі;

22) чи залишилась у потерпілого (невстановлений труп чоловічої статі), здатність до активних дій після заподіяння ушкоджень (бігати, ходити, повзати); чи маються на трупі ознаки самооборони;

23) у якому положенні перебував потерпілий в момент заподіяння йому тілесних ушкоджень;

24) чи вживав перед смертю потерпілий їжу (якщо так, то за скільки часу та яку);

25) чи вживав перед смертю потерпілий алкоголь, якщо так то коли та в якій кількості;

26) якими біометричними даними володіє особа, що нанесла тілесні ушкодження потерпілому;

27) чи мала особа, яка нанесла тілесні ушкодження (в тому числі відокремила частини тіла на невідомому трупі) знання в області анатомії та практичні навички секційної техніки;

28) чи є особа, яка нанесла тілесні ушкодження (в тому числі відокремила частини тіла на невідомому трупі) правою чи шульгою;

29) в якому середовищі знаходився труп, якою була тривалість перебування в ньому;

30) як довго труп знаходився в воді і через скільки часу після смерті він туди потрапив [142].

Як видно з цього прикладу, перелік питань, що були винесені на судово-медичну експертизу трупа, тут значно ширший, ніж у типових рекомендаціях. До того ж, і вони не вичерпують всі завдання, які слід було б поставити перед експертом в даній ситуації, наприклад скількома і якого виду знаряддями наносилися тілесні ушкодження і вчинено розтин трупа.

Постановка додаткових питань на судово-медичну експертизу трупа залежить від способів позбавлення життя потерпілого та обставин, які слідчий прагне встановити шляхом проведення такої експертизи. Так, у випадку застосування тупих і колюче-ріжучих предметів потребують вирішення питання щодо роду, виду, форми, матеріалу виготовлення, конструктивних ознак та особливостей знаряддя злочину. При вогнепальних ушкодженнях –

питання щодо характеру ушкодження (наскрізне, сліпе чи дотичне), його локалізації і напрямку ранового каналу, виду вогнепального снаряду (куля, дріб, осколки тощо), одного чи різних видів зброї утворені пошкодження, послідовність уражень та яке з них стало смертельним; відстань, з якої був зроблений постріл, взаємне розташування зброї і потерпілого та інші.

Значення висновків судово-медичної експертизи трупа можна проілюструвати на такому прикладі. У 2012 році в Україні сталася резонансна справа, яка привернула увагу суспільства та медіа – справа Оксани Макар. Вона була викрадена, зґвалтована та спалена живцем трьома молодиками в Миколаєві. Цей жахливий випадок став одним із найгучніших кримінальних злочинів у новітній історії України. Судово-медичні експертизи у цій справі були критично важливими для встановлення усіх обставин злочину та притягнення винних до відповідальності. Експерти провели детальний огляд і дослідження тіла потерпілої, що дозволило встановити наступне:

Причина смерті: незважаючи на тривалі зусилля лікарів, Оксана Макар померла від отриманих травм. Експертиза встановила, що вона померла від опіків та інгаляційних ушкоджень.

Характер травм: експерти визначили, що Оксана зазнала численних тілесних ушкоджень. Було зафіксовано сліди боротьби та опіки на різних частинах її тіла, які свідчили про тривале знущання над потерпілою та жорстокість злочинців.

Сексуальне насильство: судово-медична експертиза встановила факт і характер сексуального насильства, що було одним із основних доказів проти підозрюваних [158; 159; 160; 161].

Специфічними є обставини вчинення смерті потерпілого за допомогою отрут, сильнодіючих речовин і наркотичних засобів. Видимих, а тим більше очевидних, ознак такого роду спричинення смерті потерпілої особи може не бути. Лише окремі обставини, що виявляються за допомогою судового медика під час огляду трупа на місці події та подальших показань свідків, можуть вказувати на можливість такої версії. Тому в такому випадку слід на вирішення судово-медичної експертизи поставити такі питання:

- 1) чи було в даному випадку отруєння; якщо так, то від якої отрути або речовини настала смерть;
- 2) яким шляхом отруту введено (через рот, легені, шкіру, ін'єкцією) та у якому вигляді (порошок, рідина, газ, розчин);
- 3) яким способом отрута могла потрапити до організму (з їжею, напоями, як ліки тощо);
- 4) яка концентрація отрути в організмі;
- 5) як швидко настала смерть після введення отрути;
- 6) з якою метою застосована отрута: вбивство, самогубство чи випадково (нещасний випадок) [121, с. 181].

Останнє питання, що пропонується ставити судово-медичному експерту, на нашу думку, некоректне, тому що воно стосується не медичної сфери, а правової. Мета застосування отрути є обставина кримінального провадження і її встановлення – завдання слідчого, який може використовувати решту питань як підспір'я для вирішення цього питання слідчим шляхом.

У справі вбивства Іринки Мукоїди судово-медична експертиза відіграла вирішальну роль у встановленні деталей злочину та ідентифікації підозрюваного. 26 червня 2017 року тіло 17-річної Іринки Мукоїди було знайдено на узбіччі дороги в смт Вишнівець. На її тілі виявили численні сліди насильства, включаючи удари тупим предметом по голові, які спричинили тяжкі травми. Крім того, були ознаки задушення, що підтвердили судово-медичні експерти. Експерти визначили, що смерть настала внаслідок комбінації цих ушкоджень, що свідчило про жорстокість вбивства. Завдяки ретельному огляду тіла та місця злочину, судово-медичні експерти змогли зібрати важливі докази, включаючи сліди ДНК. Ці зразки ДНК були порівняні з ДНК підозрюваного Василя Гнатюка, 16-річного юнака, якого затримали через тиждень після виявлення тіла. Збіги виявлених зразків стали ключовим доказом, що підтверджував його причетність до злочину. Експерти також допомогли відтворити хронологію подій, визначивши приблизний час та порядок нанесення травм, що дозволило слідчим краще зрозуміти механіку злочину. Окрім цього, вони встановили, що на тілі жертви були сліди

сексуального насильства, що стало основою для обвинувачення у зґвалтуванні. Тривалий судовий процес, який триває вже понад шість років, підкреслює складність справи та важливість судово-медичних висновків для забезпечення правосуддя. Протягом цього часу суд неодноразово переносив засідання з різних причин, включаючи зміну суддівської колегії через смерть одного з суддів. Це викликає занепокоєння щодо ефективності судової системи. Таким чином, робота судово-медичних експертів у цій справі є яскравим прикладом їхньої важливої ролі у розслідуванні злочинів. Їхні професійні висновки допомогли слідчим встановити істину та ідентифікувати підозрюваного, що є критично важливим для правосуддя [143].

Ретроспективний аналіз даних звітів роботи відділення судово-медичних молекулярно-генетичних експертиз Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи за структурою досліджених біологічних об'єктів у період 2008 по 2018 року показує, що процентне співвідношення досліджених біологічних об'єктів за аналізований період змінюється в бік збільшення дослідження мікрокількостей і мікрослідів крові, слини і сперми з 10–15% до 25–30%, аналогічна тенденція спостерігається для контактних невидимих (латентних) слідів з 1% до 7–10%. Це свідчить про те, що в ході розслідування слідчими все більше уваги приділяється виявленню і експертному дослідженню слідів та інших об'єктів біологічного походження з метою отримання доказової інформації про обставини злочинної події, особу підозрюваного та особу потерпілого.

Слід звернути увагу на типові помилки, які допускаються слідчими при підготовці і призначенні судових експертиз трупа і слідів та об'єктів біологічного походження, на які вказали опитані судові експерти:

- 1) невірно сформульовані питання перед експертом (73,2% опитаних);
- 2) не поставлені всі необхідні питання (45,4%);
- 3) постановка питань, які не відносяться до компетенції експерта (42,6%);
- 4) недостатня кількість зразків для дослідження (36,1%);
- 5) неякісність направлених на експертизу об'єктів (33,3%);

6) у постанові про призначення експертизи не відображені обставини, за яких були виявлені та вилучені сліди (16,7%);

7) інші: копіювання питань із довідників без оцінки їх необхідності в постановці у конкретному провадженні, професійна безграмотність (8,3%) [207, с. 69].

Як бачимо, в багатьох випадках слідчі недостатньо підготовлені до правильного визначення питань на судову експертизу, що потребує підвищенню їх професійної кваліфікації та попередньої консультації перед призначенням судової експертизи з боку обізнаних осіб.

РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ТА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ

3.1. Особливості освідування особи та проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень

На початковому етапі розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень проводяться слідчі (розшукові) дії, спрямовані на встановлення обставин, пов'язаних з кримінальною подією, ознак злочинних дій і швидке виявлення слідів, які необхідно негайно зафіксувати і вилучити, дати їм належну криміналістичну оцінку та висунути версії для невідкладної перевірки. Однією з таких дій є слідче освідування – слідча (розшукова) дія, яка проводиться відповідно до ст. 241 КПК України для виявлення на тілі особи (потерпілого, підозрюваного, свідка), одязі, в якому вона перебуває, слідів кримінального правопорушення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу для подальшого пошуку та ототожнення.

У літературі і практиці кримінально-процесуального права існують різні точки зору щодо слідчого освідування. Розглянемо деякі з них.

Освідування як самостійна слідча дія. Більшість науковців вважають слідче освідування самостійною слідчою дією, спрямованою на виявлення слідів злочину, отримання і перевірку доказів [126, с. 616; 57, с. 537]. Освідування також розглядається як різновид, окремий вид слідчого огляду, в силу своїх особливостей виокремлений в окрему слідчу дію [127, с. 536].

Слідче освідування як підготовча дія до подальшого збирання доказів. За цією точкою зору, освідування є інструментом для отримання інформації та виявлення можливих свідків, а також для побудови стратегії подальшого розслідування.

Освідування як експертна процедура. Деякі автори підкреслюють, що освідування має експертний характер і повинно проводитися спеціалістами з відповідних галузей, наприклад, судово-медичними експертами або іншими фахівцями. За цією точкою зору, освідування спрямоване на отримання технічних експертних висновків та встановлення об'єктивної інформації для розгляду справи. Прихильники цієї точки зору, наприклад, І. М. Панасюк, вважає, що освідування є процедурою, що виконується судовими експертами для вирішення певних експертних завдань. І. М. Панасюк у своїй роботі «Організаційно-правові засади проведення слідчого освідування в кримінальному провадженні» розглядає слідче освідування як процедуру, що виконується судовими експертами для вирішення певних експертних завдань [146, с. 289]. А. В. Даниленко, Т. І. Савчук, Л. С. Куприянова, В. О. Гусєва у роботі про проблемні питання освідування зазначають, що судово-медичне освідування доцільно проводити в рамках експертизи, а не як самостійну слідчу дію [147, с. 184].

О. А. Лучко дотримується точки зору про доцільність проведення освідування в невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), оскільки це має велике практичне значення, особливо під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також у сфері службової діяльності. Часто на тілі підозрюваного (зазвичай на руках) можуть бути сліди кримінального правопорушення, наприклад, наркотичних засобів або слідів від ідентифікованих засобів. Перед внесенням відомостей до ЄРДР з метою встановлення факту кримінального правопорушення є доцільним проведення освідування в найкоротший термін. Це особливо важливо для кримінальних правопорушень у сфері статевої свободи та недоторканості, оскільки сам факт вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних з проникненням в тіло іншої людини, не завжди може бути встановлений шляхом огляду особи [134, с. 202–207].

Викладені думки демонструють різні підходи до розуміння та організації слідчого освідчування в кримінальному провадженні, кожен з яких має свої переваги і недоліки. Підхід, який розглядає слідче освідчування як самостійну слідчу дію, дозволяє забезпечити його ефективність і законність. Підхід, який розглядає слідче освідчування як підготовчу дію, дозволяє забезпечити його комплексність і системність. Підхід, який розглядає слідче освідчування як експертну процедуру, дозволяє забезпечити його об'єктивність і достовірність. Однак, жоден з цих підходів не є абсолютно бездоганним. Підхід, який розглядає слідче освідчування як самостійну слідчу дію, може призвести до дублювання функцій слідчого та експерта. Підхід, який розглядає слідче освідчування як підготовчу дію, може призвести до недооцінки його значення як джерела доказів. Підхід, який розглядає слідче освідчування як експертну процедуру, може призвести до обмеження доступу до цієї слідчої дії та заміну нею судово-медичної експертизи [147, с. 152].

В Україні проведення освідчування особи регулюється КПК України. Основні положення щодо проведення освідчування включають наступне:

Загальні принципи: Згідно з КПК України, слідче освідчування повинно здійснюватися на принципах законності, об'єктивності, недоторканості особистого життя, свободи та гідності особи, а також з урахуванням презумпції невинуватості.

Повноваження слідчих органів: Слідче освідчування здійснюється слідчими органами, які мають повноваження здійснювати дії, необхідні для встановлення фактів, які мають значення для кримінального провадження.

Захист і контроль: Під час слідчого освідчування підозрюваний має право на захист і може скористатися послугами адвоката. Адвокат має право брати участь в допитах та інших слідчих діях. Також передбачається контроль за проведенням слідчих дій з боку прокурора, який має право відсторонити незаконні або недоречні дії слідчих [1, с. 149].

Докази та матеріали: Під час слідчого освідчування здійснюється збір, перевірка і оцінка доказів. Докази, отримані під час освідчування, можуть використовуватися під час судового розгляду справи.

Уповноваженими суб'єктами проведення даної слідчої (розшукової) дії є дізнавач, слідчий або прокурор. У разі необхідності до освідування залучають судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста (ч. 2 ст. 241 КПК України). Обов'язковими учасниками освідування є посадові особи, які безпосередньо його проводять – слідчий або прокурор (у випадку оголення особи, його проводять особи тієї самої статі, що й освідувана особа), освідувана особа, та у відповідності до ч. 7 ст. 223 КПК України – поняті. До факультативних учасників цього виду освідування належать судово-медичний експерт, лікар, інші спеціалісти, Об'єктом проведення освідування можуть бути підозрюваний, свідок чи потерпілий (ч. 1 ст. 241 КПК України).

Освідування потерпілого доцільно проводити у випадках, коли він скаржиться на удари, побої, спричинення фізичного болю, що не утворюють склади тілесних ушкоджень різного ступеня, а більше свідчать про побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) або катування (ст. 127 КК України), заявляє про наявність на його тілі подряпин, синців, слідів крові, блювання тощо, або слідів сперми, слини та інших виділень і залишків біологічного походження від злочинця чи про термічні, хімічні, механічні сліди знарядь злочину. У цих випадках оглядається не тільки тіло, але й одяг потерпілого, в якому він перебував на момент спричинення тілесних ушкоджень [150].

Освідування підозрюваного слід проводити у випадках, коли: 1) потерпілі або свідки вказують на наявність у нього особливих прикмет; 2) якщо є дані про подряпини, укуси, сліди крові та інші сліди біологічного походження потерпілого, поранення на його тілі або ушкодження одягу внаслідок боротьби між ним і потерпілим; 3) коли є дані, що на тілі, взутті та одязі підозрюваного могли залишитися сліди від речовин, матеріалів, що знаходились на місці події.

Особливими прикметами вважаються будь-які ознаки у зовнішньому вигляді особи, за допомогою яких її можна ідентифікувати. Ці прикмети можуть включати різноманітні ознаки, що рідко зустрічаються та відзначаються високою стійкістю [144, с. 118]. Такими прикметами можуть

бути фізичні аномалії, позначки, татуювання, родимі плями та інші специфічні ознаки, які допомагають встановити особу, що здійснила злочин.

Взагалі, прикмети осіб відображають їх анатомічні, функціональні зовнішні, супутні та інші ознаки, які можуть допомогти у пошуку та ідентифікації особи, що має відношення до злочину. Більш детальний їх розгляд дає можливість виділити такі ознаки:

1. Анатомічні ознаки:

1. Зріст: високий, середній, низький.
2. Будова тіла:
3. статура, тілобудова (щиростан, спортивна, пишна тощо).
4. Вага: худорлява, середня, пишна.
5. Волосся: кольору, типу (пряме, кучеряве, лисе, ознаки обрізання, борода, вуса тощо).
6. Очі: кольору, форми, виразу (яскраві, темні, зелені, сірі, багато ознак тощо).
7. Шкіра: колір, наявність татуювань, родимок, шрамів, пігментних плям тощо.

2. Фізіологічні ознаки:

1. Звична поза;
2. Особливості ходи;
3. Жестикуляція і міміка
4. Звички, уміння і навички

3. Супутні ознаки:

1. Вид одягу: стиль, кольори, наявність унікальних речей.
2. Взуття: тип, розмір, особливості.
3. Аксесуари: окуляри, палиця, головний убір, прикраси, рюкзаки тощо.
4. Риси обличчя: форма обличчя, ніс, уста, вуха, яскраві ознаки (великий ніс, виразні уста, великі вуха тощо).

4. Інші ознаки:

1. Голос: тембр, акцент, особливі розмовні особливості.
2. Запах: особливий аромат, пахощі [33, с. 163–166; 145, с. 6–76].

Класифікація прикмет. Прикмети осіб можуть бути класифіковані за різними критеріями. Наведемо кілька загальних категорій:

1. Фізичні прикмети:
 - 1.1. Зовнішні ознаки: колір волосся, очей, тип тіла, наявність татуювань або шрамів.
 - 1.2. Риси обличчя: форма обличчя, розміри носа, уст, вух.
2. Одяг та зовнішність:
 - 2.1. Стиль одягу: спортивний, класичний, ексцентричний.
 - 2.2. Кольори та комбінації: яскраві, темні, незвичайні поєднання.
 - 2.3. Взуття та аксесуари: тип взуття, прикраси, рюкзаки, сумки.
3. Рухи та манери:
 - 3.1. Спосіб ходи: швидкий, повільний, нервовий.
 - 3.2. Жести: спосіб рук, рухи головою, міміка.
4. Голос та мова:
 - 4.1. Акцент: особливості вимови.
 - 4.2. Тембр голосу: гучність, тон, особливості вимови певних звуків.

Класифікація прикмет допомагає слідчим визначити і використовувати релевантні ознаки для ідентифікації особи. Використовуючи цю інформацію, слідчі можуть скласти портрет підозрюваного і використовувати його.

Освідування свідків доцільно проводити в тих випадках, коли на їх тілі або одязі залишилися сліди крові чи інших слідів, що утворилися під час відповідних кримінальних правопорушень [151, с. 784].

Виявлення та фіксація на тілі освідуваної особи або її одязі слідів кримінального правопорушення є важливим аспектом слідчого освідування і зумовлює, на нашу думку, обов'язкову участь судового медика, оскільки їх виявлення, вилучення і попередній аналіз вимагають застосування медичних знань. Ці сліди можуть вказувати на наявність насильницьких дій, характер і спосіб їх спричинення, наявність і вид слідів біологічного походження як на тілі, так і на одязі особи і, таким чином, бути корисними доказами, що допомагають встановити обставини злочину та ідентифікувати злочинця. Розглянемо процес виявлення та фіксації слідів на тілі та одязі особи:

При освідуванні основними кроками є:

1. Розпізнавання потенційних доказів: Ключовим аспектом є здатність розпізнати предмет або патерн як потенційний доказ, що має значення для справи. Недооцінка або пропуск важливих доказів може суттєво вплинути на розслідування, оскільки не буде встановлено зв'язків між підозрюваним, жертвою, місцем злочину та фізичними доказами.

2. Класифікація та ідентифікація доказів: Наступним кроком є ідентифікація доказів, в ході якої відбувається порівняння характеристик (ознак) об'єктів, які шукаються, з ознаками, що містяться в об'єктах-зразках. Це допомагає визначити, чи можуть ці об'єкти мати спільне походження і (або) свідчити про тотожність певного об'єкту.

3. Індивідуалізація: Цей процес полягає у визначенні унікальності конкретного зразка серед інших зразків того ж класу. Хоча не всі докази можна індивідуалізувати, цей крок є важливим для встановлення унікальних зв'язків між доказами та підозрюваним.

4. Реконструкція: Використання всіх зібраних доказів для реконструкції подій, що відбулися на місці злочину. Цей етап включає аналіз слідів, положення доказів та результатів лабораторних досліджень для побудови логічної теорії про те, що сталося [152, с. 50].

При збиранні слідів на тілі особи слідчим необхідно дотримуватись правових приписів і не допускати дій, які б принижували честь і гідність особи, як того вимагає закон (ч. 3 ст. 241 КПК України). Тілесні огляди можуть бути проведені тільки за певних умов та відповідно до процедур, визначених законом [1].

Усі знайдені та зафіксовані сліди повинні бути документовані та правильно позначені. Важливо зберегти ці докази у надійному місці згідно з встановленими процедурами та забезпечити їх цілісність та збереження для подальшого використання у судовому процесі. Виявлення та фіксація слідів кримінального правопорушення на тілі та одязі особи вимагає дотримання законодавчих вимог, чіткості та точності [153, с. 375–377]. Цей процес відіграє важливу роль у розслідуванні та встановленні обставин злочину.

У літературі вказується на доцільність класифікації освідування на такі його види :

- за способом проведення: добровільне та примусове;
- за метою: виявлення слідів кримінального правопорушення та особливих прикмет;
- за колом суб’єктів: освідування підозрюваного, свідка, потерпілого;
- за участю фахівців: судово-медичного експерта або лікаря за необхідності (на розсуд слідчого, прокурора), і без їх участі;
- за участю осіб однієї статі із освідуваною особою та особами, незалежно від їх статі;
- за ступенем обмеження права особи на її тілесну недоторканність: освідування із оголенням тіла (її частин) і без такого [152, с. 49].

Класифікація О. В. Римарчук виглядає надмірно деталізованою, з виділенням таких видів освідування, які не мають практичного значення. Необхідно звернути увагу на такі важливі аспекти освідування:

Правові аспекти: Слідче освідування повинно дотримуватись встановлених процесуальних правил і принципів, а також забезпечувати права підозрюваних та обвинувачених осіб. Це означає, що слідчі повинні працювати в межах закону, забезпечувати конфіденційність і захист приватності, а також гарантувати презумпцію невинуватості та право на оборону.

Технологічні аспекти: Сучасні технології відіграють важливу роль у слідчому освідуванні. Використання спеціалізованого програмного забезпечення допомагає у зборі, аналізі та зберіганні доказів. Крім того, нові технології, такі як відеоспостереження, генетичні дослідження, телефонний аналіз, допомагають виявити і встановити зв’язки між злочином і підозрюваними.

Комунікаційні аспекти: Ефективна комунікація між слідчими, освідуваними, судовими медиками та іншими учасниками процесу є ключовим аспектом слідчого освідування. Забезпечення чіткої та зрозумілої комунікації допомагає уточнити обставини справи і забезпечити високу якість розслідування.

Етичні аспекти: У слідчому освідуванні існують етичні питання, які слід врахувати. Слідчі повинні дотримуватись етичних норм і принципів у зборі доказів, взаємодії зі свідками та підозрюваними. Вони повинні забезпечувати приватність, конфіденційність та захист прав тих, хто бере участь у процесі [154, с. 139].

Дискусійними та колізійними питаннями при проведенні освідування залишається присутність понять. Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України, під час проведення вищезазначеної слідчої дії слідчий повинен запросити не менше 2 незаінтересованих осіб [1]. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. У виняткових ситуаціях при безперервному відеозапису виключається необхідність присутності понять. При цьому понятими не можуть бути такі особи, як: потерпілий; родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого; працівники правоохоронних органів; особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження [1].

Зазначена вимога стосується забезпечення незалежного свідчення та уникнення можливих конфліктів і впливу заінтересованих осіб на результати дослідження. Проте, у виняткових ситуаціях, коли проведення безперервного відеозапису забезпечує достатню об'єктивність та доказовість, може бути виключена необхідність присутності незаінтересованих осіб під час освідування [155, с. 123].

Метою усіх цих заходів є забезпечення справедливості і недискримінація під час проведення кримінального провадження та збереження доказів, неупередженість та об'єктивність під час освідування. Законодавство може передбачати застосування примусу щодо особи, яка відмовляється від проведення добровільного освідування. В Україні процедура застосування примусу при проведенні слідчого освідування регулюється КПК України. Згідно з цим кодексом, примусове освідування може бути застосоване у випадках, коли особа відмовляється від добровільного освідування, а також в інших обставинах, передбачених законом. Для застосування примусу потрібна

постанова прокурора, яка виноситься на підставі вмотивованої заяви слідчого органу. Застосування примусу зазвичай здійснюється правоохоронними органами, такими як поліція або державна виконавча служба. Ці органи мають право використовувати необхідну силу для забезпечення проведення примусового освідчування.

Проведення примусового освідчування повинно бути документоване і протокольоване. Важливо фіксувати всі дії, результати та обставини проведення освідчування для подальшого використання у кримінальному розслідуванні.

Процедура застосування примусу при проведенні слідчого освідчування в Україні регулюється законодавством та має на меті забезпечення проведення ефективного розслідування та збору необхідних доказів, з урахуванням прав та гарантій особи, яка підлягає освідчуванню.

Важливо враховувати, що використання примусу повинно здійснюватися відповідно до закону та забезпечувати права та гідність особи, яка підлягає освідчуванню. Законодавство кожної країни може встановлювати обмеження та вимоги для застосування примусу з метою забезпечення справедливості та законності у кримінальному процесі. Враховуючи наведене, можна класифікувати примус на дві категорії: психічний та фізичний, і надати їм наступні визначення:

Психічний примус – це законний психологічний вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сферу підозрюваного, потерпілого або свідка з метою стимулювання виконання вимог закону щодо освідчування.

Фізичний примус – це законний фізичний вплив, що застосовується до підозрюваного, потерпілого або свідка проти їхньої волі, з метою примусити їх виконати вимоги закону щодо освідчування у випадках, коли вони відмовляються виконувати ці дії добровільно [156].

Ці обставини були важливими для кваліфікації злочину та притягнення до відповідальності винних осіб.

Слід не плутати слідче освідчування з медичним освідчуванням. У чинному КПК України згадується про медичне освідчування в главі 25 КПК України, що

регулює особливості досудового розслідування кримінальних проступків. Так, у ст. 300 КПК України йдеться про медичне освідування, як одну із слідчих (розшукових) дій, а його результати відносяться до джерел доказів (ч. 1 ст. 298-1 КПК України). Проте закон не роз'яснює з приводу чого проводиться таке освідування і який документ засвідчує його результати. Оскільки далі в цій статті окремо говориться про висновок спеціаліста, то за логікою речей результати медичного освідування повинні оформлятися якимось іншим документом. Дискусійним є питання про правове значення результатів медичного освідування за ініціативи приватної особи. Думаємо, людина може звернутися до установи судово-медичної експертизи з проханням здійснити огляд її тіла і констатувати факт спричинення їй тілесних ушкоджень, про що їй видається медичне посвідчення, яке називають «Думка спеціаліста», або «Довідка» якщо таке судово-медичне освідування здійснюється за направленням складається «Акт судово-медичного обстеження» [121, с. 216]. І після того особа може подати заяву і посвідчення в правоохоронні органи з проханням розпочати розслідування і притягнути винну особу до відповідальності.

Отже, судово-медичного освідування, яке є по суті судово-медичною процедурою, а по процесуальній формі може замінити судово-медичну експертизу у розслідуванні кримінальних проступків. Тому слід виділити її обов'язкові вимоги, що пред'являються до неї.

Експертна евальвація (оцінка): Судово-медичне освідування зазвичай виконується судовими медиками або спеціалістами з судової медицини. Вони мають необхідну кваліфікацію та експертні знання для виконання своїх обов'язків. Основним завданням експерта є встановлення медичних фактів, аналіз травм або поранень, визначення причин смерті та надання обґрунтованих висновків щодо цих питань.

Об'єктивність та незалежність: Один з головних аспектів судово-медичного освідування – це його об'єктивність та незалежність. Судовий медик має бути незалежним від будь-яких сторін справи та виконувати свої обов'язки об'єктивно, науково та безпристрасно. Важливо, щоб експерт не був під

впливом політичних чинників, інших учасників судового процесу або зовнішнього тиску.

Документування та збереження доказів: Судовий медик має документувати свої дії та знахідки відповідно до встановлених процедур. Це може включати фотографування, складання протоколів, створення схем, збір зразків тощо. Важливо забезпечити правильне збереження і цілісність доказів для подальшого використання на судовому засіданні.

Консультація та свідчення на судовому засіданні: Судовий медик може бути запрошений для консультацій зі сторонами справи або свідчити на судовому засіданні. Вони можуть пояснити свої висновки, відповідати на питання адвокатів та надавати науково-медичні пояснення, що сприяють зрозумінню медичних аспектів справи суддями та учасниками судового процесу.

Етика та конфіденційність: Судовий медик повинен дотримуватися етичних принципів у своїй роботі. Це включає додержання конфіденційності медичних даних та дотримання професійної та етичної норми. Важливо пам'ятати про довіру та приватність осіб, які підлягають судовому-медичному освідуванню. Ці вимоги спрямовані на забезпечення наукової обґрунтованості, об'єктивності та надійності її судово-медичних результатів, що є важливими для правосуддя та справедливості. Але у розслідуванні злочинів медичне освідування не може замінити судово-медичну експертизу.

Слідче освідування, як складова частина кримінального процесу, може впливати на право особи на недоторканність. Принцип недоторканності означає, що кожна особа має право на захист своєї особистості, фізичної цілісності та приватного життя. Процес освідування може включати збирання доказів, обшуки, перевірки, інтерв'ю з підозрюваними або свідками, що може втручатися в це право.

Проте право на недоторканність не є абсолютним і може бути обмеженим у певних випадках. Законодавство дозволяє проведення освідування з метою збирання доказів у кримінальних провадженнях та забезпечення справедливого

судочинства. Однак, ці обмеження повинні бути законними, обґрунтованими і збалансованими.

У багатьох юрисдикціях існують правові гарантії, які забезпечують захист права на недоторканність під час освідування. Таким гарантом є рішення про освідування за постанови слідчого, а якщо особа відмовляється від добровільного освідування, застосування примусового обслідування здійснюється лише за постановою прокурора. Ці заходи мають забезпечувати розумне балансування між необхідністю проведення освідування і захистом прав та свобод особи [157, с. 55].

Важливо, щоб проведення освідування здійснювалося відповідно до закону і з повагою до прав особи на недоторканність. У випадках, коли права особи порушуються або нехтуються, є механізми правового захисту, такі як скарги до вищих посадових осіб, суду або слідчого судді для відстоювання цих прав.

Таким чином, хоча освідування може впливати на право особи на недоторканність, законодавство передбачає захист цього права та встановлює обмеження, які повинні бути обґрунтованими і пропорційними з метою забезпечення справедливого судочинства.

	Судово-медична експертиза	Слідче освідування
Основна мета	Експертна оцінка медичних аспектів справи	Збір доказів, встановлення обставин злочину
Учасники	Призначення: слідчий, суд, адвокат. Проведення: судово-медичний експерт. Оцінка висновку експерта: слідчий, суд, адвокат	Слідчий, судовий медик

	Судово-медична експертиза	Слідче освідування
Проведення	Експертне дослідження, підготовка висновків	Окрема слідча дія, яка по суті є різновидом о
Вимоги до проведення	Має бути незалежним, об'єктивним та науково обґрунтованим	Професіоналізм слідчого та судового медика
Сфера і мета застосування	Медичне встановлення фактів, перевірка свідчень, отримання доказів	Встановлення та перевірка обставин кримінально релевантної події
Правовий статус	Експертна процедура	Слідча (розшукова) дія
Використання в кримінальному провадженні	Висновки судового експерта, як джерело доказів	Протокол освідування як джерело доказів

Табл. 6. Порівняння судово-медичної експертизи та слідчого освідування

3.2. Призначення та проведення судово-медичної експертизи живих осіб у розслідуванні тілесних ушкоджень та насильницьких статевих злочинів

Використання судово-медичних знань є невід'ємною частиною проведення судово-медичної експертизи для виявлення наявності, характеру, давності та ступеня тяжкості тілесного ушкодження. Тілесним ушкодженням вважається «порушення анатомічної цілості тканини, органів та їх функцій, що

виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних» [162, п. 1.2]. Судово-медична експертиза включає широкий спектр медичних досліджень, що проводяться незалежними медичними експертами з метою з'ясування причин, наслідків та обставин тілесного ушкодження.

Під час проведення судово-медичної експертизи, експерт використовує свої спеціальні знання та навички, щоб виявити характер ушкодження та встановити його ступінь тяжкості. Вони аналізують фізичні ознаки, лікарські документи, результати обстежень та інші відповідні докази, що можуть бути пов'язані з ушкодженням. Застосовуються різні методи та техніки, такі як огляд тіла, рентгенологічні дослідження, лабораторні аналізи, судово-медична фотографія тощо, для отримання об'єктивних інформації про ушкодження.

Судово-медична експертиза може визначити характер ушкодження, такі як забійний, колотий, різаний або вогнепальний, а також оцінити ступінь тяжкості на основі характеристик ушкоджень та їх впливу на здоров'я постраждалої особи. Результати судово-медичної експертизи можуть бути використані в судових процесах для прийняття обґрунтованих рішень та встановлення відповідальності [163].

Встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень є обов'язковою умовою для проведення судово-медичної експертизи (ст. 242 КПК України) [1].

Українські автори висловлюють одностайну думку про те, що судово-медична експертиза є невід'ємною частиною розслідування таких злочинів. Вони також підкреслюють важливість взаємодії судового медика та слідчого при проведенні судово-медичної експертизи.

Доцільно привести думки українських авторів про використання судово-медичних знань для виявлення характеру та ступені тяжкості тілесного ушкодження:

В. М. Козлов: «Судово-медична експертиза є основним джерелом відомостей про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, а також про час і місце їх заподіяння» [48, с. 12];

В. В. Коваленко: «Судово-медична експертиза є невід'ємною частиною розслідування злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень, і має важливе значення для встановлення обставин злочину та притягнення до відповідальності винних осіб» [49, с.101];

М. В. Шкурупій: «Судово-медична експертиза є важливим інструментом у розслідуванні злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень. Вона дозволяє встановити характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, а також час і місце їх заподіяння» [50, с. 104].

Таким чином суб'єктами проведення судово-медичної експертизи живих осіб є експертна установа та експерти, яких залучають сторони кримінального провадження. Юридичною підставою є направлення працівників органів внутрішніх справ, а для проведення експертизи – постанова слідчого чи ухвала суду. Проведення судово-медичної експертизи живих осіб окрім норм Кримінально-процесуального кодексу України регламентовано також галузевими нормативними актами: ЗУ «Про судову експертизу», «Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи», «Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», «Правилами проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи» (Наказ №6 МОЗ від 17.01.1995.) та нормативними документами МОЗ України. Як бачимо, правові акти, які регулюють питання призначення і проведення судово-медичних експертиз з приводу спричинення тілесних ушкоджень, майже тридцять років тому і з цієї причини мають певні недоліки [163, с. 403; 164, с. 111]. Вважаємо, що такі недоліки можна пояснити декількома причинами.

1. Невідповідність сучасним науковим знанням та методам судово-медичної експертизи. Правила були затверджені ще у 1995 році, і з того часу в галузі судової медицини відбулися значні зміни. Наприклад, були розроблені нові методи діагностики та лікування травм, що може вплинути на визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

2. Невідповідність сучасному законодавству. Правила не враховують останні зміни в кримінальному та цивільному кодексах України. Наприклад, у

Кримінальному кодексі України було внесено зміни щодо визначення тяжких тілесних ушкоджень, які не були враховані у Правилах.

3. Нечіткість та неоднозначність формулювань. Деякі положення Правил є недостатньо чіткими або неоднозначними, що може призвести до суперечок або помилок у висновках експерта. Наприклад, у Правилах не чітко визначено, що є небезпечним для життя або здоров'я.

4. Незабезпечення незалежності та об'єктивності експерта. Правила не містять достатніх гарантій незалежності експерта, що може призвести до того, що він буде піддаватися тиску з боку слідчих, адвокатів або інших осіб.

Основною відмінністю між освідуванням та судово-медичною експертизою живих осіб можна назвати те, що при експертному дослідженні фахівцям надається перелік питань стосовно кримінального правопорушення відповідно до галузі знань. У разі якщо виникає необхідність оголення особи, то вимога про одностатевість не є обов'язковою. Відеофіксація не проводиться і не запрошуються поняті. Експерт не кваліфікує отримані данні відповідно до статей Кримінального кодексу України. Освідування – це процес огляду, обстеження та дослідження живої особи з метою встановлення певних фізичних, медичних або судових показників. Освідування може проводитися лікарем або судово-медичним експертом для виявлення ознак травм, хвороб, психічних станів тощо. Освідування може включати огляд зовнішніх ознак, вимірювання, пальпацію, а також використання спеціальних інструментів та методів, які дозволяють отримати більш детальну інформацію.

Судово-медична експертиза живих осіб – це підвид медичної експертизи, який виконується судово-медичними експертами з метою встановлення фактів, пов'язаних встановленням наявності, характеру і ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, що здійснюється у ході кримінальних проваджень. Вона включає систематичне обстеження та дослідження живої особи з використанням спеціалізованих медичних знань і методик. Судово-медична експертиза може включати оцінку травм, діагностику хвороб, встановлення причини смерті, оцінку фізичного або психічного стану тощо [165, с. 197; 166, с. 21; 167, с. 114; 168, с. 91].

У постанові про призначення судово-медичної експертизи містяться 1) вступна частина з інформацією про назву, дату, місце її складання та особа, яка її склала; 2) описово-мотивувальна частина, в якій надається фабула та обґрунтовується мотив призначення та необхідності призначення відповідного виду експертизи; 3) резолютивна частина, в якій вказується вид експертизи та установа її проведення, перелік питань та об'єкти дослідження.

Типовими запитаннями, що ставляться на судово-медичну експертизу у кримінальних провадженнях, що пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень, є такі:

- 1) який характер тілесних ушкоджень, спричинених потерпілому;
- 2) яка локалізація тілесних ушкоджень на тілі потерпілого;
- 3) яким травмуючим знаряддям були спричинені тілесні ушкодження, його характеристики;
- 4) який механізм заподіяння ушкоджень;
- 5) яка давність заподіяння ушкоджень;
- 6) який ступінь тяжкості заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень;
- 7) чи могли заподіянні ушкодження утворитися за обставинами, викладеними у постанові про призначення експертизи? [94, с. 190; 169, с. 14].

У судово-медичному анамнезі, що викладається в акті судово-медичної експертизи, обов'язково повинна зазначатися інформація від потерпілого щодо наступних фактів події:

- коли вона трапилась (дата, час);
- де (у квартирі, на вулиці тощо);
- хто спричинив йому тілесні ушкодження: їх ознаки, кількість нападників, їх стать, вік та інше;
- чим зроблено ушкодження, скільки разів наносилося ушкодження;
- чи звертався постраждалий за медичною допомогою, якщо так, то коли і куди;
- скарги на момент огляду.

Судово-медичний експерт дійсно повинен уникати відповідей на питання, які виходять за межі їхньої компетенції. Це стосується питань про втрату

свідомості, погіршення зору, слуху та подібні аспекти, які більше належать до сфери клінічної медицини та неврології. Судово-медичний експерт зосереджується на встановленні причини смерті, характері та механізмі травм, а також на аналізі фізичних слідів, залишених на тілі чи на місці злочину.

Експертиза, проведена судово-медичним експертом, має на меті надати об'єктивну інформацію, що може бути використана у судовому процесі. Наприклад, в справі про вбивство Іринки Мукоїди, експерти встановили причини смерті, характер травм, і зібрали ключові докази, які допомогли у розслідуванні та судовому процесі. Проте обставини, пов'язані з функціональним станом організму, як то факт втрати свідомості чи погіршення зору, залишаються за межами компетенції судово-медичного експерта, оскільки вони вимагають специфічних клінічних досліджень і діагностики [143]. Це підтверджується практичними прикладами і професійними інструкціями, які регламентують роботу судово-медичних експертів. Зокрема, судово-медичні експерти повинні утримуватися від висновків, які не можуть бути чітко обґрунтовані об'єктивними даними експертизи. У дослідницькій частині документа описується локалізація, характер, форма, розміри, властивості і особливості ушкодження та їх кількість. У разі потреби потерпілого направляють на додаткові дослідження, які проводяться не в експертній установі, а лікарнях, спеціалізованих медичних установах. У завершальній частині (висновках) повинна міститись інформація про характер, локалізацію та властивості ушкоджень, вид знаряддя чи засобі їх спричинення, механізм, давність і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень із зазначенням кваліфікаційної ознаки. Структура і обсяг висновків обмежені поставленими при призначенні експертизи питаннями [170, с. 96].

На практиці при призначенні судово-медичної експертизи спостерігаються дефекти, які суттєво знижують якість досудового розслідування. Проведення анкетування органів досудового розслідування та експертів і керівників підрозділів експертної служби щодо поширених дефектів документа про призначення експертизи показало наступні недоліки.

1. Не обґрунтоване призначення експертизи як такої (непотрібність експертизи) пов'язана, зазвичай, з тим, що розслідуванні раніше вже була проведена експертиза (експертизи), яка дала вичерпні відповіді на всі необхідні слідству (суду) питання. Фактичні мотиви призначення експертизи в такому випадку можуть бути пов'язані з не процесуальними причинами (бажання штучно «затягнути» справу; наявність абсолютно невмотивованої незгоди сторони з укладанням раніше проведених експертиз, де мірою законного реагування на необґрунтоване клопотання є відмова у його задоволенні, а натомість призначається непотрібна повторна (або додаткова) експертиза.

2. Наявність у документі непотрібних, з експертної погляду, питань. Це питання, які мають бути зрозумілі з дослідницької частини висновку під час її прочитання. Наприклад, яка кількість пошкоджень, коли про це ставиться спеціальне питання. Кількість пошкоджень легко може бути встановлена шляхом читання дослідницької частини.

3. Відсутність абсолютно необхідних, з експертної точки зору, питань. Ситуація, коли перед експертом не ставляться питання, що підлягають обов'язковому вирішенню (наприклад, про тяжкість тілесних ушкоджень, їх давність тощо).

4. Наявність питань, які фактично дублюють один одного. Не повинно бути питань, які повторюються. Наприклад, «Який характер та розташування пошкоджень?» І далі: «Яка локалізація пошкоджень?».

5. Наявність незрозумілих для експерта питань (зокрема стилістичних нісенітниць). Наприклад: «Яке розташування характеру ушкоджень»? «Яка давність локалізації ушкоджень?»

6. Наявність питань, що прямо виходять за межі компетенції будь-якого експерта (правового характеру). Наприклад: хто винний у смерті пацієнта? Чи був вбитий потерпілий? Чи була потерпіла особа зґвалтована? Хто з осіб, які беруть участь у конфлікті, завдав потерпілому тілесні ушкодження?

7. Наявність питань, що стосуються іншої галузі спеціальних знань. Наприклад: чи могла куля, витягнута з тіла потерпілого, бути вистріляна з

конкретного екземпляра зброї? Сліди яких конкретно паливно-мастильних речовин виявлено на одязі потерпілого?

8. Наявність питань, які вимагають свого вирішення за допомогою інших (не медичних) спеціальних знань. Наприклад: чи є виявлений на місці події уламок частиною тупого твердого предмету?

9. Відсутність у документі призначення експертизи фабули події або неприпустимо коротка фабула (з якої незрозуміла суть події). Наприклад: «У результаті конфлікту потерпілому були заподіяні тілесні ушкодження» (Ким? Коли? Де? Якими предметами? Тобто абсолютно необхідні для експерта відомості відсутні).

10. Відсутність обґрунтування необхідності призначення експертизи (чим спричинена фактична необхідність проведення експертизи). Наприклад, якщо експертиза додаткова або повторна, то іноді не вказується, що викликало незгоду з первинною, або в чому проявляється неповнота. Тому експерт не розуміє суть експертного завдання.

11. Непереконливе обґрунтування призначення експертизи. Наприклад: «У зв'язку з незгодою потерпілого (підозрюваного) з висновками первинної експертизи є необхідність призначення повторної експертизи». Це не обґрунтування. Ніхто не проаналізував і не вказав, чим саме незгоду аргументовано. У ряді випадків треба не задовольняти клопотання, а прямо відмовляти у його задоволенні як необґрунтованого. Цього часто не робиться, слідчий приймає рішення «з приводу» можливих чи реальних скарг учасника процесу.

12. Процесуальні порушення при призначенні експертизи.

Під цим розуміється не дотримання, ігнорування існуючих норм Кримінально-процесуального кодексу України при призначенні експертизи (відсутність посилання на відповідні норми КПК України), або грубі фактичні порушення (наприклад, призначення «групових» експертиз – коли одна постановка виноситься відразу щодо кількох осіб. Типовий випадок – у бійці постраждали кілька людей , а виноситься одна постановка на всіх (винятком тут

є деякі види ДТП, наприклад, травма в салоні автомобіля, де певні питання вирішуються комплексно).

Дефект документа про призначення експертизи	Опис
Відсутність або неправильне вказання основного питання	В документі не вказано чіткого основного питання, яке потребує експертизи, або його формулювання є неправильним або нечітким
Неправильне формулювання запитань до експерта	Запитання, які повинні бути поставлені експерту для відповіді на основне питання, сформульовані неправильно або неясно
Неправильне вказання контактних даних експерта	У документі вказані неправильні або недостовірні контактні дані експерта, такі як ім'я, спеціалізація, місце роботи, телефон тощо
Відсутність підпису відповідальної особи	Документ не має підпису відповідальної особи, яка призначає експертизу, або підпис відсутній або недостовірний
Неправильне форматування або оформлення документа	Документ не відповідає вимогам щодо форматування, оформлення та структури, передбачених законодавством або внутрішніми правилами

Табл. 7. Поширені дефекти документів про призначення експертизи з боку органів досудового розслідування

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень №6 від 17.01.1995 року визначено наступні ступені тяжкості тілесних ушкоджень: легкі, середні та тяжкі. Окрім того, правила

диференціюють також побої, муки і мордування. Під легким тілесним ушкодженням, передбаченим ст. 125 КК України передбачено ушкодження, яке спричинило розлад здоров'я тривалістю від 6 до 21 днів або незначну втрату працездатності до 10%. Якщо вищезазначених наслідків не виявлено – це ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів [162].

Під ушкодженням середньої тяжкості, передбаченим ст. 122 КК України передбачено ушкодження, яке не спричинило небезпеку для життя, втрату будь-якого органу або втрату органом його функцій; душевну хворобу; розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину; переривання вагітності; невиправне знівечення обличчя; тривалий розлад здоров'я; стійку втрату працездатності менш ніж на третину.

Під тяжким тілесним ушкодженням, передбаченим ст. 121 КК України передбачено ушкодження, яке спричинило небезпеку для життя, втрату будь-якого органу або втрату органом його функцій; душевну хворобу; розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину; переривання вагітності; невиправне знівечення обличчя; тривалий розлад здоров'я; стійку втрату працездатності не менш ніж на третину [150].

Ступінь тяжкості	Опис
Легке	Тривалість функціональних порушень не перевищує 10 днів; немає загрози життю або постійних наслідків; лікування не потребує спеціалізованих медичних заходів
Середнє	Тривалість функціональних порушень становить від 11 до 20 днів; можливі тимчасові наслідки або втрата працездатності; лікування може потребувати медичного втручання

Ступінь тяжкості	Опис
Важке	Тривалість функціональних порушень становить від 21 до 60 днів; можливі значні тимчасові наслідки або постійна втрата працездатності; лікування вимагає тривалої медичної допомоги
Дуже важке	Тривалість функціональних порушень становить понад 60 днів; можливі серйозні тимчасові або постійні наслідки, включаючи інвалідність; лікування вимагає інтенсивної медичної допомоги
Смертельне	Інцидент призводить до смерті постраждалої особи [162].

Таб. 8. Порівняння ступенів тяжкості тілесного ушкодження, яка може використовуватися для з'ясування обставин спричинення тілесних ушкоджень

Колізійні випадки тяжкості тілесних ушкоджень – це випадки, коли за ознаками, передбаченими Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень №6 від 17.01.1995 р., ушкодження можуть бути віднесені до різних ступенів тяжкості.

У таких випадках визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень здійснюється з урахуванням таких факторів:

Вік потерпілого. Ушкодження, які у дорослих є легкими, у дітей можуть бути середньої тяжкості або навіть тяжкими.

Стан здоров'я потерпілого. Ушкодження, які у здорової людини є легкими, у людини з хронічними захворюваннями можуть бути середньої тяжкості або навіть тяжкими.

Наявність супутніх ушкоджень. Ушкодження, які самі по собі є легкими, можуть бути віднесені до середньої тяжкості або навіть тяжкості, якщо вони супроводжуються супутніми ушкодженнями.

Наслідки ушкоджень. Ушкодження, які самі по собі є легкими, можуть бути віднесені до середньої тяжкості або навіть тяжкості, якщо вони призвели до стійких наслідків.

Приклади колізійних випадків тяжкості тілесних ушкоджень:

Удар ножом у груди, що призвів до перелому ребер. Це ушкодження може бути віднесене до середньої тяжкості, якщо потерпілий не втратив працездатності, або до тяжкості, якщо потерпілий втратив працездатність на тривалий час або у нього виникли стійкі наслідки у вигляді порушення функцій легень.

Перелом носа. Це ушкодження може бути віднесене до легкого, якщо потерпілий не втратив працездатності, або до середньої тяжкості, якщо потерпілий втратив працездатність на строк від 7 до 21 дня.

Удар по голові тупим предметом, що призвів до короточасної втрати свідомості. Це ушкодження може бути віднесене до середньої тяжкості, якщо потерпілий втратив працездатність на строк від 7 до 21 дня, або до тяжкості, якщо потерпілий втратив працездатність на тривалий час або у нього виникли стійкі наслідки у вигляді порушення функцій головного мозку.

Судово-медичні знання широко використовуються в аспекті заподіяння тілесних ушкоджень та інших дій насильницького характеру. Вони дозволяють:

Виявити та зафіксувати сліди злочину. Судово-медичний експерт проводить огляд потерпілого, виявляє та фіксує тілесні ушкодження, а також інші сліди злочину, такі як сліди рук, ніг, одягу, знарядь злочину тощо.

Встановити механізм заподіяння тілесних ушкоджень. Судово-медичний експерт визначає, яким предметом або способом були заподіяні тілесні ушкодження, в якій послідовності вони були заподіяні, а також чи були вони заподіяні одночасно або неодноразово.

Встановити тяжкість тілесних ушкоджень. Судово-медичний експерт визначає, чи є тілесні ушкодження легкими, середньої тяжкості чи тяжкими, а також встановлює можливі наслідки тілесних ушкоджень.

Встановити особу, яка заподіяла тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може надати інформацію, яка може бути використана для ідентифікації особи, яка заподіяла тілесні ушкодження, наприклад, вид знаряддя злочину, яке було використано, або характер тілесних ушкоджень.

Використання судово-медичних знань в аспекті заподіяння тілесних ушкоджень та інших дій насильницького характеру має важливе значення для встановлення істини у кримінальному провадженні та притягнення винних осіб до відповідальності.

Ось деякі приклади використання судово-медичних знань в цьому аспекті:

Встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень може допомогти встановити, як саме було вчинено злочин і за допомогою яких знарядь: вогнепальної чи холодної зброї, термічних засобів, отруйних речовин, предметів побутового призначення тощо, а також чи був потерпілий захищений від нападу спеціальними засобами.

Встановлення тяжкості тілесних ушкоджень може допомогти кваліфікувати злочин та визначити міру покарання для винуватого.

Встановлення особи, яка заподіяла тілесні ушкодження, сприяє притягненню винної особи до відповідальності.

В Україні нормативно-правове обґрунтування використання спеціальних медичних знань та судово-медичних знань регулюється низкою законодавчих актів і нормативних документів, основними з яких є:

– Конституція України, що визначає право на охорону здоров'я та гарантує недоторканність особи та створює правову основу для використання медичних знань, включаючи судово-медичні, з метою збереження життя та здоров'я громадя [171];

– ЗУ «Про охорону здоров'я», який встановлює загальні принципи функціонування системи охорони здоров'я в Україні, визначає роль та функції

судово-медичних експертів, які виконують судово-медичні експертизи для вирішення різних судових справ [172];

– ЗУ «Про судову експертизу», який визначає основні принципи проведення судових експертиз, включаючи судово-медичні експертизи, регулює порядок призначення експертів та їхню відповідальність за результати експертиз.

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про судово-медичну експертизу», що регулює організаційні аспекти судово-медичних експертиз, включаючи структуру та функції судово-медичних відділень, порядок проведення експертиз та інші аспекти діяльності судово-медичних експертів [173; 174, с. 100–113].

– нормативно-правові акти Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства юстиції України, що врегульовують питання організації судово-медичних експертиз, ліцензування медичних практик і інші аспекти сфери охорони здоров'я та судово-медичної практики.

Ці нормативно-правові акти створюють правову базу для використання спеціальних медичних знань та судово-медичних знань в Україні з метою розслідування злочинів, вирішення судових справ та забезпечення охорони здоров'я громадян.

В Україні спостерігається низка недоліків у нормативно-правовому обґрунтуванні використання судово-медичних знань, зокрема:

Нестача фінансування та ресурсів: брак адекватного фінансування у сфері охорони здоров'я та судово-медичних експертиз часто призводить до обмежень у проведенні належних експертиз та наданні медичної допомоги, що може вплинути на якість та доступність послуг.

Відсутність системи забезпечення якості: Україна стикається з проблемою відсутності чіткої системи забезпечення якості медичних послуг та судово-медичних експертиз, що може призвести до недостатньої надійності та об'єктивності результатів експертиз та медичних діагнозів.

Бюрократичні переешкоди: Паперовий бар'єр та бюрократичні процедури часто ускладнюють надання медичних послуг та здійснення судово-медичних

експертиз. Це може вплинути на швидкість та доступність медичної допомоги та експертизи.

Відсутність вдосконалення законодавства: Нормативно-правова база у галузі медицини та судово-медичних питань часто вимагає оновлення та вдосконалення, щоб відповідати сучасним викликам і стандартам, а відсутність актуалізації законодавства може призвести до неспроможності ефективно реагувати на нові виклики в цих галузях.

Низька свідомість громадськості: брак інформованості громадськості щодо їхніх прав та можливостей у сфері медицини та судово-медичних експертиз може призвести до недостатньої вимогливості до системи охорони здоров'я та судово-медичних послуг.

Проблеми корупції та недостатньої прозорості: корупція у медичній сфері та судових експертизах може призвести до порушення прав громадян, включаючи перешкоджання доступності медичної допомоги та справедливості у розгляді судових справ.

Нестача кваліфікованих фахівців: у деяких регіонах України є відчутною нестача кваліфікованих судових медичних експертів та медичних працівників, що може вплинути на якість послуг і ефективність судових рішень [175, с. 121; 176, с. 129; 177, с. 22].

ООБСМЕ є одним із найбільших і найвідоміших бюро судово-медичної експертизи в Україні. Воно було засновано у 1920 році і нині є головною установою судово-медичної експертизи в Одеській області. Однак, незважаючи на свою значущість, ООБСМЕ не позбавлене недоліків. До основних недоліків використання судово-медичних знань на прикладі ООБСМЕ можна віднести такі:

Недостатність і поверховість вивчення матеріалів кримінального провадження, що призводить до висновків загального характеру без врахування особливостей обставин події, що розслідується.

Недостатня матеріально-технічна база: ООБСМЕ не завжди має достатню матеріально-технічну базу для проведення судово-медичних експертиз, що може призводити до зниження якості експертиз та ускладнювати

їх проведення. Зокрема, у 2023 році в ООБСМЕ було проведено експертизу щодо вбивства, яке було скоєно за допомогою невідомої вогнепальної зброї. Однак експерт не зміг встановити тип зброї, яка була використана, оскільки в бюро не було сучасного обладнання для дослідження балістичної експертизи. Це призвело до того, що слідству було важко встановити особу злочинця.

Недоліки взаємодії між органами досудового розслідування і судовими медиками призводить до таких проблем, як:

Неспроможність вірно оцінювати докази медичного характеру: органи досудового розслідування можуть бути не досить обізнаними в медичних аспектах провадження, що може призвести до невірного розуміння та оцінки доказів та вплинути на висновки розслідування і результати судового процесу.

Порушення процесу збору доказів: недостатні знання органів досудового розслідування про те, як правильно збирати докази медичного характеру (наприклад, сліди, речовини біологічного походження), можуть призвести до помилок під час їх фіксації і вилучення та зумовити втрату важливої інформації або її викривлення.

Перевантаженість судових медиків: недостатня взаємодія між органами досудового розслідування і судовими медиками може призвести до надмірного завантаження судових медиків, що може вплинути на якість та швидкість проведення медичних експертиз.

Втрата дорогоцінного часу: відсутність взаєморозуміння та згоди між органами, що здійснюють розслідування, і судовими медиками може спричинити затримки розслідування та судових процесів, що може вплинути на доступ до справедливого судового розгляду у розумний строк.

Неправильні або недостатні запити на медичну експертизу: органи досудового розслідування можуть не завжди розуміти, які саме питання слід поставити судовим медикам під час медичних експертиз, що може призвести до недоліків у доказовій базі справи.

Для запобігання цим недолікам важливо сприяти взаєморозумінню та співпраці між органами що здійснюють розслідування, і судовими медиками. Треба надавати навчання та підготовку слідчим та детективам з медичних

аспектів розслідування. Зміцнення комунікації та обміну інформацією між цими групами фахівців також може допомогти покращити процес визначення фактів у кримінальних справах і забезпечити справедливий судовий розгляд.

Необхідно звернути увагу на те, що розслідування таких насильницьких статевих злочинів як зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуальне насильство (ст. 153 КК України) пов'язано з встановленням обставин, з'ясування яких стає можливим лише за умови своєчасного і кваліфікованого використання слідчим судово-медичних знань, головним чином шляхом призначення і проведення судово-медичних експертиз. Це пояснюється тим, що саме завдяки судово-медичній експертизі встановлюється факт дій сексуального характеру та застосування насильства, що характеризує основний зміст вказаних злочинів.

Першим завданням у розслідуванні зґвалтування і сексуального насильства є встановлення факту вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи (ст. 152 КК України) або не пов'язаних з таким проникненням (ст. 153 КК України). Звичайно, певні данні щодо цих фактів може бути встановлено шляхом проведення таких слідчих дій як допит потерпілої особи, огляду місця події і речових доказів, допиту підозрюваного, допиту свідків. Але основним засобом встановлення і перевірки отриманої на допитах інформації є судово-медична експертиза, яка повинна призначатися і проводитися негайно після отримання заяви чи повідомлення про злочин і внесення відповідних відомостей у ЄРДР. Невідкладність проведення такої експертизи пояснюється ризиком утрати, спотворення чи знищення слідів насильницьких статевих злочинів [178, с. 111; 179, с. 113; 180, с. 84].

У розслідуванні насильницьких статевих злочинів постає низка питань, відповідь на які дозволяє з'ясувати сутність, характер, механізм (зокрема спосіб), виявити, зафіксувати і вилучити сліди, предмети злочинних дій та оцінити наслідки таких злочинів. І разом з тим, для цього слід враховувати і використовувати не тільки процесуально-криміналістичні засоби, але й спеціальні знання з судової медицини. Тільки в цьому випадку можна

правильно тлумачити поняття, що використанні в диспозиціях ст. ст. 152 і 153 КК України. Зокрема, це стосується способу вчинення вказаних злочинів.

Так, згвалтування здійснюється шляхом *проникнення*, що означає перетин межі природних отворів людини: піхви (вагіни), ротової порожнини та анального отвору, а їх межею буде відповідно присінок піхви, губи та анус. Саме проникнення може здійснюватися з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета (ч. 1 ст. 152 КК України). Тобто крім введення статевого члена чоловіка у піхву жінки, можуть бути здійснення проникнення пальцем, рукою, штучним фалосом і будь-яким іншим предметом. Це стосується сексуальних насильницьких дій осіб як різної, так і одної статі [108, с. 133–134].

Щодо сексуального насильства, не пов'язаного із проникненням в тіло іншої особи (ст. 153 КК України), то воно може здійснюватися шляхом сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки, тертя об геніталії, губи і сідниці статевим членом, руками, язиком, різними предметами; мацання геніталій, включати міжстегновий коїтус та інші дії сексуального характеру, спрямовані на збудження та задоволення статевої пристрасті винуватої особи [108, с. 138].

У результаті всіх видів і форм сексуальних насильницьких дій на тілі особи потерпілого та в природних отворах її тіла залишаються сліди, які можуть бути виявлені, досліджені та оцінені шляхом проведення судово-медичної експертизи.

У статтях 152 і 153 КК України не вживається термін «насильство», а говориться про «вчинення дій сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи». Фактично цим терміном охоплюються поняття фізичного насильства, погрози його застосування (психічне насильство) або використання безпорадного стану потерпілої особи, які вживалися до змін редакції зазначених статей КК України у 2019 році [181, с. 73–74; 182, с. 48; 183, с. 23].

Визначаючи поняття насильства, слід виходити з таких його ознак: 1) воно здійснюється проти або поза волею потерпілого; 2) насильство пов'язано з фізичними та /або психічним впливом на потерпілого;

3) застосування насильства може заподіяти шкоду потерпілому; 4) насильство може бути як засобом досягнення мети, так і метою [184, с. 24–26].

Фізичне насильство виявляється у фізичному подоланні опору, який чиниться потерпілим, або для упередження можливого опору, зумовленого небажанням вступати у сексуальні стосунки із гвалтівником [185, с. 354]. Таке насильство може здійснюватися шляхом нанесення ударів, побоїв, заламування рук, зв'язування, здавлювання шиї, перекриття дихальних шляхів тощо. Фізичним насильством є також застосування негативного впливу на внутрішні органи й тканини тіла потерпілої особи алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин з метою викликати її безпорадний стан [108, с. 126]. Фізичне насильство, застосоване до потерпілої особи, може бути не тільки засобом подолання її реального або потенційного опору для досягнення статевого задоволення але водночас виступати метою таких дій, бути обов'язковою умовою задоволення статевої пристрасті, що характерно для сексуально агресивних типів злочинців–гвалтівників-садистів [187, с. 258–260; 188, с. 71–76; 189, с. 88–90].

Наслідками застосування до потерпілої особи фізичного насильства є спричинення їй тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або навіть спричинення смерті. Наслідками насильницьких сексуальних злочинів можуть бути і психічні розлади у потерпілої особи, але вони відносяться до сфери не судово-медичних, а до сфери судово-психіатричних досліджень. Щодо способів фізичного насильства, то в літературі пропонується така їх класифікація:

1) за формою діяння: а) шляхом активних дій; б) шляхом бездіяльності (невжиття необхідних заходів в небезпечних для життя потерпілого умовах);

2) за засобом впливу на організм потерпілого: а) заподіяння ушкоджень із застосуванням мускульної сили; б) зброї та інших знарядь; в) факторів оточуючого середовища; г) тварин; д) інші засоби;

3) за характером травматичної дії – використання дії механічних, термічних, температурних, біологічних, хімічних факторів;

4) за якістю травматичного впливу – побиття, удар, тиск, розтягнення, розрив, відривання, крутіння, ламання, поштовх тощо [27, с. 87].

Як бачимо, встановлення більшості питань щодо факту, характеру і тяжкості спричинення фізичного насильства у розслідуванні зґвалтування і сексуального насильства належить до компетенції судово-медичної експертизи.

Окремим випадком вчинення зґвалтування і сексуального насильства визнається і використання безпорадного стану потерпілої особи, тобто такого фізичного або психічного стану (малолітній або похилий вік, фізичні вади, розлад психічної діяльності, хворобливий або непритомний стан тощо), який виключав розуміння виконаних до неї дій або спроможності чинити опір злочинцю. Тобто тут можна виділити два види безпорадного стану: психічну і фізичну безпорадність [190, с. 389–391; 191, с. 365–368; 192, с. 435]. При цьому безпорадний стан може бути створений злочинником штучно: шляхом насильницького або підступного введення відповідних речовин в організм потерпілої особи – алкоголю, наркотиків, отрут тощо. Фізичну безпорадність можна встановити за допомогою судово-медичної експертизи, психічну безпорадність – шляхом судово-психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи.

Слід відзначити, що зміст і характер питань, що доцільно сформулювати судово-медичному експерту допомагає попередній допит потерпілої особи з уточненням низки важливих для подальшого дослідження питань: чи були в неї статеві зносини до вчинення зґвалтування, як давно, де могли залишитися сліди слини, сперми гвалтівника та інші. Але важливо встановити з потерпілою, особливо малолітньою або неповнолітньою особою на допиті психологічний контакт, що досягається за допомогою спеціаліста-психолога.

Таким чином, низка важливих питань у розслідуванні насильницьких статевих злочинів може вирішена тільки за допомогою судово-медичної експертизи, а саме: 1) чи дійсно мав місце статевий акт або інше проникнення в тіло потерпілої особи; 2) чи є на тілі такої особи сліди, що пов'язані з насильством і спричиненням їй тілесних ушкоджень; 3) яка тяжкість тілесних ушкоджень та їх характер; які наслідки насильницьких дій щодо потерпілої особи. Вирішення цих завдань допомагає слідчому перевірити заву і показання особи щодо факту зґвалтування або сексуального насильства, з'ясувати зміст і

характер сексуального злочину, наявність і тяжкість тілесних ушкоджень і, тим саме, отримати необхідні докази у кримінальному провадженні.

Для визначення кола і змісту завдань, які можуть бути з'ясовані на судово-медичній експертизі, що проводиться у розслідуванні насильницьких статевих злочинів, слід виокремити питання, що ставляться на такі експертизи стосовно потерпілої особи і особи підозрюваного та об'єктів біологічного походження як від потерпілої, так і від підозрюваної особи [193, с. 234–236; 194, с. 263; 195, с. 96; 196, с. 589; 197, с. 287].

Аналіз криміналістичної і судово-медичної літератури, матеріалів судової, слідчої та судово-експертної практики дозволяє виокремити типові завдання, що можна вирішити у розслідуванні насильницьких статевих злочинів за допомогою судово-медичних експертиз.

У випадку судово-медичної експертизи потерпілої від насильницьких статевих злочинів слідчим у постанові ставляться такі типові питання:

- 1) чи порушена у досліджуваної особи цілість дівочої пліви і якщо так, яка давність такого порушення;
- 2) чи допускає будова дівочої пліви потерпілої вчинення статевих зносин без її порушення;
- 3) чи є у досліджуваної особи сліди статевих зносин і який час їх утворення;
- 4) чи є сліди проникнення статевим членом або якимось предметом у піхву, порожнину рота або пряму кишку обслідуваної;
- 5) чи є у природних отворах або на тілі чи на предметах одягу обслідуваної сліди сперми, і яка її групова належність;
- 6) чи є на тілі особи тілесні ушкодження, їх характер, локалізація, давність спричинення;
- 7) чи відповідають виявлені на тілі обслідуваної особи сліди поясненням, які надавались нею про час і обставини насильства;
- 8) чи є потерпіла вагітною і який строк вагітності;
- 9) чи є у потерпілої ознаки венеричних захворювань, яких саме та їх давність [198, с. 98–99; 199].

Можлива постановка й інших питань, що зумовлюються конкретними обставинами кримінального провадження. Наприклад, ненадання опору насильнику з боку потерпілої особи може свідчити про її безпорадний стан. Тому доцільно поставити на судово-медичну експертизу таке питання: чи перебувала особа на момент вчинення сексуального насильств у безпомічному стані, виходячи з характеру і кількості речовин, що вводились в її організм в конкретних умовах?

Також, можуть мати місце обставини, що вимагають встановлення питання стосовно факту досягнення чи недосягнення потерпілою особою статевої зрілості.

Хоча кримінальний закон у чинній редакції не містить вказівки щодо недосягнення потерпілої особою статевої зрілості, таку обставину слід встановлювати, щоб визначити можливі наслідки насильницького статевого злочину для фізичного і психічного здоров'я потерпілої особи та надання суб'єктивної оцінки її віку з боку підозрюваного, який може стверджувати, що вона виглядала як повнолітня особа.

Необхідно звернути увагу і на доцільність проведення судово-медичної експертизи підозрюваної особи, зокрема чоловіка. На таку експертизу можуть бути поставлені такі питання:

1) чи є на тілі досліджуваної особи якісь ушкодження і якщо є, то якого характеру, походження, локалізації та їхня давність? Чи можуть бути утворені за обставин, на які він посилається;

2) чи є на його тілі та одязі сліди сперми, крові, виділень із піхви та яка їх групова належність;

3) чи здатний обстежуваний до вчинення статевого акту;

4) чи здатний обстежуваний до запліднення;

5) чи є в обстежуваної особи статеві хвороби, які саме та їх давність.

Звичайно, категоричність відповідей судово-медичного експерта залежить від того, наскільки швидко після вчинення злочину підозрюваний буде направлений на судово-медичне обстеження [200, с. 300–314].

Розслідуючи насильницькі статеві злочини, необхідно використати всі можливості судово-медичних експертиз для дослідження речових доказів біологічного походження (крові, сперми, волосся, слини, вагінальних виділень тощо) з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань, встановлення їх джерел походження та групової належності, які проводяться у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи.

Зокрема, суттєвого значення набуває молекулярно-генетична експертиза, що дозволяє:

1) визначити приналежність біоматеріалу конкретній особі або виключити таку приналежність;

2) визначити статеву приналежність слідів і об'єктів біологічного походження;

3) визначити, що сліди біоматеріалів, які виявлені на місцях вчинення різних злочинів, залишила одна й та ж особа, тобто встановити зв'язок між різними злочинами;

4) порівняти генетичний профіль біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігаються у комп'ютерній базі даних, і в разі збігу – спрямувати слідство на пошук певної особи [174, с. 49–50; 201, с. 259].

Таким чином, судово-медичні експертизи у розслідуванні насильницьких статевих злочинів відіграють значну роль у встановленні широкого кола ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних і ситуаційних завдань, що сприяє встановленню і перевірці різноманітних обставин, що підлягають доказуванню.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження комплексу теоретичних та практичних питань, які стосуються особливостей використання спеціальних медичних знань у кримінальних провадженнях, вирішена окрема наукова проблема щодо особливостей використання спеціальних медичних знань під час розслідування насильницький та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Основними висновками, отриманими за результатами дисертаційного дослідження є такі:

1. Розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень має суттєву особливість, яка виявляється в тому, що способом їх вчинення є погроза застосування, а частіше – застосування різних форм і видів насильства до особи потерпілого. До таких кримінальних правопорушень, як найбільш розповсюджених, слід віднести: вбивства (ст. ст. 115–119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), тілесні ушкодження (ст. ст. 121–125, 128 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), катування (ст. 127 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), грабіж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України). Саме насильницький спосіб дій становить надважливу обставину, яка входить до переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), і має визначальну роль в кримінально-правовій оцінці події, що зумовлює правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, а у процесі криміналістичного пізнання факту, характеру, тяжкості насильства, що сприяє розробці і перевірці версій щодо особи злочинця, властивостей її особистості, мотивів і мети кримінального правопорушення.

Формування вихідної слідчої ситуації та рівень її деталізації перебуває у прямій залежності із ефективним використанням спеціальних медичних знань на початковому етапі розслідування, що забезпечує висунення обґрунтованих криміналістичних версій, розроблення завдань та алгоритмів їх розв'язання.

Виокремлена така періодизація використання спеціальних, зокрема судово-медичних знань, у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень:

Початковий етап (до XIX століття): використання спеціальних знань обмежене і неструктуроване, а докази медичного походження та висновки експертиз не мають статусу обов'язкових або невід'ємних елементів розслідування. Медицина та право були розділені, і не існувало цілісного підходу до використання спеціальних знань у судових процесах.

Формування судової медицини (XIX – початок XX століття): судова медицина стає окремою галуззю знань, що поєднала медицину та юриспруденцію. Розвиток судово-медичних методів та знань, включаючи виявлення слідів насильства, дослідження причин смерті та аналіз травм, робить судову медицину важливою складовою розслідування злочинів.

Розширення сфери застосування (XX століття): судово-медичні знання та методи починають застосовуватися в широкому спектрі розслідування різних видів злочинів, включаючи насильницькі і корисливо-насильницькі правопорушення. Розвиток нових технологій, таких як ДНК-аналіз, розширює можливості судово-медичних досліджень та робить їх більш точними та надійними.

Міжнародна співпраця та стандартизація (XXI століття): стандартизація процедур та методів судово-медичних досліджень з метою забезпечення однакового підходу та високого рівня професійності виконавців судово-медичних експертиз у різних країнах.

2. *Спеціальні знання в юриспруденції* – це перевірені практикою наукові знання, а також вміння і навички, здобуті під час отримання професійної освіти і сформовані в ході відповідної практичної діяльності фахівця, що дозволяє їх використовувати для вирішення завдань кримінального провадження.

Спеціальні медичні знання – це наукові знання з судової медицини, а також практичні вміння і навички осіб, що пройшли спеціальну професійну підготовку у галузі судової медицини, які можна використовувати для збору і

дослідження доказів з метою встановлення обставин кримінального провадження.

Судово-медичні знання використовуються: *по-перше*, у формі обов'язкового залучення судового медика (експерта або лікаря) як спеціаліста у проведенні огляду місця події і трупа (ст. 238 КПК України), огляду трупа, пов'язаного з екстругацією (ст. 239 КПК України), а також, за необхідністю, у проведенні освідчування особи (ст. 241 КПК України); *по-друге*, при проведенні судово-медичних експертиз для з'ясування різних обставин протиправної події, пов'язаної з насильницькими діями підозрюваного (обвинуваченого), а висновок такої експертизи розглядається як джерело доказів. (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Судово-медична експертиза – це регламентоване законом і проведене лікарем судово-медичним експертом науково-практичне дослідження, в ході якого вивчаються конкретні об'єкти, надані слідчим (судом) для вирішення певних медичних питань, відповіді на які використовуються для з'ясування обставин кримінальних правопорушень.

Об'єктами судово-медичної експертизи можуть є трупи (15–20%) живі особи (75%), речові докази (предмети, сліди і речовини біологічного походження) (5–6%), матеріали кримінальних і цивільних проваджень (1%).

Судово-медичні експертизи розподіляються на: 1) судово-медичні експертизи живих осіб; 2) експертизи трупів; 3) експертизи речових доказів; 4) експертизи за матеріалами кримінальних проваджень і професійної діяльності медичних працівників.

3. Розглянуто і порівняно процесуальні й організаційні засади призначення та проведення судово-медичних експертиз в Україні та німецькомовних країнах Європи, зокрема, Німеччини, Австрії, Швейцарії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, а також у таких країн Європейського Союзу, як Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Норвегія.

Обґрунтовано наступні напрями апробації в Україні зарубіжного досвіду використання спеціальних медичних знань:

Стандартизація та професійний розвиток: країни ЄС спільно розробляють та впроваджують стандарти для судово-медичної експертизи. Україна може адаптувати ці стандарти, забезпечуючи високий рівень якості та об'єктивності в експертних дослідженнях;

Інтернаціональна співпраця: співпраця між країнами ЄС у сфері судово-медичної експертизи сприяє обміну досвідом та найкращими практиками. Україна може встановити механізми для активної участі у міжнародних ініціативах та обміні знаннями.

Сучасні технології: використання сучасних технологій, таких як молекулярно-генетичні аналізи, може значно підвищити ефективність судово-медичних досліджень. Україна може взяти на озброєння досвід країн ЄС у впровадженні та використанні таких технологій.

Психологічна підтримка жертв: розвинуті країни ЄС акцентують на психологічній підтримці жертв насильства. Україна може вивчити програми психологічної допомоги та реабілітації, щоб покращити підтримку для своїх громадян.

Законодавча база: Україна може вивчити та адаптувати законодавство щодо судово-медичної експертизи та використання спеціальних медичних знань на основі найкращих практик у ЄС.

Загальними принципами та рамками, які сприяють стандартизації та співпраці між країнами ЄС у цій сфері, є:

Європейська співпраця: ЄС сприяє співпраці між країнами-членами у сфері судово-медичної експертизи. Це включає обмін інформацією, досвідом та найкращими практиками між країнами;

Європейські стандарти і рекомендації: Європейська Комісія, Європейська Агенція з правопорядку та інші відповідні органи можуть розробляти стандарти і рекомендації для судово-медичних експертів з метою забезпечення якості та об'єктивності їхніх робіт.

Спільні стандарти професійної підготовки та кваліфікації судово-медичних експертів.

Підтримка досліджень і проваджень нових методів та експертних технологій у судово-медичній сфері, що спрятиме збільшенню об'єктивності висновків експертів.

4. Огляд трупа на місці його виявлення є складовою частиною огляду місця події і характеризується тісною взаємодією слідчого і судового медика, що забезпечує правильне уявлення про обставини, що передували настанню смерті, про механізм злочину, ознаки інсценування, фізичні властивості винної особи та тощо.

Завдання судового медика під час огляду трупа на місці події перебувають у кореляційних залежностях із завданнями слідчого, до основних з який віднесено такі: 1) встановлення особи потерпілого, його ознак зовнішності і прикмет; 2) з'ясування сутності події; 3) з'ясування причин смерті потерпілого; 4) встановлення питання: чи є місце виявлення трупа місцем спричинення тілесних ушкоджень і місцем настання смерті; 5) скільки часу пройшло з моменту настання смерті; 6) як злочинець і потерпілий опинились на місці події; 7) яким способом було вчинено вбивство і за допомогою яких знарядь; 8) скільки осіб перебувало на місці події; 9) які ознаки і дані характеризують злочинців; 10) які мотиви і цілі вбивства; 11) які дії, безпосередньо не пов'язані з вбивством, чинилися на місці події її учасниками; 12) які сліди з місця події могли залишитися на тілі і речах злочинця. Аналіз наведених завдань показує, що більшість з них можна вирішити або побудувати щодо них версії лише за допомогою судового медика.

Особливо великого значення набуває допомога судового медика при огляді частин розчленованого трупа, що дозволяє з'ясувати питання про стать і вік потерпілого, які частини трупа відсутні, чи є місце виявлення частин трупа місцем його розчленування, якими знаряддями здійснювалось розчленування трупа тощо.

5. Сліди біологічного походження можуть бути виявлені візуально, в косопадаючому світлі, з використанням спеціальних техніко-криміналістичних і судово-медичних засобів та реактивів. Рекомендовано слідчому для виявлення слідів крові застосовувати діагностичні способи визначення крові із

застосуванням гідропериту, реактиву Воскобойникова і люмінолу. Проте застосування таких методів визначення крові досить складне, може призвести до знищення або змін таких слідів, а тому з урахуванням всіх можливих наслідків повинно доручатися лише судовому медику.

Вилучати сліди біологічного походження рекомендується разом з предметом, на якому вони були виявлені, а якщо це неможливо, судовий медик може запропонувати і здійснити вилучення таким способом, щоб не знищити або пошкодити їх, залишити придатними для подальших експертних досліджень.

Основними напрямками використання судово-медичних знань під час розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів є:

Збір біологічних проб: Судові медики можуть брати зразки крові, слини, сім'ї, волосся, шкіри і інших біологічних матеріалів на місці події або під час обстеження потерпілих. Ці проби можуть бути використані для подальших досліджень;

Проведення досліджень ДНК: Судово-медичні експерти проводять аналіз ДНК, щоб визначити генетичний профіль ідентифікованих біологічних матеріалів. Порівняння ДНК-профілів може встановити спільне походження матеріалів і підозрюваних осіб;

Експертиза крові та інших рідин: судово-медичні експерти можуть проводити аналіз крові та інших рідин для визначення наявності специфічних речовин, таких як наркотики або алкоголь, які можуть бути важливими для розслідування злочину;

Визначення часу і місця події: судово-медичні експерти можуть використовувати знання про розклад біологічних матеріалів, щоб визначити час і місце події, а також можливу послідовність подій;

Оцінка тілесних ушкоджень: якщо на біологічних матеріалах виявлені тілесні ушкодження, судово-медичні експерти можуть визначити їхню природу і можливий механізм завдання.

6. Типовим та конкретизованим переліком питань під час призначення судово-медичної експертизи є: 1) коли й від чого настала смерть; 2) чи наявна

насильницька смерть; 3) який механізм спричинення ушкоджень; 4) чи є ознаки, за допомогою яких можна встановити характер та особливості зброї або інших знарядь травми; 5) чи дає змогу характер травм мотивовано стверджувати про наявність дії певних (фізичних, хімічних, біологічних тощо) факторів зовнішнього середовища; 6) чи можна, враховуючи характер ушкоджень, довести факт спричинення чи неспричинення їх власноручно; 7) якщо смерть ненасильна, то чи не є причиною її гостра інфекційна хвороба.

Перелік питань, які необхідно з'ясовувати за допомогою судово-медичної експертизи трупа у конкретному кримінальному провадженні, буде більш широкий, що залежить від його обставин, характеру прижиттєвих ушкоджень, стану трупа (цілий чи розчленований, скелетований, обгорілий тощо), припущень щодо виду та мотивів вбивства, способів позбавлення життя потерпілого та інших.

Останніми роками спостерігається збільшення кількості експертиз слідів та інших мікрооб'єктів біологічного походження, зокрема крові, слини, сперми, що свідчить про надання слідчими суттєвого значення дослідження таких об'єктів з метою отримання доказової інформації щодо обставин злочину, особи підозрюваного та особи потерпілого. Разом з тим, можливості судово-медичних експертиз таких об'єктів використовуються не завжди і не в повному обсязі.

7. Освідування потерпілого доцільно проводити у випадках, коли він скаржиться на удари, побої, спричинення фізичного болю, що не утворюють складу тілесних ушкоджень різного ступеня, а більш свідчать про побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) або катування (ст. 127 КК України), заявляє про наявність на його тілі подрипин, синців, слідів крові, блювання тощо, або слідів сперми, слини та інших виділень і залишків біологічного походження від злочинця чи про термічні, хімічні, механічні сліди знарядь злочину. У цих випадках оглядається не тільки тіло, але й одяг потерпілого, в якому він перебував на момент спричинення тілесних ушкоджень.

Освідування підозрюваного слід проводити у випадках: 1) потерпілі або свідки вказують на наявність у нього особливих прикмет; 2) якщо є дані про подряпини, укуси, сліди крові та інших слідів біологічного походження потерпілого, поранення на його тілі або ушкоджень одягу внаслідок боротьби між ним і потерпілим; 3) коли є дані, що на тілі, взутті та одязі підозрюваного могли залишитися сліди від речовин, матеріалів, що знаходились на місці події.

8. Судово-медична експертиза живої особи включає широкий спектр досліджень, що проводяться медичними експертами, з метою з'ясування наявності, характеру, ступені тяжкості тілесних ушкоджень, походження, давності, механізму, локалізації, наслідків та обставин їх спричинення.

Використання судово-медичних знань у формі проведення судово-медичної експертизи живої особи при розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень забезпечують вирішення таких завдань, як:

Виявити та зафіксувати сліди злочину. Судово-медичний експерт проводить дослідження потерпілого, виявляє та фіксує тілесні ушкодження, їх характер, давність, локалізацію, а також інші сліди злочину: сліди рук, ніг, одягу, знарядь злочину тощо.

Встановити механізм заподіяння тілесних ушкоджень. Судово-медичний експерт визначає, яким предметом або способом були заподіяні тілесні ушкодження, в якій послідовності вони були заподіяні, а також чи були вони заподіяні одночасно або неодноразово.

Встановити тяжкість тілесних ушкоджень. Судово-медичний експерт визначає, чи є тілесні ушкодження легкими, середньої тяжкості чи тяжкими, а також встановлює можливі наслідки тілесних ушкоджень.

Встановити особу, яка заподіяла тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може надати інформацію, яка надалі сприятиме ідентифікації особи, яка заподіяла тілесні ушкодження та знарядь злочину.

Основними питаннями, які з'ясовуються за допомогою судово-медичної експертизи під час розслідування статевих злочинів є: 1) чи дійсно мав місце статевий акт або інше проникнення в тіло потерпілої особи та які ознаки і сліди

це підтверджують; 2) чи є на тілі такої особи сліди, що пов'язані з насильством і спричиненням їй тілесних ушкоджень: їх давність, походження і локалізація; 3) яка тяжкість тілесних ушкоджень та їх характер; 4) які наслідки насильницьких дій щодо потерпілої особи. Вирішення цих завдань допомагає слідчому перевірити заяву і показання особи щодо факту зґвалтування або сексуального насильства, з'ясувати зміст і характер сексуального злочину, наявність і тяжкість тілесних ушкоджень і, тим саме, отримати необхідні докази у кримінальному провадженні.

Судово-медична експертиза у випадках сексуального насильства повинна проводитись не тільки щодо потерпілої особи, але й стосовно підозрюваної особи для встановлення на його тілі тілесних ушкоджень, їх характеру походження, давності, на тілі або одязі слідів крові, сперми та інших виділень: здатності до вчинення статевого акту, наявності венеричних хворіб тощо.

У розслідуванні насильницьких статевих злочинів необхідно використовувати всі можливості судово-медичних експертиз для дослідження речових доказів біологічного походження (крові, сперми, волосся, слини, вагінальних виділень тощо) з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань, встановлення їх джерел походження та групової належності, які проводяться у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи.

Судово-медичні експертизи у розслідуванні насильницьких статевих злочинів відіграють значну роль у з'ясуванні широкого кола ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних і ситуаційних завдань, що сприяє встановленню і перевірці різноманітних обставин, що підлягають доказуванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13.04.2012 № 4651-VI у ред. від 24.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Гусаченко Є. О. Слідчий експеримент: використання спеціальних знань та умови їх нормативного застосування. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Вип. 1. С. 62–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2016_1_14 (дата звернення: 10.04.2024).
3. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2018. 21 с.
4. Судова медицина / за заг. ред. В. Д. Мішалов, Т. В. Хохолєва, В. Т. Бачинський [та ін.]. Чернівці : Місто, 2018. 574 с.
5. Гросс Г. Керівництво для судових слідчих як система криміналістики. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 1080 с.
6. Історія медицини : навч. посіб. / С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. Київ : Вища школа, 1991. 436 с.
7. Кривда Л. Р., Кривда Р. Г. Генезис судово-медичних знань та напрями їх використання в розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 133–145. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2156>
8. Бабанін А. А., Мішалов В. Д., Біловицький О. В. Судова медицина : підручник. Сімферополь : НАТА, 2012. 580 с.
9. Гусаченко Є. О. Історико-правові передумови використання спеціальних знань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 243–253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_3_32 (дата звернення: 10.04.2024).
10. Судова медицина : підручник / І. О. Концевич, Б. В. Михайличенко [та ін.] ; за ред. І. О. Концевич, Б. В. Михайличенка. Київ : Леся, 1997. 656 с.

11. Юсупов В. В. Спеціальні і криміналістичні знання у кримінальному провадженні: питання співвідношення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 47–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_8 (дата звернення: 10.04.2024).

12. Кримінально-процесуальний кодекс : прийнятий 13.09.1922. *СУ УССР*. 1922. № 41. Ст. 598.

13. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : прийнятий 20.06.1927. *ЗУ УСРР*. 1927. № 36–38. Ст. 167.

14. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР : затверджений 28.12.1960 № 1000-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

15. Юсупов В. В. Розвиток українських судово-медичних закладів у першій половині XX століття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 446–456.

16. Кривда Р. Г., Ющук К. М., Стоєва М. І. Дослідження можливості імунохроматографічного тесту «Cito Test Fecal Occult Blood» для встановлення наявності та видової приналежності слідів крові на речових доказах при проведенні комплексної судово-медичної експертизи. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 4. С. 204–207.

17. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. Київ : Право, 2020. 752 с.

18. Кривда Григорій Федорович. Професор ОНМедУ, зав. кафедрою судової медицини (до 70-річчя з дня народження) : біобібліограф. покажчик / авт.-уклад.: Н. Б. Слюсаренко, О. О. Романюк, О. П. Погоріла [та ін.]. Одеса, 2018. 42 с. URL:

<https://www.onmedu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4378/Kryvda-bibliogr.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.04.2024).

19. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII у ред. від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

20. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні і правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.

21. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.

22. Мудрецька Г. В. Взаємодія з державними спеціалізованими установами під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 203–208. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.32> (дата звернення: 30.05.2024).

23. Мудрецька Г. В. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування державної зради. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 454–457. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/112> 24 (дата звернення: 30.05.2024).

24. Юсупов В. В. Спеціальні і криміналістичні знання у кримінальному провадженні: питання співвідношення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 47–55.

25. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 9. С. 22–34.

26. Щербаковський М. Г. Співвідношення спеціальних знань з уміннями та навичками. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 225–226.

27. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків : Диска плюс, 2013. 422 с.

28. Арешонков А. А. Техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 468 с.

29. Надгорний Г. М. Співвідношення спеціальних і юридичних знань. *Криміналістика і судова експертиза*. 1984. Вип. 28. С. 14–19.
30. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
31. Тіщенко В. В. Щодо проблем застосування й побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів* : матеріали IV Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 27 трав. 2016 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» [та ін.]. Одеса, 2016. С. 108–111.
32. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів : монографія / В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда [та ін.]. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.
33. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2019. 596 с.
34. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судової експертизи у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.
35. Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 24 листоп. 2013 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2013. С. 349–354.
36. Мудрецька Г. В. Нормативно-правова регламентація повноважень слідчого у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 561–564. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2020.1.140> (дата звернення: 30.05.2024).
37. Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4, т. 7. С. 78–84.
38. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Ліра-К, 2019. 424 с.

39. Гуменський О. А. Використання спеціальних знань у кримінальному та адміністративному судочинстві. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 116–124.

40. Нестор Н. В. Актуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 груд. 2022 р.) / КНДІСЕ. Київ, 2022. С. 322–325.

41. Колодіна А. С. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корисливо насильницьких кримінальних правопорушень. *Правові новели*. 2024. № 22. Т.2. С. 21–26.

42. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 20 с.

43. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.

44. Щербаковський М. Г. Призначення і проведення судових експертиз : монографія. Харків : ФАКТОР, 2011. 400 с.

45. Судові експертизи у кримінальному провадженні : посібник / А. І. Ріпенко, В. В. Тіщенко, О. А. Самойленко [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2021. 152 с.

46. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.

47. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юринком Інтер, 2010. 400 с.

48. Козлов С. В., Войченко В. В., Ткаченко О. В. Судово-медична оцінка краніографії при діагностиці черепно-мозкової травми. *Судово-медична експертиза*. 2013. № 1. С. 26–29.

49. Коваленко М. Ю. Можливість попереднього встановлення (ідентифікації за припущенням) особи за антропометричними ознаками через неможливість упізнання обличчя та інших індивідуальних ознак зовнішності особи на відео- та фотозображеннях. *Судово-медична експертиза*. 2017. № 1. С. 84–86. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sme_2017_1_13

50. Шкурупій М. В. Судова медицина : підручник. Київ : Медицина, 2004. 440 с.
51. Іщенко А. М. Судово-медична експертиза : навч. посіб. Київ : Медицина, 2005. 223 с.
52. Гресь Ю., Чумак С., Холод О. Щодо деяких особливостей сучасного розуміння сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 29–37.
53. Ковальчук М. В. Судова медицина : навч. посіб. Київ : Медицина, 2007. 95 с.
54. Гомза В. В. Судова медицина : навч. посіб. Київ : Медицина, 2008. 310 с.
55. Сідельникова А. В. Судова медицина : навч. посіб. Київ : Медицина, 2009. 280 с.
56. Madea B. Rechtsmedizin: Befunderhebung, Rekonstruktion, Begutachtung. Springer Berlin : Heidelberg, 2014. 942 s.
57. Madea B., Mußhoff F., Tag B. Kurzlehrbuch Rechtsmedizin. Hogrefe AG, 2011. 343 s.
58. Strafprozeßordnung Deutschland (StPO) : Ausfertigungsdatum 12.09.1950, zuletzt geändert durch 06.05.2024. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html> (дата звернення: 10.05.2024)
59. Historisch: Verordnung über die Ausbildung und Prüfung zum Amtsarzt/zur Amtsärztin (APO-Amtsarzt) : Dezember 1990. URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_bes_text?sg=0&menu=1&bes_id=4991&aufgehoben=J&anw_nr=2 (дата звернення: 10.04.2024).
60. Strafprozessordnung Österreich 1975 (StPO) : Stand der Gesetzesgebung 04.01.2024. URL: https://www.jusline.at/gesetz/stpo_ (дата звернення: 10.04.2024).
61. Bundesgesetz über die allgemein beeideten und gerichtlich zertifizierten Sachverständigen und Dolmetscher (Sachverständigen- und Dolmetschergesetz – SDG, 1975) Fassung vom 03.03.2022. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung/Bundesnormen/10002338/SDG%2c%20Fassung%20vom%2003.06.2024.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

62.Swiss Civil Code : of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2024).
URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення: 10.04.2024).

63.Swiss Criminal Procedure Code of October 5, 2007 (Status as of 1 January 2024). URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2010/267/en> (дата звернення: 10.04.2024).

64.Strafprozessordnung Liechtenstein : Erlassen am 18.10.1988. URL: <https://www.gesetze.li/konso/pdf/1988062000?version=61> in der Fassung vom 01.01.2024 (дата звернення: 10.04.2024).

65.Gesetz über die Vergütung von Sachverständigen, Dolmetscherinnen, Dolmetschern, Übersetzerinnen und Übersetzern sowie die Entschädigung von ehrenamtlichen Richterinnen, ehrenamtlichen Richtern, Zeuginnen, Zeugen und Dritten (Justizvergütungs- und –entschädigungsgesetz – JVEG) : Das G wurde als Art. 2 des G v. 05.05.2004 geändert 25.06.2021 I 2154. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/jveg/BJNR077600004.html> (дата звернення: 10.04.2024).

66.Code de procédure pénale Luxembourgeois : adopté le 16.06.1989, version consolidée applicable 22.08.2023. URL: https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/code/procedure_penale/20230822 (дата звернення: 10.04.2024).

67.Criminal Procedure Code of the Grand-Duchy of Luxembourg (1808, as amended 2020). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/44/LUX_CPC_2020-12-21-fr-pdf.pdf (дата звернення: 10.04.2024).

68. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.

69. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3. С. 307–319. (дата звернення: 30.05.2024).

70. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.
71. Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності в місцях позбавлення волі : монографія. Одеса : Юридична література, 2021. 296 с.
72. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія. Харків : Право, 2018. 408 с.
73. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
74. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України [та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право. 1064 с.
75. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 1. С. 37–42.
76. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. Київ : Кондор, 2015. 588 с.
77. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
78. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
79. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти власності: типові слідчі ситуації та проблеми використання спеціальних знань. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 2, ч. 1. С. 261–275. DOI 10.32631/v.2023.2.24 (дата звернення: 30.05.2024).
80. Тіщенко В. В. Поняття і функції криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2003. С. 850–855.
81. Криміналістика : підручник / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
82. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія. Харків : Харків юридичний, 2005. 288 с.

83. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.
84. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 367 с.
85. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / за ред М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
86. Галаган В. І., Дударець Р. М., Чернявський С. С. Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 245 с.
87. Чорноус Ю. М., Сакаль А. П. Початковий етап розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними злочинними угрупованнями : навч. посіб. Київ : Аванпост-прим, 2015. 195 с.
88. Розслідування злочинів проти особи: керівництво для слідчих / С. В. Ківалов, Ю. П. Аленін, Є. Л. Стрельцов, В. В. Тіщенко. Одеса : Юридична література, 2014. 208 с.
89. Криміналістика : підручник : у 2-х т. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.
90. Тіщенко В. В. Принципи криміналістичних методик. *Правова доктрина України* : у 5 т. / редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2013. Т. 5: *Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку*. С. 994–1002.
91. Тіщенко В. В. Щодо шляхів оптимізації розробки методик розслідування злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. XIV. С. 90–96.
92. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 146–150. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2014/43.pdf (дата звернення: 10.04.2024).
93. Колодіна А. С. Деякі аспекти використання спеціальних медичних знань при розслідуванні корисливо насильницьких злочинів. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2 С. 438–443.

94. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.
95. Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. Вип. 2. С. 178–185.
96. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.
97. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
98. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
99. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.
100. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування : монографія. Одеса : Юридична література, 2010. 376 с.
101. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика розслідування : монографія. Харків : Апостіль, 2013. 440 с.
102. Когутич І. І. Негативні обставини та їх використання в практиці розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2000. 19 с.
103. Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : навч. посіб. / В. В. Пясковський, С. С. Чернявський [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. Київ : 7БЦ, 2022. 256 с.
104. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Проблеми формування та реалізації методики розслідування вбивств, пов'язаних з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2023. Вип. 1. С. 157–168. (дата звернення: 30.05.2024).

105. Попередження та розкриття умисних вбивств : навч.-практ. посіб. / О. П. Снігерьев, І. М. Колошко, В. В. Матвійчук, І. Е. Васеха. Київ : Правник, 1998. 67 с.
106. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. 2-ге перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.
107. Борисенко І. В. Вбивства з розчленуванням трупа як об'єкт криміналістичного дослідження в наукових працях професора В. П. Колмакова. *Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 110-річчю від дня народження видат. вченого-криміналіста, д. ю. н., проф. Віктора Павловича Колмакова (м. Одеса, 20 жовт. 2023 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2023. С. 29 – 33.
108. Нікітіна-Дуднікова Г. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 634 с.
109. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2002. 404 с.
110. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 2004. Т. 6: Т–Я. 768 с.
111. Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце в системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
112. Тіщенко В. В., Тіщенко Ю. В. Криміналістика в системі сучасної юриспруденції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 473–476. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/117> (дата звернення: 30.05.2024).
113. Гресь Ю. О. Деякі особливості тактичної операції «затримання злочинця» при розслідуванні вбивств на замовлення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 609–612. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/147> (дата звернення: 30.05.2024).

114.Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування [2013–2024]: Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.04.2024).

115.Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія. Харків : Апостіль, 2011. 232 с.

116.Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій : монографія. Харків : Апостіль, 2015. 228 с.

117.Участь спеціаліста в огляді місця події : практ. посіб. / І. В. Білоус, Р. М. Дударець, О. Л. Кобилянський [та ін.] ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, Б. Б. Теплицького, С. С. Чернявського. Харків : Фоліо, 2018. 127 с.

118.Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 4. С. 298–306.

119.Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа : монографія. Харків : Право, 2021. 720 с.

120.Кривда Л. Р. Огляд трупа. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику : матеріал Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 січ. 2022 р.)* / Східноукр. наук. юрид. організація. Харків, 2022. С. 69–72.

121.Судова медицина : підручник / за ред. А. С. Лісового, Л. Л. Голубовича. Київ : Атіка, 2008. 484 с.

122.Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.

123.Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юринком Інтер, 2005. 216 с.

124.Кривда Г. Ф., Демиденко А. М., Кривда Р. Г. Огляд трупа і речових доказів на місці події : наук.-метод. посіб. Херсон : Наддніпряночка, 2012. 208 с.

125.Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки : енциклопедія. Харків : Право, 2021. 508 с.

126.Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. С. В. Ківалова. Харків : Одисей, 2013. 1184 с.

127.Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. М. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

128.Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажевський, Є. П. Бурдоль [та ін.] ; Харків : Право, 2012. 768 с.

129.Герасименко О. Словник-довідник термінів судової медицини. Київ : Ін Юре, 2002. 484 с.

130.Булулуков О. Ю. Ексгумація трупа. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України [та ін.]. Харків : Право, 2018. Т. 20: *Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* / редкол.: В. Ю. Шепітько [та ін.]. С. 215–216.

131.Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України : навч. посіб. / В. І. Галаган, М. Й. Кулик, Н. С. Моргун, Ю. В. Терещенко. Київ, 2018. 113 с.

132.Тимчасовий порядок здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання : затверджено наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України 09.06.2006 № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-06#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

133.Клименко Н. І., Лінючев Г. В. Використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів : метод. посіб. / за ред. І. П. Красюка. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 74 с.

134.Лучко О. А. Проблемні питання освідчування у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 202–207.

135.Комаха В. О. Тактичні особливості попереднього дослідження об'єктів та призначення судової експертизи : монографія. Вінниця : ДПДФ, 2006. 736 с.

136.Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду : затверджено наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України від 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

137.Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

138. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини : затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

139.Проект рішення Кропивницької міської ради Кропивницького району «Про затвердження Порядку транспортування та доставки померлих у морги лікарень, а також трупів з місць пригод та одиноких громадян у морг комунального закладу «Кіровоградське обласне бюро судово-медичної експертизи» у місті Кропивницькому» № 309 / Кропивницька міська рада. URL: 2021. https://www.kr-rada.gov.ua/uploads/documents/31699-pr_rish_309_02-04-2021.pdf (дата звернення: 10.04.2024).

140.Порядок взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини : затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я та Генеральної прокуратури України від

28.11.2012 № 1095/955/119. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2106-12#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

141. Юнацький О. В. Конспект лекцій з дисципліни «Судова медицина». Дніпро : ДДУВС, 2016. 333 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1125/7.1.pdf> (дата звернення: 10.04.2024)

142. Єдиний державний реєстр судових рішень : офіційний веб-сайт Державне підприємство «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Contacts> (дата звернення: 10.04.2024).

143.Белякова І. Підсумки 2023: згадуємо про вбивства, в яких є вирoki та про ті, які роками слухають у судах. *20 хвилин*. Незалежний новинний портал Тернополя. 2023 (23 груд.). URL: <https://te.20minut.ua/Kryminal/pidsumki-2023-vbivstva-v-yakih-e-viroki-i-ta-pro-ti-yaki-vzhe-rokami-s-11906930.html> (дата звернення: 10.04.2024).

144.Берназ В. Д., Салтевський М. В. Криміналістика : навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2009. 460 с.

145.Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, І. В. Борисенко, С. О. Когут, О. М. Могильніков ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. Харків : Гриф, 2003. 112 с.

146.Панасюк О. А., Рак С. В. Окремі проблеми використання результатів судових експертиз під час розслідування злочину, передбаченого ст. 140 КК. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новачії* : матеріали Міжнар. наук.-прак. круглого столу, присвяч. пам'яті акад. В. В. Сташиса (м. Харків, 15 трав. 2020 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків, 2020. С. 287–291

147. Деякі проблемні питання освідування осіб / А. В. Даниленко, Т. І. Савчук, Л. С. Куприянова, В. О. Гусєва. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26, № 1. С. 180–185.

148. Ключуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 199 с.

149. Дроздов О. М. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, які можуть бути використані у 2019 році для вдосконалення процесуального законодавства / Протокол. Юридичний Інтернет ресурс. 2019 (18 січ.). URL: https://protocol.ua/ua/analiz_pравovih_pozitsiy_espl_yaki_mogut_buti_vikoristani_u_2019_rotsi_dlya_vdoskonalennya_protseusualnogo_zakonodavstva/ (станом на 05.01.2022).

150. Кримінальний кодекс України : прийнятий 05.04.2001 у ред. 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

151. Стоянов М. М., Малахова О. В. Особливості участі сторони захисту в проведенні слідчих (розшукових) дій. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. Одеса : Гельветика, 2018. С. 774–794.

152. Римарчук О. В. Проблемні питання освідчування особи. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. С. 138–141.

153. Гресь Ю. О. Сучасні тенденції криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2024. № 4. С. 375–385.

154. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 43–52.

155. Дідківська С. П., Сагайдак П. Г. Використання судово-медичних криміналістичних даних при розслідуванні злочинів проти людини : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 136 с.

156. Тема 2. Судово-медична танатологія. *Судова медицина та психіатрія* : мультимедійний навч. посіб. / О. О. Несен, Т. Г. Нагайник, А. В. Самодін [та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. URL:

https://arm.naiu.kiev.ua/books/forensic_medicine_psychiatry/info/sem2_1.html
(дата звернення: 10.04.2024).

157. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. Вип. 4. С. 54–62.

158. Убивство Оксани Макар. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. Дата оновлення: 19.04.2024. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B1%D0%B8%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B8_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80 (дата звернення: 10.05.2024).

159. Мучителям Оксани Макар після її смерті світить довічне. ТСН : новини. Дата публікації: 30.03.2012. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/muchitelyam-oksani-makar-pislya-yiyi-smerti-svitit-dovichne.html> (дата звернення: 10.04.2024).

160. Єременко Д. Причини і всі подробиці смерті Оксани Макар / NEWS.TOCHKA.NET. 2012 (29 берез.). URL: <https://news.tochka.net/ua/113918-prichiny-i-vse-podrobnosti-smerti-oksany-makar/> (дата звернення: 10.04.2024).

161. Бубенчик У. Обвинувачених у вбивстві Оксани Макар визнали психічно здоровими / NEWS.TOCHKA.NET. 2012 (14 черв.). URL: <https://news.tochka.net/ua/75030-obvinuvachennykh-u-vbyvstvi-oksany-makar-vyznaly-psykhichno-zdorovymu> (дата звернення: 10.04.2024).

162. Правила судово-медичного визначення ступені тяжкості тілесних ушкоджень : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

163. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажевський, Є. П. Бурдоль [та ін.] ; Харків : Право, 2012. 768 с.

164. Іщенко А.В., Марченко А.Б. Слідчі помилки: сутність, методи дослідження та шляхи запобігання. Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2010. 216 с.

165. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юринком Інтер, 2005. 216 с.

166. Бахін В. П., Волобуєв О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин) : наук.-практ. рекоменд. Донецьк : ДЮІ, 2005. 72 с.

167. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій : навч. посіб. / О. О. Андрєєва, Д. Д. Заєць, Є. В. Пряхін [та ін.] ; за заг. ред. Д. Д. Зайця. Харків : ХНУВС, 2011. 184 с.

168. Документування результатів слідчої дії: методи фіксації доказової інформації : [монографія] / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Л. Д. Скільська ; за ред. П. Б. Біленчука. Київ : ННПСК КНУВС, 2009. 96 с.

169. Кривда Л. Р. Проблеми призначення і проведення судово-медичних експертиз. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [збірник ; статті учасників VIII Всеукр. мультидисцип. конф. «Чорноморські наукові студії», м. Одеса, 24 черв. 2022 р.]. 2022. Вип. 36. Одеса, 2022. С. 10–14.

170. Кривда Л. Р. Встановлення факту характеру та ступеня тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 110-річчю від дня народження видат. вченого-криміналіста, д. ю. н., проф. Віктора Павловича Колмакова (м. Одеса, 20 жовт. 2023 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2023. С. 95–97.

171. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 2-го склик. 28.06.1996 р. у ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

172. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII у ред. від 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 10.05.2024).

173. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

174. Волобуєв А. Ф., Бажанюк В. В. Проведення експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Кривий Ріг, 2023. 228 с.

175. Варсан Є. Б. Судово-медична оцінка надзвичайної ситуації з великою кількістю постраждалих як особливий об'єкт судово-медичної експертизи. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2020. Т. 24, № 3. С. 502–506.

176. Папіж Т. М., Кривда Р. Г. Ідентифікація особи при розслідуванні воєнних злочинів з використанням судово-медичних методів в одеському обласному бюро судово-медичної експертизи. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 21 лют. 2024 р.) / ОДУВС. Одеса, 2024. С. 129–133.

177. Науково-практична нарада начальників бюро судово-медичної експертизи за участю Міжнародного Комітету Червоного Хреста (м. Житомир 29–30 верес. 2016 р.). *Судово-медична експертиза*. 2016. № 2. С. 97–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sme_2016_2_29 (дата звернення: 10.04.2024).

178. Юрченко Р. А. Віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів : дис. ... д-ра філос.: 081 «Право». Кропивницький, 2023. 258 с.

179. Орловський Б. М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. 2020. № 2, ч. 3. С. 44–50.

180. Матюшкова Т. П. Деякі питання криміналістичного вивчення потерпілої в методиці розслідування насильницьких злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 52–55.

181. Пясковський В. В. Судово-експертне забезпечення розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1. С. 72–78.

182. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33, Ч. 2 (т. 1.). С. 47–50.

183. Давиденко А. Д., Савенко В. П. Способи учинення насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. *Topical issues of modern science, society and education : proceedings of the 5th International scientific and practical conference* (Kharkiv, Ukraine 28-30 November 2021). Kharkiv, 2021. P. 1887–1880. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/TOPICAL-ISSUES-OF-MODERN-SCIENCE-SOCIETY-AND-EDUCATION-28-30.11.21.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

184. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Стан законодавчої регламентації насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф. (м. Одеса, 29 берез. 2024 р.)* / Одес. держав. ун-т внутрішніх справ. Одеса, 2024. С. 241–244.

185. Політова А. С. Стан наукової розробки проблем кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) в Україні у 2012–2014 роках. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 367–386. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287306/281208> (дата звернення: 10.04.2024).

186. Левченко Ю. О. Лобан Д. В. Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 26–33.

187. Пясковський В. В. Вовчек Д. В. Зв'язок особи, яка вчиняє насильницькі статеві злочини щодо малолітніх, із жертвою. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення :*

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 258–260.

188. Шум С. С. Питання жертв насильницьких злочинів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 2. С. 71–76.

189. Комарь В.С., Корогод С. В. Повторність, як кваліфікуюча ознака зґвалтування. *Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28–29 трав. 2021 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти». Одеса, 2021. № 1. С. 88–90.

190. Карась М. В. Типові сліди зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 389–391. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/99.pdf. (дата звернення: 10.04.2024).

191. Сурай А. О. Зґвалтування: новели законодавчого закріплення. *Матеріали III Міжнародного молодіжного наукового юридичного форуму* (м. Київ, 14–15 трав. 2020 р.) Нац. авіац. ун-т. Тернопіль, 2020. С. 365–368.

192. Журба К. Р., Симоненко Н. О. Кримінально-правовий аналіз змін у законодавстві щодо кримінальної відповідальності за зґвалтування. *Innovative development of science, technology and education* : proceedings of the 7th International scientific and practical conference (Vancouver, Canada, April 11–13, 2024). Vancouver, 2024. С. 434–437. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-11-13.04.24.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).

193. Гетьман О., Москаленко С. Проблема застосування справедливого покарання до винної особи за зґвалтування в умовах повномасштабної війни (окупації території). *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* : збірник матеріалів Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 23 квіт. 2024 р.) / Навч.-наук. ін-т права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова ; за заг. ред. П. В. Горінова. Київ, 2024. С. 234–236.

194. Гумін О. М. Поняття насильства в сім'ї щодо неповнолітніх її членів та їх види. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 261–265.

195. Навроцький В. Наскрізні та відособлені поняття кримінального права України. *Право України*. 2020. № 7. С. 81–96.

196. Запорожець А. Геноцидальне зґвалтування як форма сексуального насильства під час збройного конфлікту. *Наукові перспективи*. 2023. № 10. С. 581–589.

197. Чугуніков І. Зґвалтування, сексуальне насильство та примушування до вступу в статевий зв'язок: проблема розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 280–287.

198. Митрофанова Ю. С. До питання визначення зґвалтування, вчиненого групою осіб. *Правова наука і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Суми, 21–22 трав. 2021 р.). Суми, 2021. С. 97–99.

199. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/reg789?an=1> (дата звернення: 10.04.2024).

200. Синєокий О. В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія. Харків: Право, 2009. 752 с.

201. Топчій В.В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. №18. С.256-253.

202. Щербаковський М.Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. №18. С.184-193.

203. Цільмак О.М. Алгоритм застосування методу фактологічного аналізу під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2020. Вип. 65. С. 208-219.

204. Цільмак О.М. Класифікація професійно важливих якостей психолога-консультанта. *Юридична психологія*. Том.27. №2, 2020. С.17-23.

205. Гончаренко В.Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України. Київ, 2008. 280 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Кривда Л. Р., Кривда Р. Г. Генезис судово-медичних знань та напрями їх використання в розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 133–145. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2156>.
2. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань для виявлення характеру та ступені тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 192–199. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.23>.
3. Кривда Л. Р. Огляд трупа та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 93–100. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2307>.
4. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань при проведенні слідчого освідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 369–372. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/89>.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

Міжнародні статті:

5. Kryvda L., Kryvda R. Використання допомоги судово-медичного експерта (спеціаліста) шляхом експертного дослідження слідів (речовин біологічного походження). *KELM*. 2022. № 2. С. 242–249. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.37>.

6. Kryvda L. Verfahrens- und organisationsgrundlagen der Gerichtsmedizinischen untersuchung in der Ukraine. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 56, № 1. P. 365–370. DOI: <https://doi.org/10.23856/5650>.

Web of Science Core Collection:

7. The use of special knowledge in the investigation of violent crimes / V. Bondar, K. Gorelkina, L. Kryvda, O. Nazaruk, T. Matiushkova. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, № 76. P. 241–258. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.13>

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

8. Кривда Л. Р. Огляд трупа. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : матеріал Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 січ. 2022 р.) / Східноукр. наук. юрид. організація. Харків, 2022. С. 69–72.

9. Кривда Л. Р. Вилучення слідів біологічного походження на місці події. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 черв. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2022. С. 491–493.

10. Кривда Л. Р. Експертне дослідження трупа. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали Міжнар наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 лют. 2022 р.) / Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив». Львів, 2022. С. 67–70.

11. Кривда Л. Р. Огляд трупа та експертне дослідження трупа. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11–12 берез. 2022 р.) / ГО «Причорномор. фундація права». Одеса, 2022. С. 20–23.

12. Кривда Л. Р. Особливості судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи. *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні* :

матеріали Всеукр. наук.-педагог. підвищення кваліф. (м. Одеса, 3 трав. – 13 черв. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Центр наук.-педагог. співробітництва. Одеса, 2022. С. 240–243.

13. Кривда Л. Р. Проблеми призначення і проведення судово-медичних експертиз. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [збірник ; статті учасників VIII Всеукр. мультидисцип. конф. «Чорноморські наукові студії», м. Одеса, 24 черв. 2022 р.]. 2022. Вип. 36. Одеса, 2022. С. 10–14.

14. Кривда Л. Р. Встановлення факту характеру та ступеня тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 110-річчю від дня народження видат. вченого-криміналіста, д. ю. н., проф. Віктора Павловича Колмакова (м. Одеса, 20 жовт. 2023 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2023. С. 95–97.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на фаховому семінарі кафедр криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження оприлюднені на: Міжнародній науково-практичній конференції «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 18–19 лютого 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 11–12 березня 2022 р.); Всеукраїнському науково-педагогічному підвищенні кваліфікації «Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні кваліфікації» (м. Одеса, 3 травня – 13 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 6 червня 2022 р.); VIII Всеукраїнській мультидисциплінарній конференції «Чорноморські наукові студії» (м. Одеса, 24 червня 2022 р.); Міжнародній конференції, присвяченій 110-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, д. ю. н., проф. Віктора Павловича Колмакова «Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану» (м. Одеса, 20 жовтня 2023 р.).

**Зразок анкети для вивчення та узагальнення типових недоліків
процесуальних документів щодо призначення судово-медичних досліджень
для експертів та керівників підрозділів експертної служби**

<i>Категорії справ</i>	ДТП	Вбивства	Тілесні ушкодження	Статеві злочини	Лікарські злочини
<i>Можливі дефекти</i>					
Необґрунтоване призначення експертизи як такої (непотрібність експертизи)					
Наявність у документі непотрібних по суті, з експертної точки зору, питань					
Відсутність абсолютно необхідних, з експертної точки зору, питань					
Наявність питань, які фактично дублюють один одного					

Наявність незрозумілих для експерта питань (у тому числі стилістичних нісенітниць)					
Наявність питань, що прямо виходять за межі компетенції будь-якого експерта (правового характеру)					
Наявність питань, що стосуються іншої галузі спеціальних знань					
Наявність питань, які вимагають свого вирішення спеціальних знань					
Відсутність у документі призначення експертизи фабули події					
Неприпустимо коротка фабула (з якої незрозуміла суть події)					

Відсутність обґрунтування необхідності призначення експертизи (чим спричинена фактична необхідність проведення експертизи)					
Непереконливе обґрунтування призначення експертизи					
Процесуальні порушення при призначенні експертизи					

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

Галина У. ІЛЬЧЕНКО

« 6 »

року

АКТ

впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» результатів дисертаційного дослідження Кривди Людмили Русланівни «Використання судово-медичних знань в ході розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право

Комісія у складі:

- 1) начальника навчального відділу Л.В. Кузнецової;
- 2) завідувача кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності доктора юридичних наук, професора Л.І. Аркуші;
- 3) професора кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктора юридичних наук, професора Д.М. Цехана

склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Кривди Людмили Русланівни «Використання судово-медичних знань в ході розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень» використовуються в освітньому процесі Національного університету «Одеська юридична академія» під час викладання навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», «Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій», «Основи детективної та оперативно-розшукової діяльності». Студентам у вигляді методичних матеріалів під час підготовки до практичних занять рекомендуються опубліковані автором наукові статті, а саме:

1. Кривда Л. Р., Кривда Р. Г. Генезис судово-медичних знань та напрями їх використання в розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Юридичний вісник. 2021. № 2. С. 133–145.
2. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань для виявлення характеру та ступені тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. Юридичний вісник. 2022. № 6. С. 192–199.
3. Кривда Л. Р. Огляд трупа та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Юридичний вісник. 2022. № 1. С. 93–100.

4. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань при проведенні слідчого освідування. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 9. С. 369–372.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Кривди Людмили Русланівни використовуються під час визначення напрямів наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів і здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія».

Члени комісії:

**Начальник навчального
відділу Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Людмила КУЗНЕЦОВА

**Завідувач кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності**

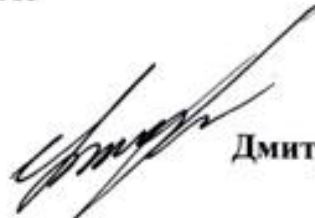
**Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор**

Лариса АРКУША

**Професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності**

**Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор**

Дмитро ЦЕХАН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Максим КОРНІЄНКО

«10» 05 2024

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Кривди Людмили Русланівни
на тему «Використання судово-медичних знань у розслідуванні
насилюнських і корисливо-насилюнських кримінальних правопорушень» у
наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ

м. Одеса

«10» 05 2024 р.

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації наукової роботи ОДУВС, кандидата юридичних наук Домброван Н.В.;
- 2) т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцента Марченко О.А.;
- 3) доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцент Лісніченка Д.В.

склала цей акт з приводу того, що комісією вивчені наукові положення, пропозиції і рекомендації Кривди Людмили Русланівни щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насилюнських кримінальних правопорушень» на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право у науково-дослідну діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України при проведенні наукових досліджень за темою

НДР ОДУВС «Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0116U006773), а також загальної наукової теми, що виконується кафедрою кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ «Охорона та захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження» (0114U004019).

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у наступних наукових працях:

1. Кривда Л. Р., Кривда Р. Г. Генезис судово-медичних знань та напрямки їх використання в розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 133–145. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2156>
2. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань для виявлення характеру та ступені тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 192–199. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.23>
3. Кривда Л. Р. Огляд трупа та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 93–100. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2307>
4. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань при проведенні слідчого освідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 369–372. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/89>

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Кривди Людмили Русланівни на тему «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень» на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право містить ґрунтовні наукові рекомендації теоретичного та прикладного характеру, спрямоване на вдосконалення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень насильницької та корисливо-насильницької спрямованості та становить цінність для наукової діяльності, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість.

Результати дисертаційного дослідження Людмили Русланівни Кривди на тему «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень» впроваджено у наукову діяльність ОДУВС, зокрема під час проведення наукових досліджень за темою НДР ОДУВС «Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0116U006773), а також загальної наукової теми, що виконується

кафедрою кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ «Охорона та захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження» (0114U004019).

Члени комісії:

Начальник відділу
організації наукової роботи
кандидат юридичних наук

Наталія ДОМБРОВАН

Т.в.о. завідувача кафедри
кримінального процесу та криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент

Олена МАРЧЕНКО

Доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент

Дмитро ЛІСНІЧЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Максим КОРНІЄНКО

«10» 05 2024

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційного дослідження
Кривди Людмили Русланівни
до навчального процесу Одеського державного університету
внутрішніх справ**

м. Одеса

«10» 05 2024

Комісія у складі:

- 1) начальника навчально-методичного відділу ОДУВС, кандидата технічних наук, доцента Сіфорова О.І.;
- 2) т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцента Марченко О.А.;
- 3) доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента Лісніченко Д.В.

склала цей акт з приводу того, що комісією вивчені пропозиції і рекомендації Кривди Людмили Русланівни щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень» на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право до навчального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ під час проведення лекційних і семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Досудове розслідування», «Проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій», «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства України», «Проблемні питання кримінального процесуального законодавства України».

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Кривди Людмили Русланівни на тему «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень» на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право становить комплексне дослідження теоретичних і прикладних питань.

що виникають у зв'язку з використанням спеціальних знань під час розслідування, має цінність для навчального процесу, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість.

Використання матеріалів дисертаційного дослідження Кривди Людмили Русланівни сприятиме підвищенню рівня юридичних та спеціальних знань майбутніх працівників Національної поліції України щодо розуміння теоретичних і прикладних питань, що виникають під час реалізації цього напряму роботи.

Результати дисертаційного дослідження Кривди Людмили Русланівни «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень» впроваджені до навчального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ і використані при проведенні лекційних і семінарських (практичних) занять з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Досудове розслідування», «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства України», «Проблемні питання кримінального процесуального законодавства України».

Члени комісії:

Начальник НМВ ОДУВС
кандидат технічних наук, доцент

Олександр СІФОРОВ

Т.в.о. завідувача кафедри
кримінального процесу та криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент

Олена МАРЧЕНКО

Доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент

Дмитро ЛІСНІЧЕНКО